

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ӘОЖ 378(075)+372.3

Қолжазба құқығында

МАМЕДОВ РИХСИБАЙ АБДУРАХМАНОВИЧ

**Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің
ғылыми-педагогикалық негіздері**

6D012000 – Кәсіптік оқыту

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми кеңесші
п.ғ.д., проф.
Жолдасбекова С.А.

Шетелдік ғылыми кеңесші:
п.ғ.д., проф.
Дмитриев Ю.А.
(ММПУ, Москва қ.)

Қазақстан Республикасы
Шымкент, 2019

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
АНЫҚТАМАЛАР	4
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	5
КІРІСПЕ	6
1 БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДУАЛЬДЫ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІБИ БЕЙІМДЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ	14
1.1 Дуальды білім беру жүйесінде болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуді әдіснамалық-теориялық зерделеу	14
1.2 Болашақ мамандарды кәсіби қызметке бейімдеудің психологиялық-педагогикалық ұстанымдары	40
1.3 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделі	58
2 ДУАЛЬДЫ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ БЕЙІМДЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ	70
2.1 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің педагогикалық шарттары	70
2.2 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдістері мен формалары	82
2.3 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудегі тәжірибелік-эксперименттік жұмыс нәтижелері	103
ҚОРЫТЫНДЫ	125
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	127
ҚОСЫМШАЛАР	141

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер қолданылған:

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Астана. 27 шілде 2007 жыл.

Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.

Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар.

Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: Өсім, реформалар, даму» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2015 жылғы 30 қараша.

Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар.

Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның әлеуметтік жаңартылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты Қазақстан халқына жолдауы. Астана, 2012 жыл, 10 шілде.

Дуальды оқытуды ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 21 қаңтардағы №50 бұйрығы.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. 2016 жылғы 1 қаңтар.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы №205 Жарлығымен бекітілген. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000205>

Об утверждении Дорожной карты дуальной системы образования, предусматривающей создание учебных центров повышения квалификации и переквалификации при производственных предприятиях и их участие в подготовке ВУЗами и колледжами специалистов: Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 октября 2014 года №1093.

Authoring Group Educational Reporting (2013), Education in Germany 2012, An indicator-based report including an analysis of arts education throughout the life course, Summary of important results, <http://www.bildungsbericht.de/daten2012/summary12.pdf>.

Federal Statistical Office (2013), Kindertagesbetreuung Regional 2013: Ein Vergleich aller 402 Kreise in Deutschland, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Soziales/KinderJugendhilfe/KindertagesbetreuungRegional5225405137004.pdf?__blob=publicationFile

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. 18 қазан 2019 ж.

АНЫҚТАМАЛАР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі терминдерге сәйкес анықтамалар қолданылған:

Дуальділік - «екі бірлік, екі жақтылық», «бірінғай біртұтас ұйым» деген мағынаны білдіреді, бір жағынан, жекеменшік кәсіпорындардың, екінші жағынан, мемлекеттік кәсіптік мектептердің өзара қарым-қатынасы болып табылап, өзара әрекеттесу заңды түрде реттеледі

Жұмыс беруші – жұмыскер еңбек қатынастарында болатын жеке немесе заңды тұлға.

Дуальды оқыту жүйесі дегеніміз – теорияны өндіріспен ұштастыра оқыту технологиясы. Ол алғаш Германияда пайда болып, негізі қаланды. Дуальды оқыту жүйесінің кәсіби мамандар даярлауда тиімділігі мен нәтижелілігі зор екендігі тәжірибеде дәлелденген.

Дуальды оқыту жүйесінің негізгі мақсаты – техникалық-кәсіптік оқу орындарының жұмыс беруші жеке сектордағы өндіріс, шаруашылық мекемелерімен серіктестік ретінде бірлесе отырып, нарық заманында бәсекелестікке төтеп бере алатын, жаңа инновациялық-технологиялық бағдарламаларды меңгеруге дайын жұмысшы мамандар даярлау.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу – Дуальды оқытуды ұйымдастыру ерекшеліктерін, социумның өзгермелі талаптарын, еңбек нарығының қажеттіліктерін және жаңа оқу-өндірістік орта жағдайларын ескере отырып, болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу, оқыту мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыруда, меңгерген білім, іскерлік пен дағдыны және тәжірибені жетілдіру арқылы мамандықты игерудегі күрделі динамикалық үдеріс.

Әлеуметтік әріптестік – жұмыскерлер (жұмыскерлердің өкілдері), жұмыс берушілер (жұмыс берушілердің өкілдері), мемлекеттік органдар арасындағы еңбек қатынастарын және еңбек қатынастарымен тікелей байланысты өзге де қатынастарды реттеу мәселелері бойынша олардың мүдделерін үйлестіруді қамтамасыз етуге бағытталған өзара қатынастар жүйесі.

Бейімделу (адаптация) – сыртқы және ішкі ортаның әсер ету жүйесін шағылыстырудың ерекше формасы, әрі онымен динамикалық тепе-теңдікті орнату бағыты болып табылады.

Болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу – индивидтің кәсіби ортаға кіру үдерісі, кәсіби тәжірибені меңгеру әрі үздіксіз кәсіби өзін-өзі дамытуды болжайтын оңтайлы мүмкіндігі мен шешімін таңдау ретінде жинақталатын кәсіби білімді белсенді іске асыру үдерісі деп түсінуге болады.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР – Қазақстан Республикасы

ОКББ МЖМБС – Орта кәсіптік білім берудің Мемлекеттік Жалпыға міндетті білім беру стандарты

ЖШС – жауапкершілігі шектеулі серіктестік

ДО – Дуальды оқыту

АҚ – акционерлік қоғам

ҰКП – Ұлттық кәсіпкерлер палатасы

ТжКББ – техникалық және кәсіптік білім беру

ЕК – Европалық Кеңес

КББ – Кәсіптік білім беру

Europass – ЕК елдері территориясында біліктілігі, кәсіптік дағдылары туралы ақпаратты стандарттаудың құжаттар жиынтығы: резюме, тілдік төлқұжат, жоғары білімі туралы дипломға Европаспорттың қосымшасы, бастауыш кәсіптік білім туралы құжатқа Европаспорттың қосымшасы.

EQF (European Qualifications Framework) – Европалық біліктілік құрылымы, ұлттық біліктіліктердің Европаның басқа елдерінде мойындалуы, елдер арасында жұмысшылардың ұтқырлығына, білімгерлердің білім алуына ықпал етеді. EQF әр елдің ұлттық біліктілік жүйесін жалпы европалық деректер базасымен байланыстыруды көздейді. 2012 жылдан бастап Европадағы барлық жаңа біліктіліктер EQF деңгейіне сілтеме жасайды. Европалық жұмыс берушілер EQF деректерін пайдаланады.

ECVET (The European Credit system for Vocational Education and Training) – Кәсіптік білім беру және оқытудың Европалық кредиттік жүйесі. ECVET мақсаты: әр түрлі кәсіптік білім беру жүйесі бар елдерде меңгерген кәсіптік дағдылар мен біліктіліктерін мойындалуын, ұтқырлығын, Европаның барлық елдеріне бірдей біліктіліктердің мойындалуын, жұмысқа орналасуына ықпал ету, жұмыс берушілердің КББ біліктіліктері нақты дағдылар мен білімдерді талап ететіндігіне сенімділігін арттыру.

EQAVET (European Quality Assurance for Vocational Education and Training) – КББ сапасын арттыруға бағытталған ЕК 27 елдері және екі кандидат ел – Хорватия және Түркия, әлеуметтік әріптестермен, КББ сапасын арттыру бойынша Европалық комиссияның қауымдастығы. Reference Framework (Европалық кәсіптік білім беру және кәсіптік даярлау сапасын бақылау) европалық сапаны қамтамасыз ету жүйесін қолданады. Германияда DEQA-VET, BIBB (Кәсіптік білім берудің Федарльді институты) - Reference Point – неміс кәсіптік білім беру сапасы жүйесін қолданады.

КІРІСПЕ

Зерттеудің өзектілігі. Қазақстан Республикасындағы заманауи білім беру, елдегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің қарқынына және халықаралық білім кеңістігіне енуіне байланысты, жоғары оқу орнында оқу кезінде студенттердің таңдаған мамандығын игерудегі кәсіби бейімделу рөлінің күшеюімен байланысты.

Бүгінде кәсіби білім беруді дамытуда Дуальды оқытудың маңызы үлкен болып отыр. Осы орайда Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Назарбаевтың «Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты Қазақстан халқына үндеуінде нақты өнімді еңбек негізінде елді әлеуметтік жаңғыртудың жаңа бағдарламасы ұсынылды. Ал, мұның өзі болашақ маманның кәсіби ғана емес, тұлға ретінде қалыптасуын да көздейді. Онда осы кәсіптің құндылық бағдарын меңгеру, ондағы мақсаттар туралы хабардар болу, адамдар мен кәсіби топтардың жақындасуы, кәсіби топтың рөлдік құрамына ену, алдағы кәсіби қызметтің барлық құрамдас бөліктерін қабылдау туралы мәселелер көтеріліп, оның міндеттерін, пәнін, әдістерін, құралдарын, нәтижелерін және осы мамандық шеңберіндегі жағдайларды ескеру міндеттелді.

Білім беру мекемелерінде теориялық оқытуды және оны өндірісте практикалық оқытуда нақтылай отырып, кадрларды даярлаудың біз қарастыратын Дуальды оқыту жүйесінің артықшылықтарын әлем мойындап отыр.

Практикаға бағдарланған оқытудың негізі ретінде дуальды білім берудің артықшылығы жұмыс берушілердің болашақ қызметкерлерді тұтынушы ретіндегі қызығушылығы болып табылады. Білім беру процесіне кәсіпорындардың жоғары білікті қызметкерлерін тарту, оқу процесінде заманауи құрал-жабдықтарды нақты өндірісте пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету, дуальды оқытудың болашақ мамандарға қойылатын жұмыс берушілердің талаптарын білім беру мекемелерінің есепке алуы ескеріледі.

Дуальды жүйе теория мен тәжірибе арасындағы алшақтықты түзетеді, студенттердің білім алуына жоғары мотивация жасайды, жоғары оқу орнын болашақ мамандарды даярлаудың жаңа сапалы деңгейіне бағыттайды. Қалыптасқан жағдайларда болашақ мамандардың алдағы қызметке дайындық деңгейі жоғары дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделу талаптары тұрғысында өзектілендіріледі.

Осы айтылғандардың өзектілігін педагогика іліміндегі ғалымдардың еңбектерін саралау арқылы нақтылай түстік. Кәсіби білім берудің мақсаттарын, мазмұнын, формалары мен әдістерін айқындау салаларындағы психологиялық-педагогикалық аспектілерді шет елдік ғалымдар еңбектерінде (А.А.Вербицкий, Б.С.Гершунский, В.А.Ермоленко, Г.И.Ибрагимов, В.С.Леднев, М.И.Махмутов, В.А.Поляков, Л.Г.Семушина, Н.Г.Ярошенко және т.б.) зерттеген. Бейімделу теориясының жалпы мәселелері бойынша көптеген еңбектерде қарастырылды (В.Ю.Верещагин, А.Б.Георгиевский, Г.И.Царегородцев, А.А.Цахаева). Кәсіби бейімделудің құрылымы мен динамикасы мәселелері (Э.Ф.Зеер, Е.А. Климов,

Марков А.К., Петров И.В. Ильмукова, Е.А. Вертягия) және студенттерді кәсіби қызметтің нақты түрлеріне кәсіби бейімдеу ерекшеліктері (Вражнова Х.Р., Кадырова Х., Махмудов Ф.А., Нимченко В.С., Полутова М.А., Сыромицкая И.А.) жан-жақты талданды. Қазақстан Республикасында педагогикалық кадрларды даярлауда дуальды оқыту жүйесін енгізу және енгізу бағытындағы зерттеулер (К.Ж.Бұзаубақова, С.А.Ұзақбаева, С.А.Жолдасбекова, Ж.О.Нұржанбаева, П.Н.Балташ, У.М.Абдигалпбарова және т.б.) жүргізілді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетті талдау нәтижесі болашақ педагогтарды бейімдеуде адамның жалпы биологиялық және психологиялық қасиеттері негізге алынғанын (П.К.Анохин, М.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович, И.С.Кон, А.Н.Леонтьев, А.В.Петровский, С.Л.Рубинштейн, И.Б.Сихимбаев), сонымен қатар кәсіби-тұлғалық қасиеттері (О.А.Абдуллина, К.М.Беркимбаев, Л.В.Занина, И.А.Зимняя, А.К.Маркова, В.А.Сластенин) қарастырылғанын көрсетті.

Болашақ мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетке бейімделуі психологиялық-педагогикалық және әдістемелік тұрғыда қарым-қатынас пен тәжірибесін қалыптастырумен қамтамасыз етіледі. Болашақ кәсіби қызметтің нормалары мен функцияларының жиынтығын игеруімен, табысты бейімделудің шарты ретінде танымдық белсенділік пен тәуелсіздіктің дамуымен айқындалады (Ю.Н.Кулюткин, Г.И.Купцова, А.Ф.Есаулов).

Дегенмен, бүгінгі күні ЖОО-да дуальды білім беру жағдайларында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуіне даярлау мәселесі толық қарастырылмағанына көз жеткіздік. Психологиялық және педагогикалық тұрғыда бітіруші түлектерге жаңа ортада жұмыс істеу мүмкіндігін қамтамасыз ететін және жаңа талаптардың өзгеруіне сай белсенді әрекет ету мәселесі зерттелмегенін айқындай түстік.

Жоғарыда қарастырылған зерттеу барысында келесідей қайшылықтар анықталды:

- дуальды білім беру жағдайында кәсіби бейімделген мамандарды даярлаудағы қоғамның объективті қажеттілігі және кәсіби педагогикадағы мәселенің осы аспектісін дамытудың нақты жағдайы;

- болашақ мамандарды дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімдеу қажеттілігі және бейімделу процесінің тиісті ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілуіне байланысты ол үдерістің ұзаққа созылуы;

- дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу бойынша ЖОО мен кәсіпорынның бірлескен өзара әрекеттестігіндегі білім беру процесінің әлеуетті мүмкіндіктері және оларды пайдаланудың тиімді тәсілдерінің болмауы;

- кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруға бейімделу талаптарының, кәсіби қызметтің талаптары және дуальды білім беруде табысты кәсіби бейімделу үшін қажетті жағдайлардың болмауы.

Осы қарама-қайшылықтарға сүйене отырып, **зерттеу проблемасы** тұжырымдалады: дуальды білім беруде болашақ мамандарды оқытудағы педагогикалық шарттар, әдістер, ұйымдастыру формалары қандай болуы керек

әрі ол қоғамда дуальды білім беру жағдайында кәсіби бейімделген мамандарды дайындау қажеттіліктерін қанағаттандыру және оны ұйымдастырудың жолдары қандай?

Мәселенің өзектілігі, оның теориялық және практикалық маңыздылығы, сонымен қатар оның кәсіби педагогика теориясы мен практикасында жеткіліксіз дамуы зерттеу тақырыбын «**Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің ғылыми педагогикалық негіздері**» - деп анықтауға негіз болды.

Зерттеу мақсаты: дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуді әдіснамалық-теориялық тұрғыда негіздеу, әдістемесі мен ұйымдастыру формаларын ұсыну.

Зерттеу нысаны – Жоғары оқу орнында болашақ мамандарды кәсіби даярлау үдерісі.

Зерттеу пәні – дуальды білім беру жағдайында мамандарды кәсіби бейімдеу жүйесі.

Зерттеудің ғылыми болжамы - егер: дуальды оқыту жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдіснамалық, педагогикалық бағдарлары айқындалып және дуальды оқыту жүйесінде кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделі жасалып, оны тиімді іске асырудың педагогикалық шарттары анықталып, әдістер ұсынылса, онда, болашақ педагогтарды дуальды білім беру жағдайында кәсіби бейімдеу үдерісі тиімді жүзеге асады, өйткені болашақ мамандардың кәсіби бейімделу деңгейін жоғарылату – қоғам талабы.

Зерттеу міндеттері:

1. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің ғылыми негіздерін зерделеу.

2. Дуальды білім беру жағдайларында болашақ мамандардың кәсіби бейімделуінің психологиялық-педагогикалық мәнін анықтау.

3. Болашақ мамандарды дуальды білім беру жағдайында кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделін жасап, педагогикалық шарттарын ұсыну.

4. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу әдістері мен формаларын ұсынып және тәжірибе жүзінде сынақтан өткізу.

Жетекші идея: Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу, болашақ маманның кәсіби іс-әрекетте өзін шығармашылық тұрғыда көрсете білуіне септігін тигізеді.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздері: ғалымдардың кәсіби білім беруді дамытудың заманауи теориялары мен тұжырымдамалары, «Дуальды оқыту», «бейімдеу», «кәсіби бейімдеу» ұғымдары туралы философиялық, әлеуметтану, экономикалық, психологиялық, педагогикалық зерттеулері; Дуальды оқыту формасының философиялық және психологиялық теориясы, оқу-тәрбие үдерісінде жеке тұлғаны қалыптастырудың рөлі туралы психологиялық-педагогикалық тұжырым, үздіксіз кәсіби білім беру жүйесіндегі дуальды оқытудың тұжырымдамалық идеялары, педагогиканың теориялық

қағидалары, теория мен тәжірибе арасындағы байланыстар, кәсіби білім берудің теориясы.

Зерттеу көздері: тақырыпқа сай философия, әлеуметтану, психология, педагогика салаларындағы ғылыми еңбектер, Қазақстан Республикасы Конституциясы, «Қазақстан – 2050» даму стратегиясы, ҚР «Білім туралы» Заңы, және басқа да құжаттар мен ресми материалдар, оқу-әдістемелік құралдары, бағдарламалар, автордың өзінің педагогикалық іс-тәжірибелері.

Зерттеу әдістері: Диссертациялық жұмыстың алға қойған мақсатын, міндеттерін шешу және ғылыми болжамын тексеру үшін келесі теориялық және эмпирикалық зерттеу әдістері қолданылды: теориялық зерттеулер (зерттеу мәселесі психологиялық-педагогикалық және ғылыми-әдіснамалық әдебиеттер, сонымен қатар білім беру стандарттары, бағдарламалар және т.б. негізінде); әдіснамалық зерттеулер (студенттер мен оқытушылар іс-әрекетін бақылау, әңгімелесу, сауалнама, сұрақ-жауап, интервью, алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибені сұрыптау, педагогикалық эксперимент); нәтижелерді, деректерді статистикалық өңдеу және оны графикалық тұрғыда ұсыну.

Зерттеу кезеңдері. Зерттеу үш кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезең (2016-2017 жж.) – іздену-теориялық (дайындық). Зерттеу материалдары жинақталып, талдау жасалды. Зерттеудің проблемалық саласы нақтыланды. Зерттеудің логикалық құрылымы және бастапқы жағдайы анықталып, ғылыми әдебиеттерді және білім беру тәжірибесін зерттеу негізінде дуальды оқытуда болашақ мамандардың кәсіби бейімделуі проблемалары талданды. Тақырып негізделіп және ғылыми аппараты анықталды. Студенттердің кәсіби бейімделуінің бастапқы деңгейін айқындау үшін анықтау эксперименті жүргізілді.

Екінші кезең (2017-2018 жж.) – тәжірибелік-эксперименттік (негізгі). Дуальды оқыту жүйесінде болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу проблемасының әдіснамалық-теориялық бағдарлары нақтыланды. Қалыптастырушы эксперимент бағдарламасы әзірленді. Теориялық зерттеу нәтижелерін практикалық қызметке трансформациялап, дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделі құрылып, оны іске асырудың тиімділігін қамтамасыз ететін шарттары әзірленді, әдістер ұсынылды.

Үшінші кезең (2018-2019 жж.) - қорытынды (аналитикалық) эксперимент барысында алынған деректерді талдау, ғылыми-теориялық жинақтау және интерпретациялау. Зерттеудің негізгі тұжырымдары мен тұжырымдамалық ережелерін қалыптастыру, ұсынымдарды әзірлеу. Диссертациялық зерттеу нәтижелерін ЖОО мен ТжәнеКО оқу орындары мен мекемелерінің білім беру практикасына енгізу. Диссертациялық жұмысты рәсімдеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық мәні:

1. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің ғылыми негіздері сарапталды.

2. Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуінің психологиялық-педагогикалық ұстанымдары нақтыланды.

3. Болашақ мамандарды дуальды білім беру жағдайында кәсіби бейімдеудің практикалық-бағдарлы моделі беріліп, оны қалыптастырудың педагогикалық шарттары келтірілді.

4. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдістері мен формалары ұсынылып, оның маңыздылығы тәжірибе жүзінде сынақтан өткізіліп дәлелденді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы

Әзірленген білім беру үдерісін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету, сондай-ақ жоғары оқу орны оқытушылары мен жұмыс беруші-кәсіпорын қызметкерлері үшін «Дуальды білім беру жағдайында болашақ педагогтарды кәсіби бейімдеу факторлары» семинарының бағдарламасы мен бакалаврлар үшін «Дуальды оқыту негіздері» атты элективті курс бағдарламасы жасалып практикаға ендірілді. Зерттеу нәтижесінде алынған теориялық ережелер, қорытындылар, ғылыми-әдістемелік және диагностикалық материалдар мен ұсынымдарды Дуальды білім беру процесінде ЖОО мен өндіріс мекемелерінде «Кәсіптік оқыту», «Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу» және «Бейнелеу өнері және сызу» мамандықтары бойынша бакалаврлар даярлауда, техникалық және кәсіптік білім беру және жоғары оқу орны мекемелері қызметкерлерінің біліктілігін арттыру жүйесінде қолдануға болады.

Зерттеу базасы: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, SilkWay халықаралық университеті, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Шымкент қаласындағы Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі, Кентау қаласындағы Қазақ-неміс политехникалық колледжі. Шымкент қаласындағы №64 Ж.Аймауытов атындағы мектеп гимназиясы мен ХХІ ғасыр элиталық бала бақшасы.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар

- Болашақ маманның дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуі – бұл, оның игерген және үнемі толықтырылатын білім, іскерлік, дағды мен тәжірибе жиынтығын пайдалану арқылы, оның ерекшелігін, ұйымдастырылуын, социумның өзгермелі талаптарына, еңбек нарығының қажеттіліктеріне және оған жаңа оқу-өндірістік орта жағдайларына кіріктірілуі ескеріле отырып. жас адамның кәсіпке кіруінің күрделі динамикалық процесі.

- Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімдеудің динамикалық практикаға бағдарлы моделі, таным құралы бола отырып, ЖОО мен әлеуметтік серіктестердің – жұмыс берушілердің келісілген қызметінде мақсатты және ретімен жүзеге асырылады.

- Дуальды оқытуда болашақ мамандардың кәсіби бейімделу деңгейі арнайы құрылған педагогикалық шарттардың жиынтығымен анықталады, оған мыналар кіреді: оқу-танымдық қызметте студенттің субъектілік белсенділігі қағидаттарында бейімделу процесін басқару; ЖОО мен өндірісті интеграциялауды қамтамасыз ететін практикаға бағдарланған білім беру

ортасын құру; болашақ мамандардың кәсіби бейімделу процесін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету.

- Дуальды оқытудың болашақ мамандарының кәсіби бейімдеуді анықтаудың табыстылығы субъективті және объективті көрсеткіштермен айқындалады. Субъективті көрсеткіштерге мыналар кіреді: тұлғаның мотивациялық саласының ерекшеліктері; дуальды бағдарланған дайындықпен және білім беру ортасымен қанағаттанушылық (қанағаттанбаушылық); бейімделушінің кәсіби қызметтің барлық түрлерін қабылдауы; дуальды білім беру жүйесіндегі практикаға бағдарланған қызметке деген мотивтер мен қажеттіліктерді іске асыруда өз мүмкіндіктерін нақты бағалау (өзін-өзі бағалау); оқу-өндірістік тапсырмаларды орындау барысында білім беру ортасының қолайлы жағдайы. Объективті көрсеткіштерге – студенттер қызметінің нәтижелері және (немесе) оларды білім беру ұйымдары мен серіктес кәсіпорындардың өкілдерімен бірлесіп, кадрларды даярлау сапасына жауапкершілікпен қарайтын лауазымды тұлғалардың бағалауы жатады.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелділігі мен негізділігі қазіргі заманғы талаптарға және кәсіби педагогика ғылымы мен тәжірибесінің даму үрдістеріне жауап беретін бастапқы теориялық ережелердің әдіснамалық дәйектілігімен қамтамасыз етіледі. Дуальды оқыту жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу кезеңдеріне зерттеу әдістері кешенінің сәйкес келуі. Зерттеудің міндеттері мен логикасы. Репрезентативтілік (аударма үшін сипаттамалардың) таңдаулардың сапасы. Сандық және сапалық талдау және алынған деректердің нәтижелерін өңдеу. Теориялық және қолданбалы қорытындылардың дәлелі. 135 студент пен жұмыс берушінің 11 өкілін қамти отырып, зерттеу нәтижелерін білім беру практикасына енгізуге, апробациялауға және енгізуге диссертанттың тікелей қатысуымен.

Диссертация құрылымы: диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан және пайдаланған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Зерттеу нәтижесін сынақтан өткізу және ендіру. Ізденушінің зерттеуіндегі негізгі қағидалары ғылыми баяндама түрінде республикалық және халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда, халықаралық симпозиум еңбектері жинағында, Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған журналдарда, SciVerse Scopus компаниясының ақпараттық базасының деректері бойынша нөлдік емес импакт-факторы бар халықаралық ғылыми журналдарда жарияланған.

Зерттеу жұмысының тақырыбы бойынша барлығы авторлық бірлестікті қоса есептегенде жазылған 16 ғылыми жұмыс жарық көрген. Оның 4-үі ҚР БЖҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда, 2 мақала SciVerse Scopus базасына енген шет елдік басылымдарда, 8 мақала халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар материалдары жинақтарында, 1 мақала шетелдік ғылыми журналда, 1 мақала республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдарында, сондай-ақ 1 оқу құралы жарыққа шыққан.

Сонымен, докторант Р.А.Мамедовтың зерттеу барысында жарияланған ғылыми еңбектерінің жалпы саны – 16 мақала.

1. Didactic Conditions of Improvement of Pedagogical Personnel Training at Higher Education Institutions to Dual Education in the System of VET Scopus, International journal of Environmental & Science Education. (Netherlands) ISSN: 1306-3065. 2017, -VOL. 11.- Iss.18.-P.12345-12359 IF=0.326. (Zholdasbekova S.A., Nurzhanbaeva Zh.O., Saipov A., Zhientaeva B., Tilemisova A).

2. The level indicators of the professional readiness of future teachers to dual training // Man In India, Volume 97, Issue 21, 2017, Pages 705-714. (Zholdasbekova S., Imankulova L., Nurzhanbaeva Zh.).

3. Совокупность факторов, детермирующих процесс профессиональной адаптации будущих специалистов дуального образования. Сборник материалов международной научно-практической конференции «Педагогические и социальные проблемы образования». –Чебоксары, 2019. -С.93-96. (в соавторстве с Жолдасбековой С.А.)

4. Дуальді оқыту жүйесінде студенттерінің бойында еңбек құндылығын арттырудың негізгі ұстанымдары. // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. /Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал/Science and life of Kazakhstan. International popular-science journal. №1/2 (55) 2018. –Б.228-232 (С.А.Жолдасбекова, Ж.О.Нуржанбаева, О.Б.Куандыковтармен бірлестікте).

5. Моделирование процесса профессиональной адаптации будущих специалистов к условиям дуального образования. // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология. №1(126)/2019. -Б.68-76. (в соавторстве с Жолдасбековой С.А.)

6. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімделу ерекшеліктері. // Қазақстанның ғылымы мен өнері. №1. (73). - 2019 Б.85-90. (С.А.Жолдасбековамен бірлестікте).

7. Дуальды оқыту жүйесінде ментор қызметін ұйымдастыру ерекшеліктері. // Қазақстанның ПҒА Жаршысы, №1, 2019 г.-Б.16-22. (С.А.Жолдасбекова, Ж.О.Нуржанбаевалармен бірлестікте)

8. Дуальды оқыту негіздері. Оқу құралы. - Шымкент: «Әлем», 2017. -164 б. (С.А.Жолдасбекова, Ж.О.Нуржанбаева, Г.Ж.Тағаевалармен бірлестікте)

9. Дидактические условия подготовки педагогических кадров в вузе к дуальному обучению. Материалы международного научно-практического конференции «Актуальные проблемы и тенденции инноваций в современной науке и образовании» посвященной 60-летию профессора Т.А.Турумбекова. 26-27 января 2017 г. Том I. Туркестан, 2017. –С.449-453. (в соавторстве с Жолдасбековой С.А., Нуржанбаевой Ж.О., Каратаевым Г.С.).

10. Понятийное поле профессиональной адаптации будущих специалистов к дуальному обучению. //Znanstvena misel journal. VOL.2.№5/2017. -С.22-25. (в соавторстве с Жолдасбековой С.А., Парманкуловой П.Ж. и т.д.)

11. Дуальды оқыту жүйесіндегі элеуметтік әріптестік – болашақ мамандардың еңбек құндылықтарын қалыптастыру кепілі ретінде.

М.О.Әуезовтың 120-жылдығына арналған «Әуезов оқулары-2015: Қазақстанның үшінші жаңғыруы жаңа концепциялар және заманауи шешімдер» атты Халықаралық-тәжірибелік конференцияның еңбектері. - Шымкент, 2017. – Б.258-261. (С.А.Жолдасбекова, Ж.Нұржанбаевалармен бірлестікте)

12. The role of instructing in formation of special skills at dual training of future specialists Procttsing V International Conference «Industrial Technologies and Engineering». ICITE-2018, 28 november. Volume VI. M.Aueзов South Kazakhstan State University, Shimkent. Kazakhstan. P.196-199. (S.Zholdasbekova, Y.Kamalov, Y. Dmitriev).

13. Дуальды оқыту жүйесінде болашақ мамандарды кәсіби даярлауды жетілдіру мәселелері. П.ғ.д., профессор С.А.Ұзақбаеваның 70 жылдық мерейтойына арналған «Білім беру жүйесін модернизациялау: тенденциялар, проблемалар және перспективалар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Алматы, 2019. –Б.202-205. (Ж.О.Нуржанбаева, С.А.Жолдасбековалармен бірлестікте)

14. Профессиональная адаптация будущих специалистов в психолого-педагогических исследованиях. «V Оразовские чтения: Вклад тюркской цивилизации в развитие науки и образования. Материалы международной-научно-практической конференции. Том I. - Шымкент, 2019. -С.301-305 (в соавторстве с Жолдасбековой С.А.)

15. Особенности дуального обучения в инклюзивных группах колледжа. Республиканская научно-практическая конференция «Конституционные реформы – основы демократического развития общества и глобальной конкурентоспособности Казахстана». - Шымкент: ЮКГУ им. М.Ауэзова, 2017.- С.269-272 (в соавторстве с Жолдасбековой С.А., Бейсенбаевой Р.Т.)

16. Заманауи оқыту технологиялары арқылы студенттердің рухани құндылығын арттыру. «II Юнусов оқулары: Ұлы дала құндылықтарын жаңғырту – білім мен ғылымды дамытудың негізгі факторы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. Том I. - Шымкент, 2019. - Б. 121-126 (С.А.Жолдасбековамен бірлестікте).

1 БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДУАЛЬДЫ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІБИ БЕЙІМДЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Дуальды білім беру жүйесінде болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуді әдіснамалық-теориялық зерделеу

Кәсіби білім беруде, белгілі бір болашақ маман иелерін даярлауда дуальды оқытудың түрлі формалары шеңберінде бірыңғай әдіснамалық негіздері тұрғысынан білім беру және өндіріс салаларының үйлесімді өзара әрекеттесуін қарастыру педагогика ілімі тұрғысында өзекті мәселенің бірі болып табылады.

Дуальды білім берудің басты мақсаты – мамандар даярлаудағы білім беру және өндіріс салаларының өзара іс-қимылын үйлестіретін мақсатты кәсіптік оқытуды ұйымдастыру екенін ескерсек, мұнда әдіснамалық-теориялық зерттеудің орны ерекше.

Дуальды білім беруде болашақ педагогтарды кәсіби бейімдеудің педагогикалық мәселелерін зерттеуге арналған әдіснамалық бағдарын зерттеуде біз, алдымен тұтастай ғылыми танымның әдіснамасына (Егоров В.В. [1], Бахтина И.Л. [2], Бряник Н.В. [3], Рузавин Г.И. [4]), атап айтқанда, педагогиканың әдіснамасына (Александрова Е.А. [5], Кузьмина Н.В. [6], Яковлев Е.В. [7]) және кәсіптік педагогика әдіснамасына (Аксенова М.А. [8], Беляева А.П. [9], Батышев С.Я. [10,11]) жүгіндік.

Сөздіктер мен ғылыми дереккөздерде «әдіснама» терминіне түрліше анықтама береді. Философиялық сөздікте бұл терминді екі мағынада түсіндіреді:

1) ғылымда қолданылатын танымдық құралдардың, әдістердің, тәсілдердің жиынтығы;

2) танымдық және практикалық түрлендіруші әрекетті ұйымдастырудың құралдары, алғышарттары мен принциптерін зерттейтін білім саласы [12].

Психологиялық-педагогикалық сөздікте ол – үш түрлі мағынада беріледі:

1) ғылыми таным және әлемнің өзгеруі туралы ілім;

2) кез келген ғылымда немесе оның саласында қолданылатын зерттеу әдістерінің жиынтығы.

3) құрылым, логикалық ұйымдастыру, қызмет әдістері мен құралдары туралы ілім және ғылыми таным әдіснамасы, яғни құрылым қағидалары, ғылыми-танымдық іс-әрекеттің нысандары мен әдістері туралы ілім [13].

Педагогикалық сөздікте «әдіснама» термині теориялық және практикалық іс-әрекетті ұйымдастыру мен құрудың принциптері мен әдістерінің жүйесі, сондай-ақ осы жүйенің ілімі ретінде қарастырылады [14].

Жетекші ғалым-методологтар (В.В.Краевский [15, 16], А.М.Новиков [17], В.М.Полонский [18], В.И.Загвязинский [19]) әдіснаманы теориялық және практикалық іс-әрекетті ұйымдастыру мен құрудың принциптері мен әдістерінің жүйесі, сонымен қатар осы жүйенің ілімі, оның логикалық ұйымдастырылу құрылымы, қызмет әдістері мен құралдары ретінде қарастырады.

А.М.Новиков әдіснаманы «іс-әрекетті ұйымдастырудың біртұтас ілімі» ретінде қарастыра отырып, оның негізгі сипаттамаларын (ерекшеліктері, принциптері, шарттары), қызметтің логикалық құрылымын (субъект, объект, пән, нәтиже, формалар, құралдар, әдістер) және оны жүзеге асыру процесінің уақытша құрылымын анықтайды [20]. Білім беру саласы үшін ғалым қызметтің жетекші түрлерін ғылыми, практикалық (педагогикалық, білім беру), оқу және ойын деп атайды. «Іс-әрекетті ұйымдастыру, - деп есептейді Новиков, - оны нақты белгіленген сипаттамалары, логикалық құрылымы және оны жүзеге асыру процесі бар интеграцияланған жүйеге ұйымдастыру дегенді білдіреді». Логикалық құрылым құрамына мыналар кіреді: пән, объект, формалар, құралдар, қызмет әдістері, оның нәтижесі. Бұл құрылымға сыртқы сипаттамалары, принциптері, шарттары, нормалары сияқты қызмет сипаттамалары кіреді.

Педагогика бойынша оқу құралында П.И.Пидкасистыйдың әдіснамасы «педагогикалық теорияның негіздері мен құрылымы, педагогикалық шындықты көрсететін білім алудың тәсілдері мен әдістері туралы білім жүйесі, сондай-ақ осындай білімді алуға арналған іс-шаралар жүйесі және зерттеулердің сапасын бағалаудың бағдарламалары, логикасы мен әдістері» ретінде анықталған [21].

В.А.Сластенин және В.П.Каширин педагогика әдіснамасын «теориялық қағидалардың екі тобының жиынтығы ретінде қарастырады: педагогикалық таным туралы (яғни, педагогикадағы танымды ұйымдастырудың принциптері, формалары, әдістері) және педагогикалық шындықтың өзгеруі туралы» [22].

Л.П.Кривщенко педагогика әдіснамасын «педагогикалық шындықты танып-білудің және қайта құрудың принциптері, әдістері, формалары мен таным процестері туралы ілім» ретінде анықтайды [23].

Ғ.И.Ибрагимов педагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістерінің мәселелерін талдай отырып, педагогика әдіснамасы екі аспектіде: «білім жүйесі ретінде де, ғылыми зерттеулер жүйесі ретінде де пайда болады»- деген құнды тұжырым жасайды.

Ғылыми зерттеулердегі педагогика әдіснамасының рөлі мен орнын талқылай отырып, автор В.В.Краевский және В.И.Журавлева, педагогикадағы әдіснамалық білімнің маңызды бағытының пайда болуын және әдістеме ғылыми зерттеулер өрісінен практикаға көбірек еніп келетінін атап өткен. Сондықтан, дуальды білім беруге болашақ мұғалімдерді кәсіби бейімдеу мәселесін шешудің теориялық және әдіснамалық негіздерін іздеуде, бүгінгі таңда педагогика ғылымының әдіснамасы практикаға бағытталған болып отыр деген тұжырымға аса назар аударамыз [24].

Дуальды білім беру жүйесіне болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу мәселесінің тұжырымдамалық өрісін зерттеу кезінде ғалымдардың зерттеулерін талқылап (Абдигапбарова У.М., Александров Е.П., Бузаубакова К.Ж., Күмісбекова Ж.Н., Аубакирова С.А., Безюлева, Г.В., Бурякова О.Л., Шибанова Е.А., Шибанов Д.В., Чалых Н.А., Вызулина К.С., Яско Б.А., Дашкова А.К., Чурляева Н.П., Долгова В.И., Мельник Е.В., Моторина Ю.В., Федосеева А.В.

және басқалар) бұл мәселе бойынша тиісті әдіснамалық бағдарды ашып көрсетудің қажеттілігін анықтадық.

Біздің зерттеуіміздегі алғашқы әдіснамалық бағдары психологиялық-педагогикалық зерттеулерді (Г.В.Безезева, О.Л.Бурякова, Е.А.Шибанова, Д.В.Шибанов, Н.А.Чалых, В.И.Долгова, Е.В.Мельник, Ю.В.Моторина, А.В.Федосеева) талдау негізінде дуальды оқытуда қалыптасатын бейімдеу процестерінің негізгі векторларын (бағыттарын) анықтау қажет деп санаймыз.

Сонымен, Г.В.Безюёва [25] кәсіпке бейімделуді икемділігі ретінде қарастыра отырып, кәсіптің талаптарына бейімделетін, еңбек функцияларын орындауға және оған жаңа жұмыс жағдайларына бейімделуге қажетті өндірістік, техникалық және әлеуметтік мінез-құлық нормаларын игеруге бейімділігі, яғни кәсіпке бейімделу адамның кәсіптік қызметтің барлық құрамдас бөліктерін: оның міндеттері, пәні, әдістері, құралдары, нәтижелері, осы мамандық шеңберіндегі жағдайларды қабылдауы деп санайды.

Бейімделу процестерінің маңызды векторларын басқа зерттеушілердің еңбектерінен табамыз. Атап айтсақ, Пенза мемлекеттік университетінің авторлары Бурякова О.Л., Шибанова Е., Шибанов Д.В. және Чалых Н.А. бейімделу процесін екі жақты қарастырады, бір жағынан, кәсіби өзін-өзі анықтауға жағдай жасау, екінші жағынан, білім алушыны одан әрі еңбекке бейімделуге, өз еңбегі мен кәсіби мансабын құруға дайындау [26].

В.И.Долгова, Е.В.Мельник және Ю.В.Моторина бейімделу процестерін педагогтың кәсіби қызмет міндеттеріне, білім беру процесінің талаптарына және студенттер тобының ерекшеліктеріне сәйкес іс-әрекеттерді (мінез-құлықты) белсенді игерумен байланыстырады, әрі жас маманның жаңа жағдайларға, оның ішінде әкімшілік-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, басқару аспектілеріне үйренуі деп және бұл авторлар жас мұғалімнің кәсіби бейімделу тетіктерінің деңгейіне (психофизиологиялық, пәндік-белсенділік, әлеуметтік-психологиялық және жеке), сондай-ақ тұлғалық кәсіби даму бағыттарына сәйкес жүзеге асырылатын көп компонентті процесс деп санайды [27].

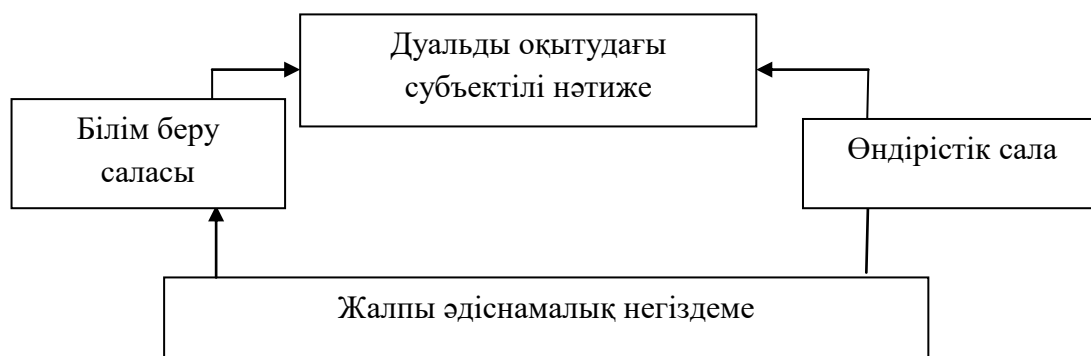
Кәсіби бейімделудің психологиялық мазмұнына сүйене отырып, А.В.Федосеева жеке тұлғаны кәсіби қызметтің жаңа түріне, белгілі бір мамандықтың жаңа ерекшеліктеріне, еңбек жағдайлары мен әлеуметтік ортаға бейімделу процестерінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Автор жеке тұлғаның кәсіби бейімделу сәттілігін бейімделушінің нақты кәсіби қызметке бейімділігімен, сонымен қатар, еңбек етуге жеке тұлғалық және қоғамдық мотивациясының сәйкес келуі және басқа да себептермен байланыстырады [28].

Көріп отырғанымыздай, бейімделу процестерінің бағыттаушы векторлары, біріншіден, болашақ мамандардың кәсіби қызметінің құрамдас бөліктерін – оның материалдық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық, біліктілік және басқа да сипаттамаларын қамтитын олардың объектіні анықтаған компоненттерін ғылыми талдаумен байланысты. Бұл компоненттер өндірістік факторлармен, сонымен қатар қазіргі білім беру процесінің мазмұнымен анықталуы керек.

Екіншіден, бейімделу процестерінің талданған векторлары олардың субъективті түрде анықталған компоненттерін түсінуге негізделген, олардың компоненттеріне болашақ мамандардың – өз кәсібіне дуальды оқыту мұғалімдерінің тұрақты кәсіби қызығушылықтары кіреді. Олардың дуальды білім беру жүйесінде жұмыс жасағысы келеді.

Біздің зерттеудегі екінші әдіснамалық бағдар дуальды оқыту жүйесінің басымдықтары болып табылады, онда авторлар тобы Жолдасбекова С.А., Ахметова З. және Балташ П.Н. [29, 30] екі түрлі оқу және өндірістік ортаның, мысалы, жеке кәсіпорынды және мемлекеттік кәсіптік білім беру мекемесінің үйлесімділігін ашып көрсетеді, олардың ортақ мақсаты – жас мамандарды даярлау үшін бірлесіп жұмыс атқару. Онда тек білімді игеру, дағдыларды, мінез-құлықты қалыптастыру ғана емес, сонымен бірге техникалық және кәсіптік білім беру мекемелері (ТжәнеКБ) студенттерін оқытатын кәсіпорнындағы (жұмыс беруші) жұмысшылардың типтік өмір салтымен де танысады.

Осы ортақ мақсатқа және дуальды оқытудың басымдықтарына сүйене отырып, С.А.Жолдасбекова және С.А.Ұзақбаева [31] еңбектерінде 1-суретте келтірілген белгілі бір профильдегі мамандарды даярлауда кәсіптік білім беруде дуальды оқытуды ұйымдастырудың жалпыланған сызбасын ұсынды.

Сурет 1 - Кәсіптік білім беруде дуальды оқытуды ұйымдастырудың жалпыланған схемасы (С.А.Жолдасбекова және С.А.Ұзақбаев бойынша)

Е.А.Югфельд пен М.В.Панкина дуальды білім беру жүйесін болашақ маманның кәсіби және әлеуметтік бейімделуінің катализаторы ретінде қарастырады. Авторлар кәсіптік білім беру жүйесінің қазіргі түлегі қажет болған жағдайда «бұрыннан алынған ақпаратты толықтыруға және жаңартуға, қажетті байланыстар орнатуға, ұтқырлыққа және зерттеу, жобалау және ұйымдастырушылық міндеттерді, соның ішінде стандартты емес мәселелерді шешуге қабілетті тұлға болуы керек» деп санайды » [32].

Л.Н.Самолдинаның студенттерді мақсатты түрде дуальды оқыту арқылы кәсіби даярлауды ғылыми-әдістемелік тұрғыда қамтамасыз ету мәселелерін шешуі оның дәстүрлі оқытудан түбегейлі айырмашылығын көрсетеді. Автор дуальды жүйеде білім, іскерлік пен дағдыларды қалыптастыру болашақ

маманның кәсіби қызметі мен іс-әрекетінің күрделі жүйесін дамытуға негіз болады деп санайды. Ол осы жүйенің құрылымына мыналарды кіргізеді: белгілі бір кәсіпке (мамандыққа) тән әр түрлі қызмет түрлерінің негіздерін игеру, және таңдалған профильге сәйкес толық іс-әрекетті меңгеру [33].

Ғылыми зерттеулер мен жеке тәжірибені талдау нәтижелерін қорытындылай келе, дуальды білім беру жүйесінің жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайдағы менеджмент пен кадрларды даярлаудағы басымдықтарын атап көрсетеміз:

- дуальды оқыту жүйесі – мамандарды даярлаудың икемді, тиімді механизмі;

- дуальды жүйе классикалық жүйеден студенттердің оқу процесінде және жұмыс орнында бүкіл оқу процесінде алатын білімінің, іскерліктің және дағдыларының жоғары мазмұнымен ерекшеленеді;

- дуальды оқыту жүйесі екі түрлі – оқу және өндірістік ортаның, яғни оқытудың екі нормативті және ұйымдастырушылық формасының үйлестірілген және үйлесімді әрекетін қамтамасыз етеді;

- дуальды жүйенің әрбір компонентін өзіндік құрылымы бар дербес білім беру жүйесі деп санауға болады (олардың ешқайсысы екіншісінің ішкі жүйесі емес);

- өзара келісілген әрекеттесудің айқындаушы факторы біртұтас білім беру мақсаты болып табылады – оқыту нәтижесінде белгілі бір әлеуметтік-кәсіби сипаттамалары бар белгілі бір білікті маман даярлау;

- жүйенің әрқайсысында кәсіптік оқытудың нақты дидактикалық негіздері мен шарттарын және сәйкес білім беру және өндірістік орта ерекшеліктерін көрсетеді.

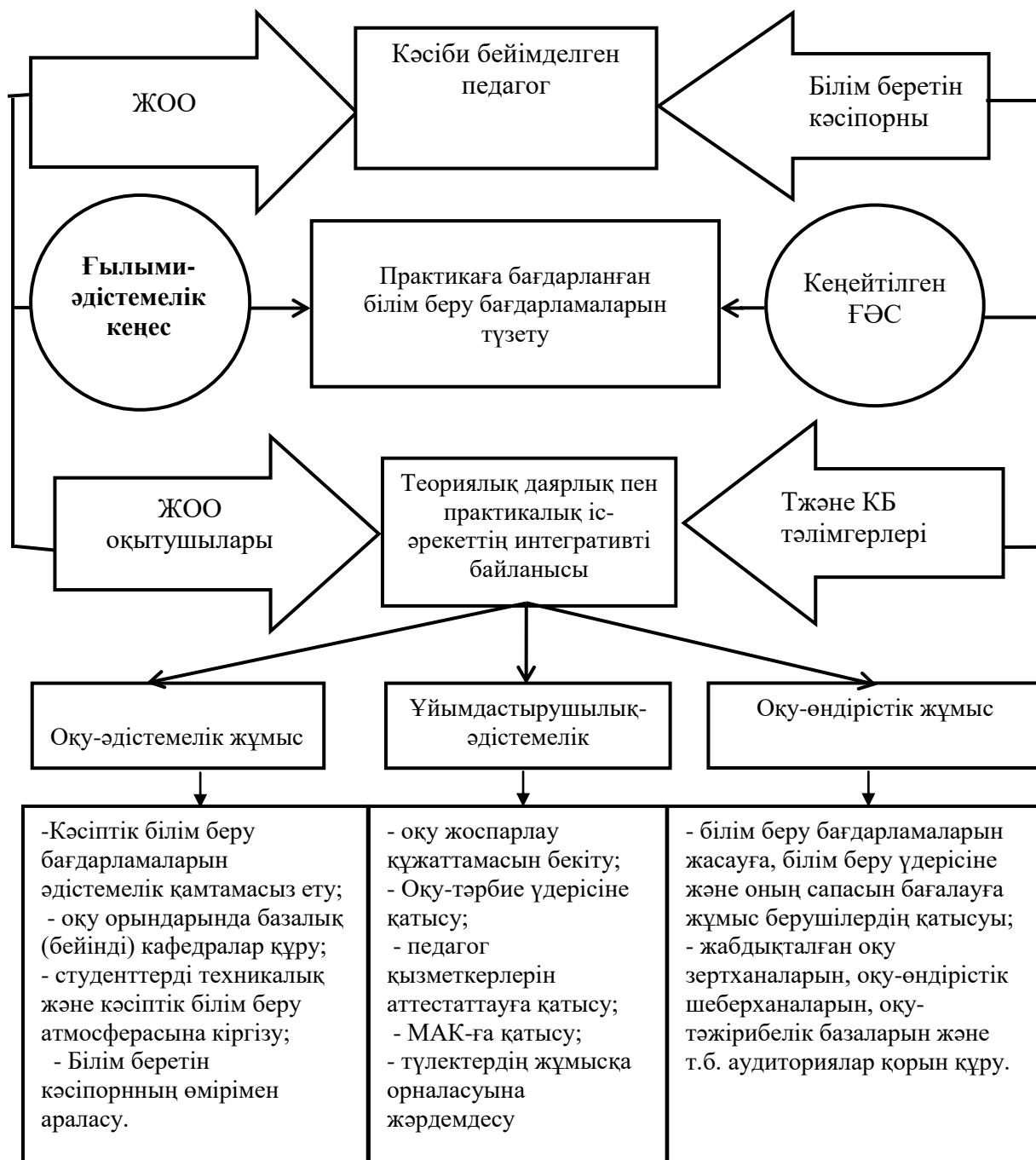
Үшінші, әдіснамалық бағдарды - дуальды білім беру жүйесінде жұмыс жасауға кәсіби бейімделген педагогтың қалыптастыру процесін басқару мәселесі және жоғары оқу орны мен техникалық және кәсіптік білім беру мекемесі арасындағы ынтымақтастық қарым-қатынасын орнатуымен байланысты (сурет 2).

Болашақ мұғалімдердің, әсіресе дуальды білім беру жағдайында кәсіби бейімделуін қалыптастыру процесін басқару маңызды және көкейтесті мәселе болып табылады (Абдигапбарова У.М., Долгова В.И., Мельник Е.В., Моторина Ю.В., Петренко Е.И., Подкорытова Г.И., Петров Ю.Н., Землянский В.В.) әсіресе ЖОО-ы мен техникалық және кәсіптік білім беру мекемелері (ТжәнеКБ) арасындағы ынтымақтастық қарым-қатынасты орнату негізінде.

Кәсіби бейімделуді қалыптастыруды зерттеуде біз К.А.Абулханова-Славская, Б.Г.Ананьев, А.Г.Асмолов, В.Л.Бенин, В.И.Загвязинский, Е.Ф.Зеер, И.Я.Лернер, А.К.Маркова және тағы басқалардың еңбектерінде жеткілікті түрде егжей-тегжейлі қамтылған тұлғаның кәсіби дамуының заңдылықтары мен принциптеріне сүйендік.

Подкорытова Г.И. «Жас мұғалімдердің кәсіби қалыптасу процесін басқару» мақаласында «адам өзі үшін болашақта өмірін арнағысы келетін мамандықты таңдап, оны игеріп, кәсіби жетілдіріп, өзін өзгертуіне назар

аударады. Өзін өзгертіп жетілдіру барысында жаңалықты игеріп және бар тәжірибесін байытады, кәсіби бағдары қалыптасады, құзыреттіліктің түрлері игеріліп, кәсіби маңызды жеке қасиеттер дамиды», - дейді [34]. Автор мұғалім өзінің не үшін, қандай бағытта «жоғарылайтынын» түсінуі керек деп санайды.

ҒӘК – ғылыми-әдістемелік семинар; ТжәнеКБ – техникалық және кәсіптік білім беру мекемелері, МАК – Мемлекеттік аттестациялық комиссия

Сурет 2 - Жоғары оқу орны мен кәсіпорынның ынтымақтастығы негізінде Дуальды білім беру жүйесіндегі жұмысқа кәсіби бейімделген маманның қалыптасу бағдарлары

Философиялық тұрғыда «қалыптасу» терминінің ерекшелігі заттар мен құбылыстардың кездейсоқтығын, өзгергіштігін, олардың басқа күйге үздіксіз ауысуын, белгілі бір жағдайға жақындау, даму процесінде жаңа белгілер мен формаларды алуын білдіреді. Яғни, толық құбылыс ретінде әлі жоқ, бірақ бар нәрсені алу. *Қысқаша айтқанда, қалыптасу* ол жеке тұлға дамуының нәтижесі, яғни оның кемелденуі мен тұрақты сапаларды, қасиеттерді иемденуін көрсетеді. Біздің жағдайда бұл болашақ мамандардың дуальды оқытуға кәсіби бейімделуін қалыптастыру.

В.М.Гордонның көзқарасы бойынша, қалыптасудың екі түрі қарастырылады. Бірінші түрі – «мүлдем жаңа тақырыптың (құбылыстың) қалыптасуы, яғни оның алғашқысында алғаш рет пайда болатын, бұрынғымен теңдесі жоқ». Екінші түрі – осындай объектінің, құбылыстың ұқсас объектілердің, бір типтегі құбылыстардың болуынан бұрын пайда болған құбылыс [35].

Болашақ маманның кәсіби бейімділігінің тұрақтану барысы дегеніміз – қалыптасып келе жатқан дуальды оқытудың болашақ маманына бағытталған педагогикалық ықпал етудің тұрақты өзгеріп тұратын бейімдеу процесі, ЖОО мен техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерінің тығыз ынтымақтастығына қажетті байланыстарды орнатуға, кәсіби ұтқырлықты иемденген, ой-өрісі дамыған және қажетті кәсіби маңызды жеке қасиеттерге ие болуы деп түсінеміз.

Сонымен қатар, болашақ мамандардың кәсіби бейімділігінің қалыптасу процесін ойдағыдай басқару үшін жас мұғалімнің жалпы білім беру мекемесіндегі кәсіби бейімделу мәселелерін зерттеген Е.Петренконың пікірін ескереміз, кәсіби бейімделуді оны кәсіби қызметке сәтті енгізу процесімен байланыстырады және: «бейімделу кезеңінің ұзақтығы әр адамда, әдетте, жеке және оның қабілеттеріне байланысты дамиды» [36]. Бізге автордың бейімделу кезеңдеріндегі қызметкердің таңдандырғаны әсер етеді: танысу кезеңі, ол тұтастай алғанда жаңа жағдай туралы, түрлі әрекеттерді бағалау өлшемдері, ұжымдағы мінез-құлық нормалары туралы ақпарат алады. Бейімделу кезеңі немесе жаңа ортаға формальды кіру сатысы, қызметкер жаңа құндылықтар жүйесінің негізгі элементтерін мойындай отырып, қайта бағдарланатын, бірақ әлі күнге дейін өзінің көптеген көзқарастарын сақтап келеді.

Ассимиляция сатысы – қызметкердің қоршаған ортаға толық бейімделіп, жаңа топқа ену сатысы. Сәйкестендіру сатысы – қызметкердің анықталған жеке мақсаттарының еңбек ұйымының мақсаттарымен сәйкес келуі. Е.И.Петренко бұл кезеңдердің барлығы тек мекеме әкімшілігіне ғана байланысты емес, сонымен қатар, жас маман жігерленсе бейімделу кезеңі тез әрі нәтижелі болады деп санайды.

Біздің мысалда көрсетілген кезеңдер болашақ мамандардың – дуальды білім беру жүйесінде болашақ педагогтың кәсіби бейімдеу процесін басқаруда жоғары оқу орны мен оқу кәсіпорны ретінде техникалық және кәсіптік білім беру мекемесінің арасындағы ынтымақтастыққа негізделген.

Д.О.Чучунева [37] педагогикалық мамандықты игеру және кәсіби қызметке кіру процесінде жүретін кәсіби бейімделуді қалыптастыруды анықтайтын факторларды сипаттайды. Бейімделу факторлары ретінде автор бейімделудің барысы, уақыты, қарқыны, нәтижелерін анықтайтын шарттарды түсінеді.

Мысалы, жаңадан келген мұғалімнің білім беру ортасына кіруіне кәсіби бейімделуі сәтті болады, егер:

- мұғалімнің кәсіби бейімделуі жеке және кәсіби дамумен үздіксіз байланыста жүргізілсе;
- педагогикалық жұмысты ұйымдастыруда мұғалімнің жеке тұлғалық ерекшеліктері мен кәсіби дайындық деңгейі ескерілсе;
- білім беру үдерісін материалдық-техникалық қамтамасыз ету заманауи талаптарға жауап берсе.

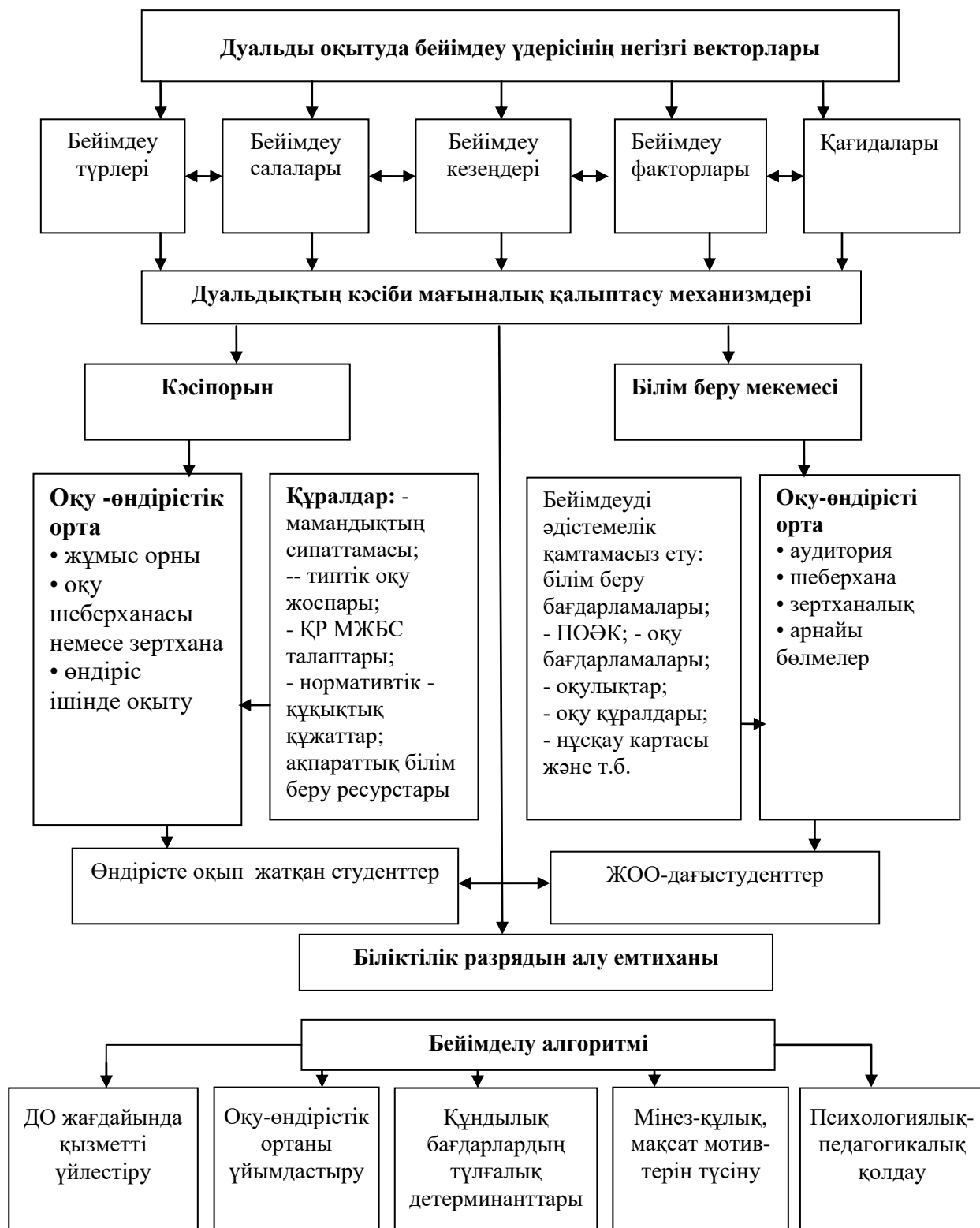
Әлеуметтік және кәсіби бейімделуді анықтайтын факторлардың ішінде Д.О.Чучунева сыртқы және ішкі белгілерді атайды. Сонымен, жас мұғалімдердің бейімделу процесінің жай-күйіне әсер ететін және олардың білім беру ортасындағы жұмысының сәттілігін анықтайтын негізгі сыртқы факторлар ретінде автор жас мұғалімдердің қаржылық жағдайын, оларды оқытудың сапасы мен мазмұнын, білім беру ортасының жай-күйін, оқу орындарының әдістемелік жұмысын ұйымдастыруды, отбасының, БАҚ-тың (бұқаралық ақпарат құралдарының) ықпалын және т.б. қарастырады.

Автор ішкі факторларға қатысты: «кәсіби тәжірибе, құндылықтар жүйесі, педагогикалық мамандықты таңдау мотивтері, кәсіби маңызды қасиеттер (болуы/болмауы), өзін-өзі тәрбиелеу, мұғалімдердің педагогикалық қызметті жүзеге асыруға дайындығын (кәсіби қиындықтар)» айтады.

Н.Н.Мельникова адамның әлеуметтік-психологиялық бейімделу үдерісіндегі мінез-құлық стратегиясын зерттей отырып, оның тиімділігі туралы адам өмір сүру процесінде оңай іздейді немесе оған қоғамның заңдары, нормаларымен, дәстүрлерімен қақтығысқа түспей, көптеген (оның ішінде дүниетанымдық) бейімделу кедергілерін тиімді еңсеруге, әр түрлі әлеуметтік қауымдастықтармен табысты өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік беретін бейімделу стратегияларын әзірлейтін жағдайда айтуға болады деп есептейді, бұл ретте психологиялық тұрақтылық пен эмоционалдық қанағаттанушылық жағдайын сақтап отырады [38].

Көрсетілген әдіснамалық бағдарларды талдау негізінде оларды келесі мәнде топтастырамыз (сурет 3):

3-суретте Дуальды білім беруде болашақ педагогтардың кәсіби бейімделуінің әдіснамалық бағдарлары нақты көрсетілген: дуальды оқытуда бейімделу процестерінің негізгі векторлары. Дуальдықтың кәсіби мағыналық қалыптасу механизмдері, бейімделу үдерісін құру алгоритмі.

Сурет 3 - Дуальды білім беруде болашақ мұғалімдердің кәсіби бейімделуінің әдіснамалық бағдарлары

Біртұтас логикалық және уақытша реттілікке топтастырылған дуальды оқытуда бейімделу процестерінің негізгі векторларына біз болашақ мамандардың кәсіби бейімделуінің түрлерін, бағыттарын, кезеңдерін,

факторлары мен қағидаларын қосамыз. Талданған ақпарат көздеріне назар аударып отырып, біз дуальды оқытуда кәсіби бейімделу процестерінің аталған векторлары туралы түсінігімізді ұсындық.

Кәсіби бейімделу түрлері:

- әлеуметтік (дуальды оқыту жүйесінің құндылықтарын, оқу және өндірістік қызметті ұйымдастырудың стандарттарын білу, ұжымда іскерлік және жеке қатынастар жүйесіне ену);

- педагогикалық (жеке тұлғаның құндылықтар жүйесін құрайтын оқытудың, тәрбиенің және оқытудың дуальды жүйесіне бейімделу);

- ұйымдастырушылық (болашақ педагогтың дуальды оқытудың мақсаттары мен міндеттерін іске асырудағы рөлі туралы хабардар болу);

- психофизиологиялық (оқу және өндірістік қызметтің үйлесіміндегі жаңа психикалық және физикалық жүктемелерге бейімделу, өндірістегі еңбек санитарлы-гигиеналық нормалар, теориялық дайындық пен оқу практикасының арақатынасы);

- функционалды (жеке тұлғаны дуальды оқыту жағдайында кәсіби қызметтің талаптарына бейімдеу, оны жүзеге асыру тәсілдерін игеру, кәсіби функцияларды орындаудың оңтайлы режимін сақтау).

Болашақ мұғалімдердің дуальды оқытуда кәсіби бейімделу кезеңдері:

1. Дуальды оқыту жүйесіне көшу туралы ақпаратпен, белгілі бір әрекеттерді бағалау критерийлерімен, стандарттарымен, мінез-құлық стандарттарымен және т.б. таныстыру.

2. Дәстүрлі білім беру жүйесінің ұстанымдарын сақтай отырып, дуальды білім берудің құндылықтарының жаңа жүйесіне бейімделу.

3. Ассимиляция – дуальды оқытуға тән оқу және өндірістік ортаға бейімделу, кәсіпорындарда оқу уақытының 60-70%-ға дейін тәжірибеден өтуге және жаңа топқа енуге арналуын қамтамасыз етеді.

4. Сәйкестендіру – оқу орнындағы теориялық оқыту мақсаттарын кәсіпорында оқыту мақсаттарымен, жеке басының мақсаттарымен үйлестіру.

Болашақ маманның дуальды оқыту жағдайында кәсіби бейімделуінің факторларына мыналар жатады:

- субъективті және әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар (жас және жыныс ерекшеліктері, бейімделу қабілеті, білім беру және өндірістік ортамен өзара әрекеттесу тәжірибесі, отбасы жағдайы);

- адамның физиологиялық сипаттамасы;

- эмоционалды тұрақтылық;

- дуальды оқытудың мақсаты негізінде өз мүмкіндіктерін жеткілікті түрде бағалау;

- оны өзгерту үшін кәсіби ортаға әсер ету ниеті;

- дуальды оқытуға бейімделуге дейінгі білім, іскерліктер мен дағдылар деңгейінің болуы;

- дуальды оқыту жағдайында кәсіби қызметке дайындығы және т.б.

Земцова В.И. ұстанымын негізге ала отырып [39], жалпы әдіснамалық, дидактикалық және арнайы қағидаларының айырмашылығында, біз олардың

арасынан арнайы қағиданы біздің зерттеу тақырыбына байланысты қарастыруды жөн көрдік. Дуальды білім беруде болашақ педагогтардың кәсіби бейімделу процесінің табысты процесінің арнайы қағидаларын бөліп аламыз, соған сәйкес дуальдық жүйе олар үшін өзіндік «оқыту алаңына» айналады, онда игерген білім сапасы тексеріледі, теориялық материал бекітіледі, оқу және өндірістік ортада практикалық дағдылар мен қабілеттер қалыптасады. Яғни,

- оқу орындары мен кәсіпорындардың оқу жоспарларын түзету, ықпалдастыру және келісу, олардың құрылымдық және функционалдық тұтастығын орнату;

- болашақ маманның дуальды оқыту жағдайында кәсіби бейімделу нәтижесіне қол жеткізудегі оқу процесіне қатысушылардың қадамдарының қисыны мен жүйелілігі;

- дуальды оқытуда бейімделу процесіне қатысушылардың – студенттер, оқытушылар және өндірістік оқыту шеберлерінің ұтымды әрекеттесуі;

- екі ортада жүрген тұлғаның дамуының тұтастығын қамтамасыз ету – болашақ маманға оқу-өндірістік және аудиториядан тыс әсер ету;

- кәсіби ортаға сәтті кіруге ықпал ететін қызметтің шарттары мен талаптарына сәйкес оның құндылық бағдарларының өзгеруіне әкелетін жүйе ретінде болашақ маманның дуальды оқытуда кәсіби бейімделу процесінің құрылымдық және функционалдық тұтастығын қалыптастыру.

Заңдылықтар, болашақ маманның дуальды оқытуда кәсіби бейімделуін қалыптасу барысынлағы және бейімделу процестерінің сәттілігін анықтауда қолданылатын заңдылықтар субъективті сипатқа ие болып табылады. Олардың көрінісі ЖОО мен кәсіпорын бірлескен серіктестік қызметін реттеуге, оқу процесіне қатысушылардың саналы көзқарасына, тиісті жағдайларды жасауға байланысты.

Біздің зерттеуімізде дуальдылықтың кәсіби мағыналық қалыптасу механизмдерін білім беру мекемелері, кәсіпорындар, оқу-өндірістік орта, педагогикалық құралдар және бейімделуді әдістемелік қамтамасыз ету құрайды. Дуальды оқыту жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу үдерісін құрастыру алгоритмі дуальды оқытуға көшуде трансформациялану мен жағдайдың өзгеруі нәтижесінде тұлғаның саналы бейімделу өзгерістеріне негізделген. Бұл үдеріс: оқытудың дуальды жағдайында білім беру үдерісіне қатысушылардың қызметін үйлестіруді; оқу-өндірістік ортаны ұйымдастыруды; тұлғалық детерминанттарды; кәсіби қызметке уәждемелік дайындықты және дуальды жүйенің құндылық бағдарларын, мінез-құлық қондырғыларын меңгеруді қамтиды; кәсіби бейімделу процесін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастырады.

Базалық кәсіпорынның оқу-өндірістік ортасы мыналарды қамтиды:

- білім алушы үшін жұмыс орны;
- оқу шеберханасы немесе зертхана;
- өндіріс ішінде оқыту.

Дуальды білім беретін базалық кәсіпорынның оқу-өндірістік ортасы:

- аудиториялық қор;

- оқу шеберханасы (немесе зертхана).

Білім беру мекемелерінде оқыту оқу бөлмелерінде сабақтарда жүзеге асырылады.

Дуальды оқыту жүйесінің тұжырымдамасына сүйене отырып, болашақ мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің бағытын және кәсіби бейімделудің қалыптасу барысын анықтайтын негізгі мотивтерді түсінуімізге болады. Авторлар С.А.Жолдасбекова, Г.Каратаев, Л.Ахмет, Б.Анарметов [40] болашақ мұғалімдердің кәсіби бейімделуінің негізгі үш мотивін атайды:

- эгоистік;
- прагматикалық;
- идеалистік.

Эгоистік мотив субъектінің жаңа байланыстарды құру қажеттіліктерін қанағаттандыруға деген талпынысынан туындайды, оның аясында мінез-құлықтың үлкен бостандығы, жауапкершіліктің аз дәрежесі және моральдық-этикалық шектеулердің төмендеуі байқалады.

Прагматикалық мотив жалпы қабылданған нормалар мен ережелерге сай келуімен анықталады, сонымен қатар болашақ өмір траекториясында білім беру, жалпы мәдени және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыруға деген ұмтылысын көрсетеді.

Идеалистік мотив айналамыздағы әлемді жақсылық туралы өз идеяларымызға сәйкес өзгертуге деген ұмтылыспен анықталады: әдептілік, абырой, әділеттілік, мақсаттылық.

Дуальды оқытуда болашақ педагогтардың кәсіби бейімдеу процесін психологиялық-педагогикалық қолдау оларға оқу-әдістемелік қамтамасыз етуде және оқытудың дуальды жүйесін меңгеру процесінде туындайтын психологиялық кедергілерді, қиындықтарды жеңуде, олардың толыққанды әлеуметтенуі мен оқу-өндірістік қызметтегі жеке мүмкіндіктерін іске асыруда жүйелі көмек көрсетуде көрінеді.

Болашақ мамандардың дуальды білім беруде кәсіби бейімделуінен күтілетін нәтижелер:

- дуальды оқытуға болашақ педагогтардың тұрақты позитивті көзқарасы;
- дуальды оқыту жүйесіндегі кәсіби қызметке дайындық;
- оқытатын кәсіпорнының оқу-өндірістік ортасына кіруге дайындығы;
- дуальдылықпен байланысты құндылықтар жүйесін қабылдауға дайын болу.

Жоғарыда айтылғандарға қосарымыз: Қазақстанда қалыптасқан инновациялық еңбек нарығына байланысты, кәсіптік білім беру жүйесіндегі дәстүрлі тәсілдерді қайта қарау қажеттілігі туындаған, мұғалімдердің біліктілігін арттыруда дуальды оқыту жүйесін енгізу және енгізу мәселелері бойынша К.Ж.Бұзаубақова, Ж.Н.Күмісбекова, С.А.Әубәкірова еңбектерінде қарастырылған.

Дуальды оқытудың мәнін талдай отырып, авторлар болашақ маманның табысты кәсіби және әлеуметтік бейімделуі үшін білім беру ұйымдары мен жұмыс берушілер арасындағы тығыз өзара әрекеттестіктің өнімі ретінде білім

беру жүйесін ұйымдастырудың еуропалық тәжірибесіне сілтеме жасайды. Олар: «Студент оқу процесінің бастапқы кезеңдерінде өндірістік процестің құрамына өзінің функционалдық міндеттеріне сәйкес бөлінген ресурстарды басқаратын, жұмысқа жауапкершілікпен қарайтын, кәсіби шеберлікке ие болатын және кейбір жағдайларда жалақы алатын қызметкер» ретінде енеді [41].

Қ.Ж.Бұзаубақованың және оның бірлескен авторларының да бұл ұстанымымен келісе отырып, біз мұндай шаралар болашақ педагогтардың дуальды оқытуда кәсіби бейімделуінің тиімді қалыптасуына ықпал етеді деп ойлаймыз.

Болашақ педагогтардың дуальды оқытуда кәсіби бейімделуінің әдіснамалық бағдарына сүйене отырып, оларды іске асырудағы басымдықтар мен ұстанымдарына және осы тәсілдерге зерттеу проблемасына қатысты теориялық негіздеме беруге тырысамыз.

Ұстаным, әдіснамалық санат бола отырып, ғылыми-зерттеуші оқытушысының немесе практик-оқытушының қабылданған білім беру парадигмасының талаптарына сәйкес келетін белгілі бір өзара байланысты құндылықтарды, мақсаттарды, принциптерді, зерттеу әдістерін немесе практикалық оқыту әрекеттерін жүзеге асыруға бағытталған саналы бағдары (Е.В. Бондаревская [42]).

Ұстанымдарды таңдау зерттеудегі шешілетін педагогикалық мәселеге сәйкес жүзеге асырылады. Дуальды оқытудың болашақ педагогтардың кәсіби бейімделу процесін ұйымдастырудың басым бағыттарының бірі ретінде заманауи әдіснамалық негіздер контекстінде практикаға бағдарланған және іс-әрекет-құзыреттілікті бөліп көрсетеміз.

Практикаға бағдарланған ұстаным (Ваниева В.Ю., Исмаилова А.С., Карюкина О.А.) жетекші ғалымдардың үнемі назарында болған практикаға бағытталған оқытудың міндеттерімен байланысты: Бабанский Ю.К., Пидкасистый И.П., Сосонко В.Е., Подласова И.П., Атутов П.Р., Гликман И.З. және т.б. П.Р.Атутов [43] оқу орнының негізгі міндеті «зерттелген теориялық қағидаларды нақты заттар мен құбылыстарды талдау мен түсіндіру үшін, практикалық мәселелерді шешуге қолданады» деп қарастырды.

В.П.Федоров пен Е.Д.Колегова [44] болашақ түлектің кәсіби түрде ойдағыдай қалыптасуы үшін оқу пәні көлемінің практикалық бөлігін білім берудің басым бағыты деп санайды.

И.Н.Романенко практикаға бағытталған оқытуды кәсіби дайындық процесінде бейімделуге қол жеткізудің маңызды құралы деп санайды. Автор: "өзінің кәсіби қызметін бастаған әрбір түлек бейімделуден өтеді, оны жеке даму және кәсіби-еңбек қалыптасуы ретінде қарастыруға болады" [45].

Педагогикалық бейіндегі бакалавр-студенттерді практикаға бағытталған оқытудың психологиялық-педагогикалық аспектілеріне Л.В.Бурая, Т.И.Степанова, Т.А.Сыроватская, Н.В.Шитованың ұжымдық монографиясы арналған. Онда *педагогикалық білім беруді* дайындау бағыттары бойынша бакалаврлардың кәсіби-бағдарлы білім берудің қалыптасу және даму кезеңдерінің теориялық негіздері объективті түрде қарастырылады. Зерттеу

контексінде "Кәсіби бағытталған білім беру" феномендерінің және зерттеу контексінде аралас тұжырымдамалар әзірлену жағдайына талдау жүргізілді. Кәсіби педагогикалық білім берудің заманауи үрдістерін және smart-қоғам жағдайында даму перспективаларын анықтау ұсынылған [46].

Біздің ойымызша, кейбір авторлардың ұстанымы болашақ педагогтардың дуальдық оқуда кәсіби бейімделуге қалыптасу үдерісін ұйымдастыру жолдары біздің көзқарасымызға толық жауап береді.

Карюкина О.А. мамандарды даярлауда тәжірибеге бағдарланған ұстанымның ерекшеліктерін талдай отырып: "Кем дегенде үш ұстаным бар, олар білім беру процесінің элементтерін қамту дәрежесімен де, тәжірибеге бағытталған оқытудың қалыптасатын жүйесіндегі студенттер мен оқытушылардың функцияларымен де ерекшеленеді" - дейді [47].

Автор шағын ұстаным ретінде (біз оны ұстаным, тәсілдің немесе кіші жүйенің түрлері кіші жүйе деп атаймыз) оқу, өндірістік және диплом алдындағы практика барысында кәсіби ортаға ену кезінде студенттердің кәсіби тәжірибесін қалыптастырудағы тәжірибеге бағдарланған оқытумен байланысы деп есептейді (Ю.Ветров, Н.Клушина).

Екінші ұстанымға сәйкес практикаға бағдарланған оқыту кезінде кәсіби бағытталған оқыту технологияларын және бейіндік және бейінді емес пәндерді (Т.П.Дмитриенко, образ бойынша) контекстік (кәсіби бағытталған) зерделеу мүмкіндіктерін пайдалану негізінде болашақ кәсіби қызметтің фрагменттерін үлгілеу әдістемелерін қолдану болжанады.

Үшінші, ең кең ұстаным Ф.Г.Ялаловтың іс-әрекеттік-құзыреттілік парадигмасында тұжырымдалған, оған сәйкес практикалық бағдарлы білім беру кәсіби және әлеуметтік маңызды құзыреттіліктерге қол жеткізу мақсатында білім, білік, дағды – практикалық іс-әрекет тәжірибесін алуға бағытталған. Бұл, әрине, студенттерді жұмысқа тартудың тиімділігін қамтамасыз етеді, олардың белсенділігін оқытушы белсенділігіне барабар көрсетеді. Ал теориялық материалды оқуға мотивация практикалық тапсырмаларды шешу қажеттілігінен туындайды (Карюкина О.А.).

Іс-әрекеттік құзіреттілікке негізделген ұстаным (Ф.Ялалов, Г.Н.Блинов, В.Г.Васильев, Д.А.Богданов, Д.А.Иванов, В.В.Игнатова). Бұл тәсілдің векторы екі әдіснамалық бірлікті – іс-әрекеттік пен құзіреттілікті бір уақытта қолдану мүмкіндігін біріктіреді.

Іс-әрекеттік ұстаным бойынша білім алушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастырудың мұндай тәсілінде білім алушылар ақпаратты пассивті «қабылдаушы» емес, оқу үдерісіне белсенді қатысады (Кириллина А.Д.), барлық педагогикалық шараларды қарқынды, үнемі өсіп отыратын іс-әрекетті ұйымдастыруға бағыттау, өйткені іс-әрекет арқылы ғана адам ғылым мен мәдениетті, әлемді тану және өзгерту тәсілдерін біледі (Л.И.Гурье), өмірдің түрлі салаларындағы тиімді және қанағаттанарлық іс-әрекеттер үшін білім мен дағдыларды игеруді жүзеге асыратын қағидалар, формалар мен әдістер жүйесі қажет деп түсіндіріледі [48].

Іс-әрекет ұстанымының негізгі идеясы өзінің қызметімен емес, тұлғаның субъектілігін қалыптастыру және дамыту құралы ретіндегі белсенділікпен байланысты. Білім берудегі құзыреттілік ұстанымды заманауи зерттеушілер (Д.А.Иванов және т.б.) атап көрсетеді, әрі білім нәтижесіне назар аударады және де нәтиже сапасы ретінде ақпаратты қабылдау деңгейіне емес, онда адамның түрлі проблемалық жағдаяттарда әрекет ету қабілеттілігіне баса назар аударылады [49].

Жоғары кәсіби білім беруге құзыреттілік ұстанымын енгізу арқылы бағдарламалық талаптар, қоғам сұраныстары мен білім беру нәтижесіндегі жеке адамның қажеттіліктері арасындағы қайшылықтарды шешуге мүмкіндік береді [50].

Жоғары кәсіптік білім беру жүйесіне құзыреттілік тәсілді енгізу еңбек нарығымен өзара іс-қимылды жақсартуға, мамандардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, оқытудың мазмұнын, әдіснамасын және тиісті ортасын жаңартуға бағытталған [51].

Сонымен, егер білім берудегі іс-әрекеттік ұстаным педагогикалық әдістер мен құралдарды педагогикалық қызмет объектісінен тікелей жауап алуға қайта бағдарлауды білдірсе, онда құзыреттілік ұстаным белгілі бір нәтижелерге, құзыреттілікке қол жеткізуге бағытталған.

Білімді іс-әрекеттен тыс меңгеру мүмкін емес. Осыған байланысты екі ұстаным да тығыз байланысты. Болашақ педагогтардың бойында коммуникативті мәдениет, коммуникативті құзыреттілік және кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру арқылы тілдік мәдениетін арттыруды қарастырылады [52].

Ф.Яралов ғылыми айналымға іс-әрекетке бағдарланған білім беруде іс-әрекеттік-құзыреттілік ұстаным ұғымын енгізе отырып, былай түсіндіреді: «Білімді игеруге бағытталған дәстүрлі білімнен айырмашылығы, тәжірибеге бағытталған білім, білік, дағдылар мен практикалық тәжірибеден басқа білім алуға бағытталған. Алайда, тәжірибе жинақтамай, білім практикаға бағдарланған бола алмайды» [53].

Ф.Яралов іс-әрекет тәсілі туралы пайымдауда оның оқу процесін ұйымдастыруға, тәжірибеге бағытталған білім беру технологиясын пайдалануға бағытталуына басты назар аударады, онда тұтастай оқыту үдерісі іс-әрекет сипатына ие болады. Құзыреттілік ұстаным, ең алдымен, белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге, маңызды құзыреттіліктерді игеруге бағытталады. Іс-әрекет тәжірибесін игермей құзыреттіліктерді меңгеру мүмкін емес.

"...Құзыреттер мен іс-әрекеттер бір-бірімен өзара тығыз байланысты. Іс-әрекеттер үдерісінде және болашақ кәсіби қызмет үшін құзыреттіліктер қалыптасады. Бұл жағдайда оқыту процесі жаңа мағынаға ие болады – ол оқу/оқыту үдерісіне, яғни кәсіби және әлеуметтік маңызы бар құзыреттіліктерге қол жеткізу мақсатында білім, іскерлік пен дағды және іс-әрекет тәжірибесін игеруге айналады" [53, с. 86].

Нақты осы әдіснамалық тұрғыдан анықталған себептерге байланысты біз таңдаған зерттеу тақырыбымыз бойынша іс–әрекеттік-құзыреттілік ұстанымды басшылыққа аламыз.

Сонымен, дуальды оқыту жағдайында болашақ педагогтарды кәсіби бейімдеудің жоғарыда сипатталған әдіснамалық бағдарлары, біздің ойымызша, болашақ маманның құндылықтар жүйесін және өз мамандығын белсенді меңгеруіне ықпал етеді.

Дуальды білім беру жүйесінде болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің маңызы және болашақ мамандардың белгілі бір кәсіптік қызметке кәсіби бейімделуі әрқашан өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Кәсіби білім берудің түрлі бағыттары көптеген зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде қамтылды. Атап айтсақ, ғалымдар (В.И. Блинов, А.Т. Глазунов, А.Н.Лейбович, М.В.Никитин, А.М.Новиков, П.Н.Новиков, В.М.Петровичев, Е.А.Рыкова, А.Л.Савельев, И.П.Смирнов, О.Б.Читаев, Ю.А.Якуб және басқалар) кәсіби бейімдеуді теориялық және әдіснамалық тұрғыдан қарастырды. Бейімдеудің жалпы мәселелерін В.Ю.Верещагин, А.Б.Георгиевский, Е.Ф.Зеер, И.Р.Илмукова, Е.А.Климова, А.К.Маркова, Г.И.Царегородцева өз еңбектерінде қарастырды. Кәсіби бейімдеудің психофизиологиялық аспектілері (Ц.П.Короленко, Ф.Б.Березин және т.б.) және кәсіби бейімдеудің әлеуметтік мәселелері (Р.И.Исаев, М.Д.Калайков, Л.В.Корель, Э.С.Маркарян, Л.М.Растова, Н.А.Свиридова, М.И.Селеменева, В.Н.Судаков, Н.Е.Шустова және басқалар) қарастырылды. Жұмыстардың жеткілікті саны мамандардың кәсіптік қызметтің белгілі бір түрлеріне кәсіби бейімдеуіне арналған (М.Н.Вражнова, Х.Р.Кадырова, Б.Нимченко, М.А.Полутова және т.б.).

«Бейімдеу» термині (латын тілінен *adaptatio* – бейімдеу) энциклопедияда «организмдер мен олардың мүшелерінің құрылымы мен функцияларын қоршаған орта жағдайларына бейімдеу процесі» деп түсіндіріледі [54]. Педагогикалық энциклопедиялық сөздікте осы терминнің ұқсас мағынасын байқаймыз – «ағзаның сыртқы қоршаған ортаның өзгеретін жағдайларына бейімделуі» [55].

Әлеуметтану саласында И.А.Милославова бейімдеуді: «жеке тұлғаға динамикалық әлеуметтік ортада сәтті жұмыс істеуге мүмкіндік беретін қайталанатын жағдайларды стандарттау арқылы жеке тұлғаға әлеуметтік ортаның әр түрлі құрылымдық элементтеріне белсенді қатысуға мүмкіндік беретін әлеуметтенудің тетіктерінің бірі» деп қарастырады [56].

А.А.Налчаджян [57] – психологиялық тұрғыдан екі мағынада:

1. Бір жағынан, индивидтің қажеттілігі және екінші жағынан орта талаптары толық қанағаттанған жағдай;
2. Бұл үйлесімді жағдайға қол жеткізу процесі.

Бейімделуді «организмнің, жеке тұлғаның, олардың жүйелерінің жеке әсер ету сипатына немесе өмір сүру жағдайының өзгеруіне бейімделуі» деп анықтайды. Әрі былай тұжырым жасайды: «Бейімделу жаңа жағдайға үйренуіне көмектеседі. Бейімделудің арқасында ерекше ортада дененің оңтайлы жұмыс істеуі мен жеке тұлға үшін қолайлы жағдай жасалады» [58].

Психологиялық-педагогикалық деректер бойынша зерттелетін проблеманың ұғымдық өрісін талдау психология мен педагогикада бейімдеуі әр түрлі ұстанымдарды зерделеуін көрсетті. Өмір сүрудің өзгерген жағдайларында адамның тіршілік әрекеті; ортаның өзгертілген жағдайларына бейімдеу; өзгермелі ортада тұрақтылыққа қол жеткізу; тұлғаның өзін көрсетуде әлеуетін дамыту.

Яғни, "бейімдеу" терминін түсіндірудің көп қырлылығын және оны әлеуметтану, психология, педагогика, физиология, медицина, экология және т.б. ғылыми білімнің түрлі салаларында қолдануын көрсетеді.

Бейімдеу анықтамаларының едәуір санын талдай отырып, А.Б.Георгиевский оның жалпылама түсіндірмесін береді: "бейімдеу сыртқы және ішкі ортаның әсер ету жүйелерінің ерекше түрі болып табылады, онымен динамикалық тепе-теңдікті орнату үрдісінен тұрады" [59].

В.М.Петровичев [60] бейімдеуді "индивидтің өзгеретін ортаға белсенді бейімдеу процесі ретінде тиісті басқарушылық әсер ету және әр түрлі құралдарды (ұйымдастырушылық, техникалық, әлеуметтік-психологиялық және т.б.) пайдалану арқылы қарастырады". В.М.Петровичевтің пікірінше, кәсіби бейімдеу "кәсіби дағдылар мен іскерлікті меңгерудің белгілі бір деңгейінде, жеке тұлғаның кейбір кәсіби қажетті қасиеттерін қалыптастыруда, қызметкердің өз кәсібіне деген тұрақты оң көзқарасын дамытуда көрінеді".

Ф.А.Махмудова [61] кәсіби бейімдеу адамның мақсатты қызмет етуінің оңтайлы режимін жасау процесін, яғни оны нақты уақыт пен орынды, адамның барлық энергиясы мен физикалық және рухани күштері оның өзін-өзі сақтауы мен дамытудың негізгі міндеттерін орындауға бағытталып, жұмсайтын жағдайға келтіру.

И.А.Бабаева [62] – жалпы қоғамның әлеуметтік тәжірибесін және оған жататын қоршаған ортаны (микроорганизмді) жеке игеру.

В.А.Сластенин және В.П.Каширин кәсіби бейімдеуді «адамның мамандыққа түсу және оның кәсіби ортамен өзара әрекеттесу процесі» ретінде анықтайды [63].

А.Г.Мороз берген анықтама бойынша, кәсіби бейімдеу – бұрын алынған және үнемі толықтырылып отыратын білім, білік жиынтығына негізделген кәсіп пен шеберліктің толыққанды дамуының күрделі динамикалық процесі деп қарастырылады [64].

М.И.Селеменова кәсіби бейімдеуді адамның жаңа әлеуметтік және кәсіби ортаға кіруінің кезең-кезеңімен, оның ішінде кәсіби даму мен кәсіби қызметтің нақты жағдайларында кәсіби құзіреттілікті жүзеге асыру деп түсіндіреді.

М.И.Селеменова кәсіби бейімдеуді кәсіптік қызметтің нақты жағдайларында кәсіби даму мен кәсіби құзіреттілікті іске асыруды қамтитын адам үшін жаңа әлеуметтік және кәсіби ортаға кірудің ретті процесі деп көрсетеді [65].

А.К.Маркова кәсіби бейімдеуді кәсіпқойландыру кезеңдерінің бірі деп атайды (маманның қалыптасу процесі), онда маман өзінің бейімділігі мен қызығушылығын ескере отырып, мамандық нормалары мен ережелерін меңгеру

процесі жүру барысында, саналы түрде кәсіби маман қалыптасады, кәсіби тәжірибесі жинақталады деп санайды [66].

Ю.Г.Хлопковтың пікірінше кәсіби бейімдеу «кәсіпке және әлеуметтік-психологиялық талаптарға белсенді түрде бейімдеу, жаңа ұжымның дәстүріне сәйкес, жаңа қызметкер оңтайлы мерзімде кәсіби іскерліктер мен дағдыларды жылдам игеріп, ұжыммен ынтымақтастық қарым-қатынасты орнатады және нығайтады, шығармашылық қызметке белсенді түрде кіріседі, мамандық бойынша білім деңгейін көтеріп, жұмысқа деген қанағаттанушылықты тереңдетеді» [67].

Ал Т.В.Снегирева анықтамасында: «жеке тұлға, бір жағынан, оның кәсіпке деген талаптары мен үміттерін және оны жүзеге асыру шарттарын қанағаттандырса, екінші жағынан, қызметтің құрылымы мен мазмұнына, оны жүзеге асыру жағдайларына және сол әлеуметтік топтарға қойылатын талаптарды бақылау және оған қатысуы, яғни оның кәсіби қызметі, басқаша айтқанда, бұл жағдайда адамды топтағы өзінің ресми әлеуметтік мәртебесіне сәйкес рөлге және оны жүзеге асырудың шарттарына бейімдеу» туралы айтылады [68]. Жоғарыда келтірілген анықтамаларды түсіну үшін біз оларды 1-кестеге топтастырдық.

Ғылыми ортада кәсіби бейімдеудің үш негізгі аспектісі бар:

1) психофизиологиялық – индивидтің кәсіби ортаның физикалық жағдайына бейімделуі;

2) орындалатын операцияларға, кәсіби ақпаратқа бейімделуі (кәсіби аспект);

3) Әлеуметтік-психологиялық аспект – тұлғаның кәсіби ортаның әлеуметтік компоненттеріне бейімделуі (С.Л.Арефьев [69], Э.Ф.Зеер [70, 71], И.М.Карелин [72], В.А.Сластенин [73]).

Көріп отырғанымыздай, болашақ маманның кәсіби бейімделуін, бір жағынан, индивидтің кәсіби ортаға кіру үдерісі, кәсіби тәжірибені меңгеруі, ал екінші жағынан – үздіксіз кәсіби өзін-өзі дамытуды болжайтын оңтайлы мүмкіндігі мен шешімін таңдау ретінде жинақталатын кәсіби білімді белсенді іске асыру процесі деп түсінуге болады.

Кесте 1 - Әр түрлі ақпарат көздеріндегі «бейімдеу» және «кәсіби бейімдеу» категориялық ұғымдарының семантикалық мазмұны

Ұғым	Анықтама	Ақпарат көздері
1	2	3
Бейімдеу	Ағзалардың және олардың құрылымы мен функцияларын бейімдеу процесі қоршаған ортаны қорғау органдарына	Большая советская энциклопедия/ ред. А.М.Прохоров. - 3-е изд. Т. 1: А-Ангоб-М.: Советская энциклопедия. 1969. 608 с.
Бейімдеу	Дененің сыртқы әлемнің өзгеретін жағдайларына бейімделуі	Педагогический энциклопедический словарь /гл. ред. Б.М.Бим-Бад; ред. кол.: М.М.Безруких, В.А.Болотов, Л.С.Глебова и др. - М.: Б.РЭ., 2002. - 528 с.

1 - кестенің жалғасы

1	2	3
Бейімдеу	Жеке тұлғаға динамикалық әлеуметтік ортада сәтті жұмыс істеуге мүмкіндік беретін қайталанатын жағдайларды стандарттау арқылы жеке тұлғаға әлеуметтік ортаның әр түрлі құрылымдық элементтерімен белсенді араласуға мүмкіндік беретін әлеуметтену тетіктерінің бірі.	Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление // Социальная психология и философия / под ред. Б.Ф.Парыгина. - Вып.2. - Л., 1973. С. 111-120.
Бейімдеу	1. Жеке адамның қажеттіліктері, бір жағынан, және, екінші жағынан, экологиялық талаптар толықтай қанағаттандырылған күй; 2. Бұл үдеріс, әрі оған үйлесімді қол жеткізу барысы.	Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А.А.Налчаджян. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Эксмо, 2010. - 368 с.
Бейімдеу	«Ағзаны, жеке тұлғаны, олардың жүйелерін жеке әсер ету сипатына немесе жалпы өмір сүру жағдайына бейімдеу.	Воронов Н.А. и др. Адаптации преподавателя к профессионально-педагогической деятельности в высшей школе // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. VII междунар. науч.-практ. конф. Часть II. – Новосибирск: СибАК, 2011..
Бейімдеу	Сыртқы және ішкі ортаның әсер ету жүйесін шағылыстырудың ерекше формасы, әрі онымен динамикалық тепе-теңдікті орнату бағыты болып табылады.	Георгиевский А.Б. Эволюция адаптаций. Историко-методологическое исследование. Ленинград: Наука, 1989. 191 с.
Кәсіби бейімдеу	Жеке тұлғаның даму процесі, яғни мүмкіндігінше, тұлғаның мақсатты жұмысының оңтайлы режимі, оны белгілі бір уақыт пен орын жағдайында адамның барлық энергиясы, барлық физикалық және рухани күштері өзін-өзі сақтау немесе дамытудағы өзінің негізгі міндеттерін орындауға бағыттайтын және жұмсайтын жағдайға келтіру.	Махмудова А. Нравственное воспитание как условие профессиональной адаптации молодого педагога. Дисс.канд.пед.наук.13.00.08. Махачкала, 2013. -208 с. с.19.
Кәсіби бейімдеу	Тұтас қоғамның және оған жататын қоршаған ортаның (микроорганизмнің) әлеуметтік тәжірибесін жеке тұлғаның игеруі.	Бабаева И.А. Социально-психологическая адаптация молодых рабочих. Дисс. канд. психологических наук. Ленинград, 1985. 148 с.
Кәсіби бейімдеу	Бұл кәсіби дағдылар мен қабілеттердің белгілі бір деңгейінде, жеке кәсіби қасиеттердің қалыптасуында, қызметкердің өз кәсібін тұрақты позитивті көзқарасының қалыптасуында	Петровичев В.М. Процесс профессиональной адаптации молодых специалистов как объект научного исследования / В.М. Петровичев // Известия Тульского

1 - кестенің жалғасы

1	2	3
	көрінеді.	государственного университета. Гуманитарные науки. - 2012. - № 1. - С. 43–52.
Кәсіби бейімдеу	Адамның мамандыққа түсу және оның кәсіби ортамен өзара әрекеттесу процесі	Сластенин В.А. Профессиональная адаптация специалиста / В.А.Сластенин, В.П.Каширин. - Москва, 2001. - С. 420-437.
Кәсіби бейімдеу	Меңгерген және үнемі жаңартылып отыратын білім, іскерлік пен дағдылардың жиынтығына негізделген кәсіп пен шеберлікті игерудің күрделі динамикалық процесі.	Мороз А. Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза. Текст.: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Мороз А.Г. - Киев: ЮГУ, 1983. -50 с.
Кәсіби бейімдеу	Мамандандыру кезеңдерінің бірі (маманның қалыптасу процесі)	Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 2001. – 312 с.
Кәсіби бейімдеу	Кәсіп пен әлеуметтік-психологиялық талаптарға, жаңа ұжымның дәстүрлеріне белсенді бейімдеу, жұмыс барысында жаңа қызметкердің кәсіби дағдылары мен іскерліктерін оңтайлы мерзімде игеруі, ұжымдағы ынтымақтастық қатынастарын дамыту және нығайту, шығармашылық қызметке белсенді қосылуы, мамандық бойынша білім деңгейін арттыруы, өз еңбегіне жоғары қанағаттануы.	Хлопков Ю.Г. Условия становления личностно-профессиональной индивидуальности будущих педагогов в вузе: Дисс. ... канд.пед.наук. - Ростов-на-Дону: РГПУ, 1996. - 193с.
Кәсіби бейімдеу	Индивид бір жағынан кәсіпке және оны жүзеге асыру шарттарына қойылатын өз талаптары мен үміттерін қанағаттандыратын процесс, екінші жағынан, оған қызметтің құрылымы мен мазмұнын, оны жүзеге асыру шарттарын және бақылауымен және қатысуымен оның кәсіптік қызметі өтетін әлеуметтік топтар қоятын талаптарға сәйкес келуі.	Снегирева Т.В. Соотношение объективных и субъективных компонентов социально-психологической адаптированности личности. //В кн.: Экспериментальные исследования по проблемам общей, социальной психологии и дифференциальной психофизиологии. - Москва, 1976. С.116-125.

Ғылыми дереккөздерді талдау нәтижесінде [74] болашақ маманның кәсіби бейімделу процесі негізгі құрамдастардың айтарлықтай қатарын қамтиды:

1) тұлғаның ортамен (ТО) өзара әрекеттесуі;

2) жеке тұлға мен орта арасындағы қарама-қайшылықтың, жанжалды жағдайдың (ЖЖ) туындауын көрсетті. Атап айтқанда, бұл бейімдеуге қатысты: кәсіби іс-әрекет саласында (оның мақсаттарына, мазмұнына, технологияларына, жүзеге асыру құралдарына, режимі мен қарқындылығына); ұйымдастыру-

нормативтік салада (өндірістік және еңбек тәртібінің талаптарына, ұйымдастыру нормалары мен ережелеріне); (дәрігер, педагог, заңгер, инженер және т.б.); әлеуметтік-психологиялық салада (әлеуметтік-психологиялық рөлдік функцияларға, ресми емес нормаларға, ережелерге, құндылықтарға, еңбек ұжымындағы, ұйымның қатынастарына); әлеуметтік салада кең мағынада - маманның кәсіби қызметі болатын әлеуметтік жағдайларға (әлеуметтік-саяси, этникалық, құқықтық, діни және басқа ортада) байланысты (сурет 4).

Бұл жағдайда субъектінің кәсіби қызметке бейімдеу жүйесі туралы айту қажеттілігі бар. М.И.Селеменова субъектіні кәсіби қызметке бейімдеудің кіші жүйесі ретінде институционалдық құрылымдар арасындағы тұрақты, елеулі өзара байланысты түсінеді, оның шеңберінде адамның (білім алушының, бітірушінің) кәсіпті, мамандықты кезең-кезеңімен меңгеруінің интеграцияланған процесі жүзеге асырылады [75].

Сонымен, жалпы болашақ маманның педагогикалық қызметке кәсіби бейімдеу ерекшеліктері туралы түсінік алып, осы категорияны дуальды оқыту жүйесіндегі жұмысқа дуальдық-бағдарлы дайындыққа, дуальдылықтың әдіснамалық мәніне сәйкес қарастырайық. «Дуализм», «дуальдылық», «дуалистік» терминдері бір абстрактілі жалпы әдіснамалық ұғымды білдіреді (лат. Dualis – қосарланған) және білімнің әр түрлі саласында кеңінен қолданылады. Педагогикада «дуальды жүйе» ұғымы алғаш рет 1960-шы жылдардың ортасында Германияда қолданылған. Кәсіптік оқытуды ұйымдастырудың жаңа формасын көрсету, ол кейіннен басқа неміс тілді елдерге (Австрия, Швейцария) таралды. Германияда кәсіптік білім берудің дуальды жүйесі білім берушілердің ұйымдастырушылық және құқықтық қатынастары тұрғысынан екі тәуелсіздің өзара әрекеттесуінен көрінеді.

У.М.Абдигапбарова болашақ педагогты дуальды оқыту бағытындағы дайындығын синергетикалық үдерісті және бір-бірін толықтыра отырып, болашақ маманның дуальды білім беру жүйесіндегі педагогикалық қызметке кәсіби даярлығының жоғары деңгейін қамтамасыз ететін білімді, іскерлікті, дағдыларды қалыптастыру нәтижесін білдіреді [76].

Педагог кадрларды дуальды-бағдарлы даярлауды автор педагогикалық білімнің инновациялық түріне жатқызады, ол үш әдіснамалық негіздің бірлігінде құрылған мамандарды даярлау кезінде білім беру және өндірістік саланың келісілген өзара іс-қимылын көздейді: аксиологиялық (гуманистік және технологиялық тепе-теңдігі), онтологиялық (құзыреттілік тәсіл), технологиялық (кәсіптік қызметке дайындық процесін ұйымдастыру). Педагогикалық кадрларды дуальды-бағдарлы даярлауды жүзеге асыру жолдарын У.М.Абдигапбарова келесі қағидаттарды ұстану арқылы көреді:

– білім беру мақсаттарының қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне барабарлығы;

– гуманистік және технологиялық ұстанымдар негізінде педагогикалық білім беру процесінде білім беру және кәсіби-педагогикалық саланың өзара іс-қимылын жүзеге асыру;

– педагогикалық білім берудің интегративтілігін оның жүйелік тұтастығының көрінісі ретінде қамтамасыз ету.

Дуальды оқыту, оның пікірінше, теориялық және практикалық дайындықты біріктіруді көздейді, онда ЖОО-да студент кәсіби қызметтің негіздерін (теориялық бөлім) меңгеруі тиіс, ал дайындықтың практикалық бөлігі тікелей жұмыс орнында: мектептерде, колледждерде, қаланың білім беру орталықтарында өтеді [76, с. 82].

Сурет 4 - Кәсіби бейімдеу үрдісінің бірізді құраушылары

Википедияның соңғы нұсқасы (ағылш. Wikipedia) – әлемдегі ең үлкен энциклопедия, электронды тасымалдағыштағы еркін халықтар энциклопедиясында "дуальды оқыту" – «Оқытудың теориялық бөлігі білім беру ұйымында, ал практикалық бөлігі – жұмыс орнында өтетін оқыту түрі». Әрі оған мынадай түсінік береді: «Кәсіпорындар оқу орындарына белгілі бір мамандарға тапсырыс береді, жұмыс берушілер оқу бағдарламасын дайындауға қатысады. Студенттер кәсіпорында өндірістік тәжірибеден өтеді» [77].

Г.А.Федотова "дуальды" терминін "Қос тұтастық, екілік", "бірыңғай ұйымдастырушылық тұтастық" деп сипаттайды және былай түсіндіреді: "кәсіби білім берудің мұндай нысаны әлеуметтік серіктестіктің өнімі ретінде пайда болды, ол мемлекеттің, жұмыс берушілердің, кәсіподақтардың және әр түрлі қоғамдық бірлестіктердің еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес жоғары білікті қызметкерлерді даярлау бойынша тығыз өзара іс-қимылының механизмін білдіреді" [78].

Г.А.Федотова кәсіптік білім берудің дуальды нысанын өндірісте ішінара жұмыс пен практикалық оқытуды және дәстүрлі білім беру мекемесінде оқытуды үйлестіретін білім беру процесі ретінде сипаттайды. Оны тек

педагогикалық балама ретінде ғана емес, сонымен қатар "нарықтық экономика жағдайына табысты бейімделген, әр түрлі елдердің кәсіби педагогикасының дамуына тікелей және жанама ықпал еткен білім беру феномені" ретінде қарастырады.

С.П. Романовтың зерттеулерінде дуальды оқыту [79] кәсіптік білім берудің әдіснамалық сипаттамасы ретінде сипатталады, ол оқытудың ұйымдастырушылық әр түрлі формалары аясында бірыңғай әдіснамалық негіздерге негізделген белгілі бір профильдегі мамандарды даярлау үшін білім беру және өндірістік салалардың үйлесімді әрекеттесуін болжайды.

П.Н.Балташ пен С.А.Жолдасбекова дуальды жүйе туралы пікірлерінде "дуальды жүйе" деген түсінік береді [80]. Дуальды жүйеде авторлар екі түрлі оқу-өндірістік ортаны көреді, мысалы, жеке кәсіпорын және мемлекеттік кәсіби мектеп.

Дуальды жүйенің дәстүрлі оқытудан ерекше айырмашылығын Л.Н.Самолдина [81] бұл жүйеде білім, іскерлік, дағдыларды қалыптастыру болашақ маманның кәсіби қызметі мен ойлауының күрделі жүйесін дамытуға бағытталуында деп түсіндіреді. Бұл жүйенің құрылымын: осы кәсіпке (мамандыққа) тән әр түрлі қызмет түрлерінің негіздерін меңгеру және болашақ жұмыс бейініне сәйкес келетін толық қалыптасқан қызметті игеруі болып табылады. Дуальды жүйені сипаттай отырып, Л.Н.Самолдина бұл жүйе болашақ жұмысшыларды даярлаумен байланысты үлкен шығындарға ұшырайтын нарықтық экономика үшін оқу процесіне кәсіпорындарды тартуды қамтамасыз ететіндігін баса айтады, өйткені сапалы кәсіби дайындықтың құны капиталды жақсы инвестициялау болып табылады. Сонымен қатар, олар тек оқу нәтижелеріне ғана емес, сонымен қатар оның мазмұнына, ұйымдастырылуына және т.б. қызығушылық тудырады. Бұл жағдай дуальды жүйенің жастардың кәсіби дайындығын ұйымдастырудың үлгісі ретіндегі маңыздылығын анықтайды, бұл кәсіптік кадрларды даярлауға қатысты өндірістік және білім беру салаларындағы алшақтық пен сәйкессіздіктерді жоюға мүмкіндік береді [81, с. 106].

Басқа ақпарат көздері дуальды оқыту жүйесінде, біріншіден, жұмыс берушінің рөлі күшейтіліп, сапалы түрде өзгертінін айтады. Жұмыс беруші кәсіпорын аумағында «виртуалды имитациялық жабдықтың болуымен әдеттегі жұмыс орнынан өзгеше болатын» оқу жұмыс орындарын құруға мүдделі. Екіншіден, дуальды жүйенің маңызды құрамдас бөлігі «тәлімгер» ретінде қызмет ететін дайындалған кадрлардың болуы. Үшіншіден, дуальды оқыту жүйесіне екі түрлі оқу және өндірістік орталар кіреді, мысалы, жеке кәсіпорын және мемлекеттік кәсіптік мектеп, олар ортақ мақсат – студенттердің кәсіби дайындығы үшін бірлесіп жұмыс істейді [82].

Бұл жүйеде "дуальды білім беру" ұғымы кең және тар мағынада қарастырылады. Осылайша, бүгінде дуальды білім беру деп бірнеше жүйенің өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін инфрақұрылымдық өңірлік модель түсіндіріледі:

- 1) кадрларға қажеттілікті болжау;

- 2) кәсіптік білім беру;
- 3) кәсіби өзін-өзі бөлу;
- 4) педагогикалық кадрларды даярлау және біліктілігін арттыру (мұнда өндірісте тәлімгерлер де енгізілген);

5) кәсіби біліктілікті бағалау.

Жүйелер өзара байланысты және бір-біріне сүйеніс әлеміне сүйеніс алмайды.

Тар мағынада дуальды оқыту білім беру ұйымында теориялық оқытуды, ал тәжірибелік – жұмыс берушінің ұйымында [82] оқытуды білдіретін білім беруді ұйымдастыру және іске асыру нысаны ретінде қарастырылады.

Дуальды білім берумен байланысты негізгі категориялық ұғымдардың мәндік сипаттамаларына шолу жасау және қысқаша шолу алынған деректердің нәтижелерін 2-кестеге енгізуге мүмкіндік берді.

Кесте 2 - Әр түрлі ақпараттық көздердегі дуальды білім берудің категориялық ұғымдарының мазмұндық сипаттамасы

Ұғымның анықтамасы	Мазмұндық сипаттамасы	Ақпарат көздері
1	2	3
Дуальды	<p>1) мемлекеттің, жұмыс берушілердің, кәсіподақтардың және әр түрлі қоғамдық бірлестіктердің еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес жоғары білікті персоналды даярлау жөніндегі тығыз өзара іс-қимыл тетігін білдіретін әлеуметтік әріптестік өнімі ретінде туындаған кәсіптік білім беру нысаны.</p> <p>1) Екі тұтастық, екілік, бірыңғай ұйымдастырылған тұтастылық;</p> <p>2) Еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес жоғары білікті персоналды даярлау бойынша мемлекеттің, жұмыс берушілердің, кәсіподақтардың және түрлі қоғамдық бірлестіктердің тығыз өзара іс-қимыл тетігін білдіретін әлеуметтік әріптестік өнімі ретінде туындаған кәсіптік білім беру нысаны.</p>	<p>Федотова Г.А. Развитие дуальной формы профессионального образования: Опыт ФРГ и России. Автореф. дисс. докт. пед. наук 13.00.08, Москва, 2002. -26 с. (дисс.340 с.).</p>
Дуальды	<p>Бірыңғай әдіснамалық негіздерде құрылған білім беру және өндірістік салалардың белгілі бір бейіндегі мамандарды даярлау бойынша әр түрлі ұйымдастыру нысандары шеңберінде келісілген өзара іс-қимылын болжайтын кәсіби білім берудің әдіснамалық сипаттамасы.</p>	<p>Романов С.П. Развитие дуальной системы инженерно-педагогического образования в высшем учебном заведении: Автореф. докт. пед. наук. - 13.00.08. Нижний Новгород, 2008.- 43 с.</p>

2 - кестенің жалғасы

1	2	3
Болашақ педагогтың дуальды-бағдарлы дайындығы	Синергетикалық процесс және бір-бірін толықтыра отырып, болашақ маманның Дуальды оқыту жүйесіндегі педагогикалық қызметке кәсіби даярлығының жоғары деңгейін қамтамасыз ететін білім, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру нәтижесі.	Абдигапбарова У.М. К вопросу подготовки педагогических кадров в условиях дуально-ориентированного обучения. Алматы: Вестник КазНПУ, 2017 //articlekz.com/article/19421
Дуальды жүйе	Нарықтық экономика үшін кадрларды даярлау процесіне оқыту нәтижелеріне ғана емес, сондай-ақ оның мазмұнына, ұйымдастыруына да мүдделі кәсіпорындарды тарту, олар өздерінің болашақ қызметкерлерін оқытуға байланысты айтарлықтай шығындар шығара отырып, өндірістік және білім беру салаларымен алшақтықты жойып, үйлесімді қатынастар орнатады.	Самолдина Л.Н. Научно-методическое обеспечение дуальной целевой профессиональной подготовки студентов в ссузе. Автореф. дисс. кандид. пед. наук.- 13.00.01 – Казань, 2008, 24 с.
Дуальды жүйе	Екі түрлі оқу-өндірістік орта, атап айтқанда, жеке кәсіпорын және мемлекеттік кәсіби мектеп, олардың жалпы мақсаты – білім алушылардың кәсіби дайындығы үшін бірлесіп жұмыс істейді.	Балташ П.Н., Жолдасбекова С.А. и др. К вопросу развития системы образования Казахстана в дуальном формате. – 2015. – www.http//gigabaza.ru.
Кәсіптік білім берудің дуальды нысаны	Өндірісте ішінара жұмыспен практикалық оқытуды және дәстүрлі білім беру мекемесінде оқытуды ұштастыратын білім беру процесі. Бұл нысан әлеуметтік әріптестіктің жақсы жолға қойылған тетігі болған жағдайда ғана жүзеге асырылады.	www.krirpo.ru › activity-2 › method-support-dual › docs › analiz_opyta
Кәсіптік білім берудің дуальды нысаны	Нарықтық экономика жағдайына табысты бейімделген, әр түрлі елдердің кәсіби педагогикасының дамуына тікелей және жанама әсер еткен білім беру феномені.	Федотова Г.А. Развитие дуальной формы профессионального образования: Опыт ФРГ и России. Автореф. дисс. докт. пед. наук 13.00.08, Москва, 2002. -26 с. (дисс.340 с.).
Дуальды білім беру кең мағынада	Бірнеше жүйелердің өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін инфрақұрылымдық өңірлік модель: 1) кадрларға қажеттілікті болжау; 2) кәсіптік білім беру; 3) кәсіби өзін-өзі банықтау; 4) педагог кадрларды даярлау және олардың біліктілігін арттыру (мұнда өндірісте тәлімгерлер де қарастырылған); 5) кәсіби біліктілікті бағалау.	www.krirpo.ru › activity-2 › method-support-dual › docs › analiz_opyta

2 - кестенің жалғасы

1	2	3
Тар мағынадағы Дуальды білім беру	Білім беру ұйымында теориялық оқытуды, ал практикалық оқытуды – жұмыс берушінің ұйымында білім беруді ұйымдастыру және іске асыру формасы.	www.krirpo.ru › activity-2 › method-support-dual › docs › analiz_opyta
Дуальды оқыту	Даярлықтың теориялық бөлігі білім беру ұйымының базасында, ал практикалық – жұмыс орнында өтетін оқу түрі. Кәсіпорындар білім беру мекемелеріне мамандардың нақты санына тапсырыс береді, жұмыс берушілер оқу бағдарламасын құруға қатысады. Студенттер кәсіпорында практиканы оқудан қол үзбей өтеді.	https://ru.wikipedia.org › wiki › Дуальное_образование
Дуальды оқыту	ЖОО-да студент кәсіптік қызмет негіздерін (теориялық бөлім) меңгеруі тиіс, ал даярлаудың практикалық бөлігі тікелей жұмыс орнында: мектептерде, колледждерде, білім беру орталықтарында өтеді.	Абдигапбарова У.М. К вопросу подготовки педагогических кадров в условиях дуально-ориентированного обучения. Алматы: Вестник КазНПУ, 2017 //articlekz.com/article/19421

Сонымен, біз кәсіптік білім беру ұйымының өзіндік түрін сипаттайтын, "бірыңғай әдістемелік негізде құрылған білім беру және өндірістік сала мамандарын даярлаудың әр түрлі ұйымдастыру нысандары аясында келісілген өзара іс-қимылын" [83] болжайтын білім беру жүйесінің негізгі категорияларын қарастырдық.

М.О.Әуезов атындағы ОҚМУ-нің авторлар тобы: С.А.Жолдасбекова, Ю.Н.Камалов, Ж.О.Нұржанбаева [84] өндірісті техникалық қайта жарактандырумен және қазіргі заманғы технологияларды енгізумен байланысты қазіргі әлемде кәсіби қызмет түрлерін күрделендіруге байланысты Қазақстанда кәсіби білім беруде дуальды оқытуды енгізу қажеттілігін негіздейді. Авторлардың пікірінше, бұл жағдай студенттердің дуальды оқуға кәсіби бейімдеуінің қиындықтарына алып келеді. Бұл проблеманы, олардың пікірінше, білім беру ұйымдары мен өндірістік құрылымдардың әлеуметтік серіктестік мүмкіндіктерін пайдалану арқылы шешуге болады, бұл болашақ мамандарды кәсіби талаптар мен жеке қасиеттерге сәйкес даярлауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Сонымен жоғарыда қарастырылған еңбектерге назар аудара отырып, осы ұғымға авторлық тұжырым беруге болады. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу – дуальды оқытуды ұйымдастыру ерекшеліктерін, социумның өзгермелі талаптарын, еңбек нарығының

қажеттіліктерін және жаңа оқу-өндірістік орта жағдайларын ескере отырып, болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу, оқыту мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыруда, меңгерген білім, іскерлік пен дағдыны және тәжірибені жетілдіру арқылы мамандықты игерудегі күрделі динамикалық үдеріс.

Дуальды білім беруде болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуді әдіснамалық-теориялық тұрғыда зерделей келе, ғылыми негізделген көзқарасымызды білдіріп, әлі де мамандарды кәсіби бейімдеудің психологиялық-педагогикалық ұстанымдарын қарастыру керек екендігін айқындай түстік.

1.2 Болашақ мамандарды кәсіби қызметке бейімдеудің психологиялық-педагогикалық ұстанымдары

Тұлғаның даму үдерістері мен тұлғаның қоршаған ортаға бейімделуі нәтижесін зерттейтін психологиялық-педагогикалық жұмыстарды талдау тұлғаның қоғамдық қатынастардың белгілі бір жүйесінде қалыптасқан қоғамдық мәні бар екендігін көрсетеді. К.М.Абульханова-Славская, Н.А.Бердяев, К.К.Платоновтың жұмыстарында "бейімделу" ұғымына қарағанда, "қызмет", "белсенділік" және т.б. ұғымдар қолданылады, тұлға психикасының дамуының ішкі механизмдері түсіндіріледі [85-87].

Қазіргі кезеңдегі белгілі бір әлеуметтік-экономикалық және басқа жағдайларға жеке тұлғаның бейімделуі физиологтардың, әлеуметтанушылардың, психологтардың, педагогтардың, медиктердің және т.б. әр түрлі ұстанымдары бойынша қарастырып отырған жеке тұлғаның бейімделуі көпфакторлы проблемалардың бірі екендігін білдіреді.

Осыған байланысты ЖОО жағдайында жеке тұлғаның бейімделу мәселесін жан-жақты қарастыру, бар мәліметтерді жүйелеу және олардың базасында қойылған міндеттерді шешу тетігін әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Психологиялық-педагогикалық және басқа да әдебиеттерді талдау нәтижесінде көптеген психологтар [88, 89] бейімделу сөзінің "тар" мағынасының физиологиялық түсінігіне сыни тұрғыдан қарап, мұндай түсінік жеке тұлғаның өзіне тәуелді емес ортаға (индивидтің тікелей ортасы) немесе кеңістік пен уақытқа өте шектеулі (ситуациялық бейімделу) түрде бағынуын көздейді деп санайды.

Бұл көзқарас тұлғаның психикасы мен күрделі даму процестерін түсіндіруге мүмкіндік бермейтінін мойындау керек, өйткені тұлға саналы іс-әрекеттер барысында дамиды әрі қоршаған ортада биологиялық, физикалық өзгерістерге түседі, сондықтан бейімделуді физиологиялық түсініктер тұрғысынан қарастыру дұрыс емес болып отыр.

Сонымен, мақсатқа бағытталған жүйелердің (тұлға, қоғам) қызмет ету үрдістерін түсіндіру қажеттілігі осы жүйелердің қызмет ету шарттары мен нәтижелерін дұрыс сипаттау үшін "бейімделушілік - бейімсіздік" деген кең мағыналы ұғымдарды енгізуімізге себеп болды [90].

Демек, әлеуметтік психология мен тұлғаның психологиясына тән жүйенің қызмет ету мақсаттарын түсіндірудегі айырмашылық, бейімдік бағыттың әр түрлі нұсқаларын негіздейді:

- *гомеостатикалық*, бағыттылық – бейімделу нәтижесінде ішкі тепе-теңдікке қол жеткізу;
- *гедонистік*, бейімделу нәтижесі – рахаттану, зардап шегуді болдырмау;
- *прагматикалық*, бейімделу нәтижесі – практикалық пайда, нәтиже және т.б.

Іс-әрекетті талдау шеңберінде адамды бейімделетін зат ретінде ғана түсініктің шектеулілігі еңсеріледі, бейімсіздіктің дұрыс сипаты туралы түсінік енгізіледі. Осылайша, бейімделу үдерістерінің рөлін сапалы бағалау енгізіледі және жеке тұлғаның дамуы мен жеке тұлғаның бейімделу үдерістерінің мүмкін болатын қарама-қарсы бағыттылығы атап көрсетіледі.

Алайда, психологияда жеке тұлғаның дамуын бейімделу үдерісі ретінде түсіндіретін психологиялық тұжырымдамаларды бөліп көрсетуге болады, бірақ ондағы түрлі тәсілдердің барлығында гомеостаздың методологиялық қағидасы сақталады [91].

Диссертациялық зерттеу барысында бейімделу процесінің соңғы мақсаты және нәтижесі ретінде гомеостаздың сақталуын анықтауға негізделген кейбір тұжырымдамалар қарастырылды. Бихевиористік бағыт өкілі Дж. Уотсон адамның мінез-құлқы сыртқы тітіркендіргішке жауап ретінде сипатталады, ол арқылы ол жеке бейімделеді. Бұл ретте автор "бейімделу" ұғымын жан-жақты зерттей отырып, оны іс жүзінде "мінез-құлық" ұғымымен теңестіреді және игерген немесе тұқым қуалайтын, ішкі (жасырын) немесе сыртқы (тыс) белгілері бойынша барлық бейімделу реакцияларын жіктейді [92].

Сондықтан, Дж. Уотсонның жеке тұлғаның бейімделу мәселесін физиологиялық тұрғыда зерттейді, онда бейімделу процестерінің дамуының физиологиялық сипаттамалары онтогенездің шарты ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, сыртқы ынталандырудың қозғаушы күші және білім беру, жеке дағдыларды қалыптастыру саласы ретіндегі рөлі абсолютті емес. Алайда, білім беру процесінде жануарларды оқыту сияқты адамның жануар сияқты дағдылары сынақ және қателіктер арқылы қалыптасады және бақыланбайтын процестің нәтижелері болып табылады.

Бейімделу – бұл бір жақты процесс, адамның қоршаған ортаға бейімделуі, оның барысында адамның саналы белсенді іс-әрекеті, оның қоршаған ортаны саналы түрде өзгерту қабілеті, ынталандыру мен бақылаудың өзіндік реакциясы, сыртқы әлеммен, ортамен қарым-қатынас тепе-теңдігі, қызметтің жаңа түрі еленбейді. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Дж. Уотсонның теориясы бір жақты, өйткені адамның мінез-құлқы механикалық тұрғыдан қарастырылатынын айтуға болады.

Скиннердің пікірінше, оқыту мінез-құлық және қалыптасудың сыртқы актілерінің жиынтығы болып табылады, бірақ оқушылардың танымдық ішкі қызметі ұйымдастырылмайды, мұнан жасайтын қорытынды: саналы процесс жоқ.

Халл мен Скиннердің пікірінше, Дж. Уотсонның необихевиористік теориясы бойынша адамның бейімделуінің физиологиялық аспектісін анықтайды, ол реакция мен күшейту түрінде психикалық процестерді бейнелейді, онда адам сыртқы жағдайларға ұшырайтын реактивті зат ретінде қарастырылады [93].

Гештальт психологиясының өкілдері, жеке тұлғаның бейімделуіне бастамашы болған мінез-құлықтан айырмашылығы, субъекті сыртқы себептерден (сыртқы ынталандыру) өз алдына қойған белгілі бір мақсатты жүзеге асырудағы, қажеттілігі, бағыттылығы деп санайды.

Сонымен бірге туындаған жағдайларда қажеттіліктер – қалыптасқан ниеттерге, мақсаттарға қарағанда, жеке тұлғаны белсенділікке бағыттайды.

К.Левиннің пікірі бойынша, «квазиоқажеттілік» жеке тұлғаның шиеленісті жүйесін туғызады және оны шешуге бағыттылығы, яғни қажеттілікті қанағаттандырудағы «психологиялық өріс» болып табылады.

Бұл жағдайда жеке адам мен қоршаған ортаның біртұтастылық фактісі «өмір сүру кеңістігі» арқылы келесі қасиеттермен анықталады: нақтылық деңгейі, уақыт және перспективалық өлшем.

Гештальтпсихология өкілдері бихевиористерге қарағанда, индивидтің бейімделуінің негізі ретінде оны орындау үрдісі, субъектінің өзі сырттан келген себептерге (сыртқы ынталандыру) байланысты пайда болатын қажеттіліктерді қарастырады. Бұл ретте қажеттіліктер ниетпен, мақсаттармен байланысты өзекті жағдайда пайда болады және жеке тұлғаны қазіргі белсенділікке бағыттайды [94].

К.Левиннің пікірінше, "квазиқажеттілік" жеке тұлғаның күйзеліске түсуі және одан шығуға ұмтылысы, яғни туындағын қажеттілікті қанағаттандыратын "психологиялық аймақ" болып табылады. Бұл ретте тұлға мен ортаның бірлік фактісі нақты қасиеттерге ие болатын "өмірлік кеңістік" арқылы анықталады, олар: шынайылық деңгейі, уақытша және перспективалық критерийлер.

К.Левин уақытша перспективаны енгізуде, өмірлік кеңістікке болашақ, өткен туралы үміттерді енгізудің мақсатқа лайықтылығын атап өтті [94, с. 46].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, гештальтпсихология сыртқы карама-қайшылықтарды (индивид пен орта, индивид пен қоғам, индивидтің мүмкіндіктері мен жаңа қызмет түрінің талаптары арасында) жеңе отырып, ішкі (индивид психикасының өзекті жай-күйіне) қайшылықтардың басым түсетінін атап өткен.

Сонымен бірге гештальтпсихология «өмір сүру кеңістігі», яғни ішкі психикалық гомеостазға қол жеткізу процесіне дейін қажеттіліктерді қалыптастыру және қанағаттандыру процесіне бейімделудің психологиялық түсінігін нақтылайды. Тұлғаның жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделу процесі, сонымен қатар іс-әрекет түрі, гештальтпсихологияда белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған субъектінің бейімделуге (ақылға қонымды іс-әрекеттер) өзін басқаруы деп санайды.

Біздің ойымызша, бихевиоризмге қарағанда, гештальтпсихология индивид сыртқы ортаның (өмірлік кеңістіктің) өзгеруінің нәтижесінде өзінің бейімделуіне жол береді және бейімделу жолдарын қарастырады.

Неофрейдизм өкілі Фромм Э. «Адамның тіршілігі инстинкттер арқылы іс-әрекетке бекітілмеуі, белгілі бір дәрежеге жеткенде, табиғатқа бейімделудің өзіндік міндетті сипатын жоғалтқан кезде, әрекет режимі бұрын берілген механизмдермен бекітілмеген кезде басталады. Адам алдын-ала анықталған инстинктивті әрекеттің орнына, ол ойлана бастайтын барлық мүмкін болатын тәсілдерді таразылап, табиғатқа деген көзқарасын пассивтен белсенді бейімделуге: құрастыруға, құралдарды ойлап табуға, табиғаттың қожайыны болуға және одан да бөлек іс-әрекеттерді орындауға тырысуы керек» дейді [95].

Біздің ойымызша, Батыс психологиясындағы ең прогрессивті адам психикасының жаңа орта жағдайларына немесе қызмет түріне бейімделу механизмдерін түсіндіру тәсілі, оған сәйкес бейімделу процесі ассимиляцияның және аккомодацияның бағытталған процестерінің тепе-тең жағдайы ретінде көрінуінде. Бұл ретте ассимиляция жаңа объектіні, проблемалы жағдайды индивидтің қолданыстағы іс-әрекетке ұқсауы, қосылу процесі, ал аккомодация, талаптарға, жаңа міндеттерге сәйкес осы схемаларды өзгерту процесі ретінде қарастырылады.

Бұл процестердің бірлігі ағзаның қоршаған ортамен қарым-қатынасында тепе-теңдік орнатуға әкелетінін мойындау керек, ал жүйенің тепе-теңдікке деген ұмтылысының биологиялық заңдылығы өзгерісті қалпына келтіру арқылы тепе-теңдікті қалыптастырады.

Аккомодация мен ассимиляцияның тығыз байланысты процестері бір-біріне делдал болады; өйткені аккомодациясыз ассимиляция болмайды (алдағы уақытта немесе ағымдағы), ал ассимиляциясыз аккомодация болмайды [95, с. 27].

Қарама-қарсы бағыттардың бірлігінде бейімделуді қарастыру динамикалық тұрақтылықты сақтайтын жүйелердің кез келген белсенді жұмыс істеуі сияқты осы категорияны қолданудың маңызды шарты болып табылады.

Біздің ойымызша, Ж.Пиаже тұжырымдамасы тұлғаның психикалық әрекетін, олардың бейімделу белсенділігінің көрінісі ретінде түсіндірудің ең сәтті әрекетін көрсетеді. Сонымен қатар, ассимиляция мен аккомодация психикалық даму механизмдерін түсіндіру кезінде жедел түсінік бола алады.

Жеке тұлғаның қызметінде теңдестіру процесінің маңызды рөлін мойындай отырып, отандық психологтар "бейімделу" ұғымын тұлғаның даму процесіне қолдану тұрғысынан скептицизмділікті танытады. Бұл ретте теңдестіру (атап айтқанда, бейімделу) - кейбір жүйеішілік қарым-қатынасты сақтауға немесе жаңғыртуға бағытталған процесс, ол даму механизмі бола алмайды, өйткені соңғысының мәні қарастырылып отырған жүйені сапалы өзгертуден тұрады [96].

Психологтар бейімделу тұжырымдамасына сәйкес терминологияны, тұлғаның дамуы процестері мен элеуметтенуін түсіндіруде пайдаланады, бұл А.Ф.Лазурский позициясының дәлелі, ол психикалық деңгейлер

тұжырымдамасын ұсынды: төмен психологиялық деңгей негізінен қолайсыз адамдарды қамтамасыз етеді; орташа психологиялық деңгей «бейімделеді»; ең жоғары психологиялық деңгей «бейімделу» береді. Бұл ретте, орта деңгейдегі тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқы негізінен аккомодация процестеріне, ал жоғары деңгейдегі – ассимиляция процестеріне байланысты. Осы ұстанымдардан жоғары деңгейде әрқашан "қандай салада көрінбесе де, шығармашылықтың айқын көрінген процесімен" кездеседі [97].

Лазурскийдің пікірінше, индивидтің бейімделу процесін онтогенетикалық дамумен тығыз байланыста қарастыру қажет. А.Ф.Лазурскийдің бейімделу (ассимиляция) механизмдерінің көмегімен биоәлеуметтік ортаның қасиеттерін өзгерту бойынша тұлғаның мақсатты қызметін түсіндіруге көзқарасы Ж. Пиаже тәсіліне ұқсас.

Г.А.Балланың пікірі бойынша Ж.Пиаже түсіндірмесінде "бейімделу" индивидтердің қызметі мен белсенділігін, тұлғаның дамуын талдауда пайдалануға болады, ол биологияда, физиологияда және т.б. қолданылады.

Бұл ретте адамның қоғамдық іс-әрекет процесінде бейімделунің рөлі, адамзаттың физиологиялық әлеуметтік дамуының жалпы арнайы философиялық-әлеуметтанулық талдауын талап етеді [98].

Ж.Пиаже бейімделудің психологиялық механизмдерінің тұжырымдамасын индивидтің белсенділігін, екі негізгі сәтті есепке алып қосылуы кезінде түсіндіру құралы ретінде қолданылуы мүмкін екендігін мойындайды:

- аккомодация мен ассимиляцияның өзара шарттасуы, сондай-ақ олардың бір-бірін жанама етуі.

- онтогенез сатысынан бейімделу үдерістерінің сипатына тәуелділігі, яғни тұлғаның жоғары даму деңгейінде соңғысы "адамзат жинақтаған әлеуметтік тәжірибені сіңіретін мәнерден субъект осы тәжірибені Жаратушыға айналады" деген сөзге ие болады.

"Ортаға икемделу" ретінде бейімделуді түсіну ортаның объективті өзгерістерін ғана емес, сонымен қатар ортамен қарым-қатынасын және ортамен қарым-қатынасы туралы субъективті өзгерістерді де ескереді" [99].

Осылайша, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде бейімделудің екі түрлі түсіндірмесі бар. Бейімделудің кең және тар түсіндірмесі: "тар" түсінік биология ғылымдарынан алынғанына қарамастан, тұлғаның онтогенетикалық дамуына қатысты қолданылады. Бейімделудің «кең» мағынадағы түсінігі "Ортаға икемделудің", яғни субъектіні ортамен теңдесуінің қарама-қарсы бағытталған психологиялық үдерістерінің өзара шарттасқан бірлігі сияқты бейімделуді сыртқы және ішкі ортаның қасиеттерін өзгерту бойынша кеңінен түсіну жеке тұлғаның саналы мақсатты қызметінің аспектілерін қамтиды.

Психологиялық-педагогикалық ғылым тұрғысынан бейімделу ұғымын зерделеуге келтірілген тәсілдердің айырмашылығы оны қолдану механизмдерінің ерекшеліктерін анықтауды қамтамасыз етті.

Егер физиологтар ағзаның реактивті табиғатын зерттеумен шектеліп, адам ағзасының жасушаларының, ағзаларының, жүйелерінің сыртқы әсерлерге реакциясы ретінде бейімдеуді қарастырса, онда психологтар индивидтің

психикасының биоәлеуметтік ортаға бейімделуін қамтамасыз етуге арналған ішкі психикалық процестерге назар аударады, ал педагогтар зерттеу нысанасымен, ең алдымен, ортаның сыртқы жағдайларының индивидке және оның сыртқы ортаның өзгеруі және оның шарттарын өзінің қабылдауы бойынша ақылға қонымды қызметіне әсерін көреді [100].

Педагогтар бейімделу түрлерін зерттеуде, бейімделудің физиологиялық, психикалық және әлеуметтік үдерістерін, жеке тұлғаның іс-әрекетінде оның дамуын ынталандыратын ерекшеліктерге сүйене отырып қарастыратынын атап өткеніміз жөн.

Педагогикалық әдебиетте осы ұстанымдардан индивидтің бейімделу процесі көбінесе "ағзаның, жеке тұлғаның және олардың жүйелерінің қоршаған өмір сүру жағдайларын өзгертуге бейімделуі негізінде жатқан физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік реакциялардың жиынтығы, тіршілік ету мен қызметтің әдеттен тыс жағдайларында қалыпты жұмыс істеу алғышарттарын жасауға бағыттылығы" ретінде көрінеді.

Индивидке әсер ететін сыртқы жағдайлардың, әсердің қарқындылығының сипаты және осы байланыстарды педагогтар бейімделудің сапасы ретінде:

- биологиялық ортаның ерекше жағдайларында бейімделу;
- әлеуметтік қатынастарға бейімделуді (әлеуметтік бейімделу) қарастырады [101].

Бұл жағдайда әлеуметтену "индивидтің әлеуметтік ортаға кіру жолы мен арнайы қарым-қатынас тәжірибесін, әлеуметтік байланыстар жүйесін, белсенді қызмет есебінен индивидтің жүйені белсенді қалпына келтіруі және әлеуметтік байланыстар процесін әлеуметтік ортаға қосу арқылы меңгеруі" ретінде қарастырады [102].

Нақты өмірде жеке сыртқы факторлардың индивидке әсерін саралау мүмкін емес, соның салдарынан зерттеушілер биологиялық, психологиялық, әлеуметтік және басқа да факторларды интеграциялай отырып, жағдайлар жүйесін қарастырады.

Бұл ретте шарттар жүйесі ретінде оқу-тәрбие процесі, оқу орнындағы жағдай, ойынға қатысушылардың қызметін, қарым-қатынасын қамтитын бейімдеу немесе іскерлік ойын, ойынның биологиялық және психологиялық шарттарын, кәсіби қызмет, еңбек қатынастарының жүйесі және т.б. болуы мүмкін.

Жастардың мамандыққа бейімделуінің түрлі аспектілері бейімделу формалары мен әдістерінің мазмұнын, бейімделу үдерістері мен т.б. негізгі заңдылықтарын анықтау арқылы жүзеге асады.

А.Д.Сазонов, И.А.Сазонова "әлеуметтік-кәсіби бейімделу" ұғымының кең психологиялық-педагогикалық түсіндірмесін ұстана отырып, оны адамды еңбекке дайындаудың, кәсіпті таңдаудың, кәсіби дайындықты және ұжымда кәсіби қызметті игеруді қоса алғанда, мақсатты ұзақ тұлғалық процесс ретінде қарастырады [103].

С.М.Редлихтің пікірінше, жас мұғалімнің әлеуметтік-кәсіптік бейімделуінде әр түрлі факторлардың дайындық сапасына және жұмыс орнына

бейімделу қабілетіне, ондағы қарама-қайшылықтардың күрделілігі, мәселеге жеткіліксіз әзірленуі сияқты байқалатын әсерлерін қарастыру керек. Сонымен қатар, кәсіби бейімделу кәсіби және тұлғалық дамудың бастапқы кезеңі ретінде қарастырылады, ол үшін автор болашақ мұғалімнің әлеуметтік-кәсіби бейімделуі мен дамуының түрлі үлгілерін негіздейді [104].

Әлеуметтік кәсіби бейімделудің мазмұнын, нысандары мен әдістерін қарастыра отырып, психологиялық-педагогикалық аспектіде тұлғаның еңбек қызметіне, оқу және кәсіби-еңбек қызметіне дайындыққа қосылуымен туындайтын сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен тұлғалық өзгерістер үрдісі ретінде жеке және ұйымдастырушылық іс-әрекет тұрғысынан жарияланатынын және аталған процесті басқару бойынша шаралар жүйесі ретінде ескермеуге болмайды. Әлеуметтік-кәсіби бейімделудің міндеттерін, принциптерін, нысандары мен әдістерін ашып түсіндіруде қадағаланатын жеке көзқарас бейімделушінің тұлғасына педагогикалық ықпал етудің нысандары мен құралдарын (мектепте, мектептен тыс, жоғары оқу орнында, өндірісте) толық көлемде пайдалануға, оның әлеуметтік, зияткерлік және кәсіби дамуына ықпал етуге мүмкіндік береді.

Мұндай түсіністікте әлеуметтік-кәсіптік бейімделу процесі жастардың кәсіби бағдар беру жүйесіндегі қажетті, кәсіптік білім беруге, тәрбиелеуге, оқу қызметін жандандыруға параллель процесс ретінде және олардың ерекшеліктерін көрсететін, жүйелі кәсіби бағдар беру жұмысының табыстылығын верификациялайтын, кәсіптік білім беруді тұлғаны әлеуметтендіруді және дамытуды қамтамасыз ететін процесс ретінде қарастырылады.

Демек, индивидтің әлеуметтік-кәсіптік бейімделу процестерін басқару жұмысы кәсіби бағдардың бір бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін. Әрі жеке көзқарас, егер индивидтің бейімделу процесінің басталуы мен аяқталуының нақты шегін анықтамаса, әлеуметтік-кәсіби бейімделудің мазмұны мен нысандарын қызметке қарым-қатынас және кәсіп жүйесін меңгеруге дайындыққа жеке тұлғаның креативті өзгерістері ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте бейімделу нысандары бейімделуші қызметіне педагогикалық ықпал етудің ұйымдастырушылық түрлерінің жиынтығы ретінде ұсынылады.

Бұл ұстанымдардан педагогикалық ықпал ету түрлері: сабақта (сабақта және сабақтан тыс) оқу қызметі, түрлі жағдайлардағы қызмет және қарым-қатынас; қосымша сабақтар; секциялар; шығармашылық тапсырмалар; оқытудың бейімделу жүйесі; сабақта белсенді және дидактикалық әдістерді қолдану және т.б. болып табылады.

Индивидтің бейімделу әдістерінің ролінде оның өзін-өзі ұйымдастыру, қарым-қатынас және іс-әрекет тәсілдері мен әдістері болады, онда ұйымдастырушылық-іс-әрекет тәсілі процестің мазмұны ретінде, кәсіби қалыптасу міндеттеріне сәйкес жеке тұлғаның қасиеттерін дамыту мен өзгертуге бағытталған іс-әрекет жүйесін анықтайды. Бұл ретте, бейімделу әдістері маманның жеке тұлғасының қалыптасу процестеріне (конкурс, жарыс,

жеке тапсырма және т.б.) педагогикалық ықпал етудің тәсілдері мен әдістері ретінде әрекет етеді.

Жоғарыда қарастырылған іс-әрекеттік және жеке тұлғаға бағытталған тәсілдер педагогикалық зерттеу пәні ретінде жоғары оқу орнының жағдайына жеке тұлғаның бейімделу үрдісінің жүйелі сипатын көрсетеді және оның қажетті әдіснамалық базасы болып табылады.

Ғылыми зерттеулер «бейімделу» және «әлеуметтік орта», т.с.с. негізгі және негізгі категорияларының мәні мен мазмұнын талдауды талап ететін нақты категориялық аппаратты қолдануды көздейді. Сонымен қатар біз жоғарыда аталған категорияларға мағынасы жағынан ұқсас ұғымдарды анықтауымыз қажет: оқыту, тәрбиелеу, ұлғаю, жетілу, әлеуметтену және т.б.

Білім – білім алудың негізгі тәсілі, мұғалімдердің, шеберлердің, тәлімгерлердің және т.б. басшылығымен білім, білік дағдыларын игеру процесі. Әлеуметтік тәжірибені игерудің осы процесінің шарттары шындыққа эмоционалды-құндылық қатынасын қалыптастырады, жеке қабілеттерін, қызығушылықтарын дамытады және т.б. дифференциалды оқыту арқылы жүзеге асырылады және практикалық іс-әрекет барысында оқу орындарында өткізіледі.

«Жетілу» және «ұлғаю» терминдері көбінесе адам өмірінің биологиялық, психофизиологиялық аспектілерін көрсетеді, өйткені «өсу» адамның 10 жастан 20 жасқа дейінгі жас аралығындағы әлеуметтік-психологиялық қалыптасуын білдіреді. «Өсіп-өну» терминінен айырмашылығы «кемелдену» жасөспірім мен жастық шақта адамның денесін нығайтудың физикалық және физиологиялық процесін көрсетеді. Жетілу дегеніміз – физикалық тұрғыдан мықты болып, жетілу, толысу дегенді білдіреді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге талдау көрсеткендей, «бейімделу» терминінің пайда болуы XV ғасырдың екінші жартысынан басталады, сол кезде Х.Ауберт оны ғылыми айналымға енгізу үшін, оны көру немесе есту органдарының сезімталдығын бейімділік құбылыстарының сипаттамасын қолдану үшін енгізді, бұл шекті көтеру немесе төмендету кезінде пайда болды.

Психологиялық бейімделу әлеуметтік саламен тығыз байланысты, өйткені әлеуметтік тұрғыдан қоршаған орта мен адам санасында өзгерістер тудыратын әлеуметтік сипатқа ие бола отырып, ол мақсаттар мен бағдарламаларды қалыптастыру арқылы бейімделу қызметінің тиімділігіне әсер етеді, сонымен қатар бұл әрекетке жеке эмоционалды бояу береді (М.О.Вебер, Т.Лукиан, В.В.Шапарь, т.б.) [105-107].

«Әлеуметтік бейімделу» ұғымы «кәсіби бейімделу» ұғымын толықтырады, сондықтан әлеуметтік бейімделудің теориялық негіздерін процесс ретінде қарастырмай, кәсіби бейімделуді зерттеу мүмкін емес. Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерді талдау әлеуметтік бейімделудің табиғаты мен мазмұнына қатысты әр түрлі көзқарастардың болуын көрсетеді.

Э.С.Маркарян, барлық көзқарастар жиынтығын екі тәсілге қысқарту керек дейді, ол: кең мағынада әлеуметтік ортадағы адамның бейімделуінің

(биологиялық, психологиялық және әсіресе әлеуметтік) детерминизмін түсіндіруге негізделген. Бұл тұрғыда бейімделу өзара әрекеттесудің барлық басқа деңгейлерін қамтитын әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесудің нақты түрі ретінде қарастырылады [108]. Сонымен бірге әлеуметтік бейімделуді қоғамдық қозғалыс формасы ретінде қарастыра отырып, И.С.Клечинге оның өндіргіш күштері, сана, таным, өмір мен ұрпақты көбейту қажеттілігін қалыптастыру кіреді. Оның пікірінше, әлеуметтік бейімделудің рөлі, бір жағынан, ол адамның өзіндік табиғатын қалыптастырады, екінші жағынан, ол әрдайым қоғаммен емес, оның аз ғана бөлігімен қарым-қатынас жасайтын әлеуметтік орта жасайды.

Демек, әлеуметтік бейімделу адамның айналасындағы шындықтың барлық салаларында жүреді, яғни бейімделу іс-әрекетінің объектісі жеке тұлғаның бүкіл әлеуметтік белсенділігіне тең болады: бұл мағынада «бейімделу» және «әлеуметтік орта» көбінесе әлеуметтік және табиғи жүйелердің олардың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінің жеке аспектілерін түсінудің бір құралы ретінде қолданылады [109].

Талдау көптеген ғылымдарға ортақ ұғымдар тек биомедициналық және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан анықталғанын көрсетеді, бұл бейімделудің диалектикалық сәйкессіздігін көрсетеді. А.К.Сент-Джорджтың бейімделуі – бұл процесс те, нәтиже де болып табылады. Р.Мертонның пікірінше, әлеуметтік бейімделу адамның әлеуметтік нормаларды игеруін білдірмейді, өйткені адам жалпы қоғамда, атап айтқанда, белгілі бір әлеуметтік ортада қолданылатын нормаларға бейімделе алады және оларды қабылдамайды.

Социологиялық энциклопедиялық сөздікте «әлеуметтік бейімделу – бұл жеке адамның немесе топтың белгілі бір материалдық жағдайларға, нормаларға, әлеуметтік орта құндылықтарына белсенді бейімделу процесі және нәтижесі» делінген [110].

Біздің ойымызша, бұл анықтамадағы ең бастысы – индивидтің немесе топтың белсенді бейімделуіне аса назар аудару, ол оны «тұру» деп аталатын әлеуметтік қатынастарға бейімделудің пассивті формасынан түбегейлі ерекшелендіреді. Біздің диссертациялық зерттеуіміз үшін Т.Парсонстың «тептеңдік қоғамы» ұғымы қызықты, мұнда жеке тұлға осы ортада үстемдік ететін ең маңызды әлеуметтік нормаларды игеру процесінде жеке адам мен әлеуметтік ортаның қажеттіліктері арасында тепе-теңдікке қол жеткізеді. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік бейімделу дегеніміз – бұл әлеуметтік жүйені қоршаған ортаға сәйкестендіретін күйге келтіретін процесті де, күйді де білдіреді. Сондықтан бейімделу дегеніміз – «...өзгерген мінез-құлық стереотиптерін дамыту арқылы болатын өзгеретін ортаға бейімделу» (Н.А.Свиридов). «...бейімделіп жатыр деп айтқан кезде, біз оны қоршаған ортаға өмір сүруге ыңғайлы етіп жасау немесе өзін осы ортада өмір сүруге ыңғайлы ету үшін оның қоршаған ортаға деген көзқарасын өзгертеміз» (Н.Ф.Наумова [111]).

Джерри тағы бір түсіндіруді ұсынды, соған сәйкес бейімделу кез келген түрдегі әлеуметтік жүйелердің «бақылау» немесе олардың қоршаған ортаға әсер ету тәсілі. Ол бейімделу «қарапайым» өзара және саралау екенін

мойындаған. Сонымен бірге, жоғарыда айтылғандардың ортақ белгісі, сондай-ақ басқа анықтамалардың абсолютті көпшілігі, бейімделу – оның әлеуметтік табиғатын тану болып табылады.

Алайда, біздің ойымызша, бейімделудің биологиялық және психологиялық деңгейлері туралы ұмытып, бұл атрибутты абсолюттендірудің қажеті жоқ, өйткені әлеуметтік бейімделуді биологиялық және психологиялық бейімделудің алдыңғы кезеңдерін қамтитын жеке бейімделудің соңғы сатысы ретінде қарастырған жөн. Сонымен қатар, биологиялық және психологиялық бейімделуді анықтайтын себептер әлеуметтік болмыстың өзгеруімен байланысты табиғатта анықталады. Сонымен қатар, адам тұлғасының өзі әлеуметтік қатынастардың өнімі ретінде әлеуметтік анықталған құбылыс.

С.Д.Артемова, В.М.Зинченко, Е.Б.Моргунов, Е.А.Кавтарадзе, В.Е.Тамарина, Е.Х.Кирпичникова, В.В.Новикова, Е.Н.Фетисов, Л.Л.Шпак және басқалар бейімделу процесінің субъектісі және объектісі ретінде жас адамның жеке басын куәландыратын жеке адам мен өндірістік команда арасындағы диалектикалық өзара іс-қимыл тұрғысынан маңызды процесі болуы керек деді. Сонымен қатар, авторлар сол кезеңдерді егжей-тегжейлі әзірлеп, кәсіби бейімделу жағдайларын зерттегендерін, онда кәсіби бағдар беріп, кәсіби білім беріп және басқаларға көп көңіл бөлінгендерін атап өтті [112].

90-жылдардың ортасынан бастап психологиялық әдістер ағымдағы әлеуметтік-философиялық көзқарастарды күрделі әлеуметтік және әлеуметтік қолданумен байланысты өзгертіп, әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты реттеу кезеңі процесі басталды. Осыған байланысты А.Н.Жмыриков бейімделуді процесс ретінде емес, жеке тұлға адаптациясының төрт деңгейін білдіретін нәтижесі ретінде қарастырады және В.П.Казначеева бейімделудің теориялық (классификациясы, стратегиясы, нәтижелері) және практикалық (адамның Қиыр Солтүстік жағдайларына бейімделуі) аспектілерін негіздейді.

И.К.Кряжева психологиялық факторда жеке тұлғаның бейімделуіне назар аударды, ал А.И.Ходаков, А.Л.Свенцицкий, В.А.Самойлова, А.А.Прохватило, А.Ю.Шалыто, ЖОО-н бітірушілерінің кәсіби бейімделуі мен жұмысқа орналасу үдерістерін зерттеді. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдаулар 90-жылдары бірінші кезекте мыналар туындайтынын: біріншіден, саяси-экономикалық және әлеуметтік өзгерістер нәтижесінде бүкіл қоғам бейімделудің жалпы процесіне кіргенін, екіншіден, гуманитарлық ғылымдардың тез дамуына себеп болған қоғамдық өмірдің даму қарқындылығына байланыстылығын, үшіншіден, қоғамның тұрақты дамуының көптеген модельдерін жасауымен, оларды жүзеге асыруда бейімделу заңдылықтарын білмеу мүмкін еместігін, төртіншіден, ақпараттық қоғамның қалыптасуы себептерін зерттеді [113].

Берілген ұстанымдарды жалпылау, барлық аспектілердің толық қарастырылмағандығына қарамастан, бейімделу проблемалары, оның ішінде кәсібиліктері де белсенді түрде дамытылып, дамып жатқандығын айтуға мүмкіндік береді. Нарықтық қатынастарға көшу кезеңінде жастардың кәсіби

даму процесіне саяси, экономикалық және әлеуметтік факторлардың әсері жеткіліксіз зерттелген, жастардың кәсіби бейімделуінің дайындық және жедел кезеңдерінің мазмұнындағы сапалы өзгерістер, атап айтқанда, оқытушылар құрамы, сондай-ақ қоғамның дағдарыс жағдайындағы бейімделу механизмінің институционалдық, жеке және мәртебелік құралдары арқылы тиімділігі көптеген әлеуметтік топтардың біріне кіретін жоғары оқу орындары түлектеріне нашар түсіндірілгенін көрсетеді. Біздің проблемамыз бойынша әлеуметтік зерттеулер жүргізу соңғы жылдары өзгерген педагогикалық кешеннің нақты талаптарына бейімделген мамандар даярлаудың ыңғайлы жүйесін құруға мүмкіндік береді. Алайда, мұндай зерттеулер қаржыландырудың жеткіліксіздігіне байланысты, аймағымыздың көптеген әлеуметтік топтарында материалдық, ақпараттық және кәсіптік базаның болмауына орай сирек өткізіліп тұрды.

Әлеуметтік бейімделудің мәні, жеке адамның қажеттіліктерін ол орналасқан әлеуметтік ортаның қажеттіліктерімен үйлестіру болып табылады, өйткені жаңа әлеуметтік ортаға түскен адам оған дейін қалыптасқан әлеуметтік нормалар мен мінез-құлық ережелерін қабылдайды немесе қабылдамайды. Нәтижесінде бейімделу процесі едәуір күрделі және ауыр, оның сәтті жүруі сыртқы және ішкі (өмірлік тәжірибе, жыныс, жас, білім, кәсіби қызмет, бейімделу тәжірибесі және т.б.) факторларға байланысты.

Айта кету керек, әлеуметтік бейімделу процесінің сипатына адамның эмоционалды, психологиялық тұрғыдан ерекше үйлесімін бере отырып, әлеуметтік бейімделу процесіне жеке сипатты жүктейтін сезімдер, эмоциялар, ерік-жігер, зейін, ойлау, қиял және т.б. ерекшеліктерінде көрінетін адамның психологиялық ерекшеліктері және моральдық күйлері әсер етеді. Сонымен қатар, жеке адамның темпераментіне байланысты әлеуметтік бейімделу қарқындылығы, жылдамдығы, қарқыны және ырғағы, т.б. ерекшеліктерге ие болады.

Жеке тұлғаға ұсынылған әлеуметтік нормалар олар қабылдаған нормалардан айтарлықтай ерекшеленбейтін жағдайда бейімделу тез жүреді. Егер жеке тұлға өзінің әлеуметтік ортасы көрсеткен мінез-құлықтың нормалары мен ережелері және ол қабылдаған нормалар айтарлықтай өзгеше болса, онда бейімделу процесі кешіктіріліп, психологиялық ыңғайсыздықпен, жүйке бұзылуларымен, жеке тұлғаның төмен әлеуметтік белсенділігімен жүреді.

Кейбір ғалымдар (Dichev E.B., Т.И.Заславский, Д.А.Сметанин, Е.П.Боровикова, және т.б.) әлеуметтік бейімделуді негізгі ерекшеліктер мен функциялар призмасы арқылы қарастырады, олардың арасында бейімделу процесі, бейімделу процесінің нәтижесі, мақсаттарды, міндеттерді, нормаларды және т.б. келісу процесі (шартты тәсіл), субъект пен қоршаған ортаның тепе-теңдік қатынасы (гомеостатикалық тәсіл), тақырыпты дамыту (гомеостаз) және т.б. қарастырады.

XX ғасырдың бірінші ширегінен бастап ғалымдар бейімделудің кеңейтілген классификациясын құруға тырысты, оларды органикалық мақсатқа сәйкестілік санаттарына топтастыру негізделді (тіршілік қасиеттерін

калыптастыру, оның өзін-өзі сақтауын қамтамасыз ету) және сол арқылы мәселені әрі қарай дамыту қажеттілігіне назар аударылды.

Кейін бейімделуді жіктеу туралы түрлі көзқарастар пайда болды. Сонымен бірге, әлеуметтанулық тәсілге сүйене отырып, А.А.Налчаджян бейімделу процестерінің келесі типологиясын ұсынды: тұлғаның қалыпты бейімделуі, толық емес және патологиялық бейімделу.

Қалыпты бейімделу - адамның типтік проблемалық жағдайларға оның құрылымындағы патологиялық өзгеріссіз және сонымен бірге осы процесс жүретін әлеуметтік топтың нормаларын бұзбай тұрақты бейімделуіне әкелетін процесс. Сонымен қатар, тұлғаның қалыпты бейімделуі, өз кезегінде, мыналарға бөлінуі мүмкін:

- белгілі қорғаныс механизмдерін қолдану арқылы жүзеге асырылатын қорғаныс (агрессия, рационализация, проекция, регрессия, кері реакцияның қалыптасуы, сублимация және т.б.);

- қорғалмаған, белгілі қорғаныс тетіктерін ескерусіз жүзеге асатын (адамның танымдық процестерінің көмегімен: мақсат қою, әлеуметтік бейімділіктің әр түрлі формалары: ыңғайлы мінез-құлық, байланыс және ақпарат алмасу процестері, жеке өмірлік тәжірибені интеллектуализациялау және т.б.) [114].

Тұлғаның толық емес бейімделуі («девианттық бейімделу») – адам белгілі бір әлеуметтік ортада өзін жайлы сезінетін процесс, ал әлеуметтік процестің басқа қатысушылары одан өзгеше мінез-құлықты күтеді, яғни бұл адамның мінез-құлқы қабылданған әлеуметтік нормалардан ауытқып кететін әлеуметтік топ.

А.А.Налчаджян аяқталмаған әлеуметтік бейімделуді екіге бөледі: конформистік емес бейімделу (айналадағы топ нормалары мен олардың тасымалдаушыларының арасындағы қақтығыс тудырушы әсерлері мен осы топ үшін ерекше жағдайдағы топшілік ішкі проблемалардың әдістері мен жолдары) және жаңаша (шығармашылық) бейімделу, яғни әлеуметтік-мәдени прогрестің ең маңызды факторы ретінде, бірақ адамның шығармашылық белсенділігі, шағын топ немесе ұйымның мүшесі үшін барынша пайдалы боп табылатын қоғамдық мүдделердің бейімсізденуі [114, с. 78].

Патологиялық бейімделу девиантты мінез-құлық формаларымен толық немесе ішінара жүретін процесс ретінде қарастырылады. Мысалы, егер адамға қауіп төндірмеген жағдайда, яғни патологиялық бейімделу оған қарамастан, ол мұны өзіне қауіп төндіреді деп қабылдайды және түсінеді де, мазасыздықты сезінген жағдайда, тактика мен бейімделу стратегиясы гипертрофияланған, біржақтама және қорғаныс әрекеттерінің сипатын алады.

Бүгінгі таңда ең көп топтастырылуы бейімделудің критерийлер кеңістігіне енген дифференциалды бейімделу (бөліну негізі) және нақты атауларын қамтитын бейімделудің, олардың әрқайсысының ішіндегі бейімделуді әлеуметтік бейімделу шеңберіндегі жүйесін саралауды қажет етеді.

Барлық критерийлер ұсынылған координаталық кеңістіктегі бейімделулер бірдей емес, өйткені бейімделу процестерін сипаттау үшін өте маңызды

критерийлер: адекваттылық, тереңдік, реактивтілік және т.б. екінші сипаттағы көмекші танымдық жүктемелер әлеуметтану пәнінің шеткі аймағында орналасқан периферияларын айта кету керек,

Субъектінің бейімделуінің бейімділігін қарастыра отырып, бейімделуді адекватты және адекватты емес деп бөлеміз. Сонымен бірге, адекватты бейімделу мына жағдайда, яғни субъектінің бейімделуі (бейімделушіге қоршаған ортаның әсерлері) ондағы болып жатқан өзгерістердің мәнін дұрыс түсінген кезде және сәйкесінше оның сана-сезімі мен іс-әрекетін лайықты түрде реттеген кезде барабар орын алады. Алайда, әлеуметтік дамудың көптүрлілігі мен бифуркациясы жағдайында сәтті адаптивті іздеуді жүзеге асыру өте қиын, өйткені адаптивті мінез-құлықтың дұрыс барабар моделін таңдау үшін әлеуметтік ортаны өзгертудің қай нұсқасы болатынын болжау мүмкін емес. Мұндай жағдайда не болып жатқанын түсіну, қоршаған ортадағы өзгерістерді болжаудың сәті (және сәйкесінше дұрыс мінез-құлық стратегиясын таңдау) тек субъектінің ұтымды ойлауға бейімделу қабілетіне ғана емес, сонымен бірге оның түйсігі мен сәттілігіне де байланысты болады. Егер бұл орын алмаса, онда өзгерістердің мәнін түсінбейтін бейімделу тақырыбы жеткіліксіз бейімделумен аяқталады, яғни процестердің нақты жағдайына сәйкес келмейтін құндылықтар мен мінез-құлық стандарттарын түзетуді қабылдайды.

Басқа сөзбен айтқанда, қиын және жеңіл бейімделулер көрсеткіштері ретінде «бейімделу қайтымдылығы» қабілетін (сыртқы жағдайға тиісті өзгеруіне) көрсеткіш ретінде, оның бұрынғы сапа сипаттамаларының «бастапқы күйіне» оралуы үшін: салауатты өмір салтын, мінез-құлық үлгілері, ішкі құрылым бойынша және т.б. бейімделулерді бөлуге мүмкіндік беретіндігін атап өткен жөн. Сонымен қатар, жеңіл бейімделулер қиындықсыз оңай және жылдам немесе қайта бейімделуге мүмкіндік береді.

Терең бейімделу, әдетте, қайтымсыз және қайта бейімделу потенциалының (бейімделу күшінің) төмендеуіне байланысты бұл жағдайда қайта бейімделу мүмкін емес. Сонымен қатар, қиын бейімделу әдетте әлеуметтік жүйелерде үлкен ауысуларға ұшырағанда үлкен басымдықтарға: «құртылу», «бұзылу» сияқты және т.б. өзгерістер эволюциялық реформаланған жүйелерде басым болады.

«Реактивтілік» критерийі бейімделу процесінің формасын сипаттайды, ол белсенді және пассивті түрде, біріншісінің және екіншісінің тіркесі болуы мүмкін (соңғысы жиі байқалады), сондықтан мұнда әлеуметтік бейімделудің белсенді формасы, ең алдымен, әлеуметтік ортада әрекет ететін субъект оны өзгертуге ұмтылатындығымен сипатталады. Бейімделу процесі көбінесе толықтай жүзеге аса бермейді, сонымен қатар, онда осы нормаларды қабылдаған және оларды түбегейлі өзгертпейтін адамдардан тұрады және жиі өзгертулер болып тұратынын мойындауымыз керек, өйткені әлеуметтік орта әлеуметтік нормалар мен мінез-құлық ережелерінің тұрақтылығын сақтауға тырысады.

Әлеуметтік бейімделудің пассивті формасы адам өзін тапқан әлеуметтік топтың мінез-құлық нормалары мен ережелерін пассивті қабылдаумен

сипатталады. Мұны істеу үшін көзқарастар мен нанымдар толығымен қайта қаралуы керек, бұл өте қиын және осы қоғамда немесе жаңа әлеуметтік ортада бекітілген ережелер мен ережелерге сәйкес өмір сүруді бастау керек.

Шестак Н.В. зерттеулері бізге ғылыми қызығушылық тудырды, себебі, әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдауда бізге оның өзіне тән белгілері бар адаптивті мінез-құлықтың негізгі түрлерін ажыратуға мүмкіндік берді:

- субъектінің өзінің өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жаңа құралдарды ойлаумен сипатталатын «жоғарыға бейімделу»;

- қолма-қол ақшаны немесе «төмендетілген» күйді сақтау үшін әдеттен тыс құралдарды мәжбүрлеп қолданумен сипатталатын «төмен қарай бейімделу»;

- «оқшауланған бейімдеу», ол айналаңыздағы өзгерістерді байқамауға немесе оларды шамалы деп санауға мүмкіндік беретін белгілі бір аймақты іздеумен сипатталады;

- «деструктивті бейімделу», ол бейімделу қабілетсіздігімен, өз сұраныстары мен мәртебесі бойынша талаптардың деңгейінің мәжбүрлеп төмендеуі және мұндай төмендеудің теріс бағасымен сипатталады [115].

Әлеуметтік бейімделуді қарастыра отырып, оның «әлеуметтену» ұғымымен байланысын жоққа шығаруға болмайды, өйткені әлеуметтену және бейімделу процестері сөзсіз өзара байланысты және бір-біріне белгілі бір дәрежеде әсер етеді. Көбінесе тіпті әлеуметтену әлеуметтік бейімделудің кең түсінігімен анықталады, нәтижесінде осы процестердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын атап өту қажет.

Біздің ойымызша, ұқсастық жеке тұлғаның объектісі және субъектісі ретінде өзара байланысты процестердің болуымен байланысты, өйткені екеуі де өмірдің барлық салаларының әсерінен жүзеге асырылады: материалдық өндіріс, рухани мәдениет, әлеуметтік менеджмент, педагогикалық іс-әрекет, білім беру және т.б., мұнда қоршаған орта туралы ақпаратты алу және ондағы әлеуметтік байланыстарды құру маңызды элементтер болып табылады.

Айрықша белгілер ретінде адам бейімделу және әлеуметтену процесіне қатысатын даму деңгейіндегі айқын айырмашылық, адамға әсер ету ұзақтығы, яғни әлеуметтену ұзақ және одан да ұзақ процесс болып табылады, ал бейімделу нақты және жергілікті ортадағы өзгерістермен байланысты және қолайлы жағдайға дейін созылады, ол адамның қоршаған ортадағы қызметі. Сонымен қатар, адамның әлеуметтік бейімделуі оны игеретін іс-әрекеттің әр түрлі түрлерінде көрінеді, олардың арасында маңызды орынды «кәсіби бейімделу» алады, «бейімделу, адамның мамандық талаптарына бейімделу және еңбек функцияларын орындау үшін қажетті өндірістік, техникалық және әлеуметтік мінез-құлық нормаларын игеруі» - деп түсіндіріледі [116].

Бұл жағдайда кәсіптік бейімделу оқу кезеңінде осы өмірден жасанды түрде бөлініп алынған адамдар тобын қоғамның жұмыс өміріне қосуға бағытталған әлеуметтік процестің ерекше түрі ретінде қарастырылады.

Н.П.Лукашевич, кәсіптік бейімделу – бұл кәсіпті дұрыс таңдау, кәсіптік бағдарлау деңгейіне, сондай-ақ кәсіби дайындық сипатына байланысты жас ұрпақты кәсіби қызметке енгізу процесі.

Бұл жағдайда автор кәсіби бейімделудегі екі негізгі кезеңді анықтайды:

– бейімдеу кезеңдерінен тұратын дайындық қадам: мамандық таңдау, кәсіптік оқыту, жұмыспен қамту;

– білім беру мекемесінің профессорлық-оқытушылық құрамында болатын және өзара ақпарат алмасуға негізделген және тұлғаның дамуы үшін жағдай жасауға бағытталған және оқытушы құрамының тиімді жүзеге асыруына бағытталған олардың оқу орнының барлық құрылымдарымен қарым-қатынасы мен қалыптасуының тікелей бейімделу кезеңі және оның қызметі.

Білім және еңбек салалары арасындағы байланыстырушы буын – бұл қоғамдағы жеке тұлғаның өзін-өзі растауының бастамасы деп санайтын мамандықты таңдау кезеңі екенін атап өткен жөн. Сонымен бірге, «мамандық таңдау» ұғымына әр түрлі түсініктемелер бар, олардың ішінде кәсіби өзін-өзі анықтау дегеніміз – ішкі ресурстар субъектісінің кәсіптің сәйкестігін және олардың мамандық талаптарына сәйкестігін талдау нәтижесінде жасалған таңдау деген түсінік бар.

Мамандықты таңдаудағы әр түрлі жеке жағдайларға байланысты кәсіби өзін-өзі анықтау процесі белгілі бір жалпы құрылымға ие, оған бірнеше маңызды жағдайларды атап өтуге болады:

- біріншіден, жасөспірімдердің кәсіби таңдау саласындағы пікірін шешуші отбасы мүшелерінің позициясы;

- екіншіден, отбасы емес, құрдастарының және лауазымдық қызметтеріне байланысты (мұғалімдер, сынып мұғалімі шеңберінен бастап достары мен «маңызды басқалар» және т.б.);

- үшіншіден, болашақ кәсіби жарамдылығын қызмет субъектісі ретінде жеке қабілетін және дағдыларын қалыптастыру үшін негіз ретінде;

- төртіншіден, жас адамның ұмтылу деңгейі, оның мүмкіндіктерін бағаламау немесе асыра бағалау, сонымен қатар жоғары немесе төмен бағаланған талаптар мансап таңдаудың маңызды реттеушісі болып табылады;

- болашағына әсер етуші сенімділігі мен кәсіби сәйкестілігі, ақпараттың жоғары сапасы маңызды рөл ойнайды;

- бесінші, хабардар ету.

- алтыншы, қызметтің жекелеген түрлеріне жас адамның бейімділігі.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау кәсіптік білім беру кезеңінде кәсіптік білім беру жүйесі (бастауыш, орта, жоғары) оқу орнына түскен кезден басталады, оның барысында кәсіби бағдарлауды қалыптастыру жалғасады. Сонымен бірге Б.Г.Рубин және т.б. кәсіптік бағдарлар мамандық таңдаудағы барлық жағдайлар жақсы келісілген немесе жоқ дегенде, жеке бағдарлық бағдарлардың әсерінен қалыптасады деп санайды. Олар әдетте бір-біріне қарама-қайшы келмейді, өйткені жас адамның кәсіби жоспарлары белгілі бір кәсіптің беделінің әсерінен пайда болуы мүмкін, бірақ оның бейімділігін

немесе қабілетін арттыруға ата-анасының жағдайы дұрыс келмеуі мүмкін және т.б. [117].

Кәсіптік бағдарлаудың қалыптасуына бірқатар объективті және субъективті факторлар әсер етеді. Объективті факторларға, ең алдымен, жеке адамның өндірістік қатынастар жүйесіндегі орнын анықтайтын нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, сонымен бірге еңбек сипаты, оны ынталандыру, еңбек жағдайлары, еңбек ұжымындағы қатынастар жатады. Қазіргі жағдайда бұл факторлар көбіне қоғамның экономикалық жағдайына, жұмыссыздыққа, әлеуметтік қорғаудың жоқтығына, сонымен бірге халықаралық байланыстардың кеңеюіне, басқарудың жаңа формаларының пайда болуына, ақпараттық технологиялардың енгізілуіне және т.б. байланысты.

Субъективті факторларға жеке тұлғаның өзіне тән қасиеттері, адамның оның мазмұнына қызығушылығы, осы әрекетке қанағаттану сезімі, әрі қарай өзін-өзі ынталандыратын мақсаттар мен себептерді жүзеге асыруы жатады.

И.Е.Столяров кәсіптік оқыту (бастауыш кәсіптік бағдар беру) кезінде және кәсіптік білім беру мекемесін аяқтаған кезде (орта кәсіптік бағдар беру) жастарға кәсіптік бағдар беруді жандандырған жөн дейді, өйткені көптеген студенттер алған мамандықтары бойынша қанағаттанбайды, кейбір пәндерге наразылық туады, дұрыстығына күмән туады, кәсіби таңдау, бұл бірге кәсіби таңдау дағдарысы ретінде сипатталады.

Осы ұстанымдардан жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделудің дайындық кезеңінің мақсаты, біздің ойымызша, жеке тұлға мен оқу орны қызметкерлерінің өзара қызығушылығын қалыптастыру белсенділігімен анықталады, мұнда студенттердің оқу-танымдық іс-әрекетке тез қосылуы, оқу орнының мақсаттары мен міндеттерін, оның дәстүрлерін игерудің маңызды ерекшеліктері, ұжымда қалыпты жеке қарым-қатынастарды орнату және т.б.

Педагогикалық ұжымның студенттің жеке сипаттамаларына қаншалықты қызығатынын және оның сипаттарын ашу мақсатында ақпарат алмасудың екі жақтама сипатының өзара маңызды байланыстылығын атап өту керек. Себебі, студент, өз кезегінде, қысқа мерзім ішінде болашақ мамандығы туралы толығырақ білу үшін ақпараттар желісі негізінде өзінің оқу-танымдық белсенділігін, курстастарымен және оқытушылармен қарым-қатынастар орнатуда мінез-құлқын анықтап, оларды реттеуге ұмтылады.

Біз ең жүйелі және тұтастай мекеменің жағдайларына тікелей бейімделу кезеңінің жиілігін пайдалану тиісті деп санаймыз. ЖОО жағдайында: бейімделуден бұрын ішкі конструкциялары элементтерін пайдалануға бағытталған бейімделуші, бейімделу – бұл іс жүзінде бейімделу және бейімдеуден кейінгі бейімделу жеке жетілдіру болып саналады. Біз бейімделу кезеңдерінің уақыт аралығын алдық және бұл процесс тым жеке және бұл адамның бейімделу қасиеттеріне, сонымен қатар белгілі бір педагогикалық ұжымның, белгілі бір оқу орнының ерекшеліктеріне байланысты екенін айта кету керек деп санаймыз.

Осыған қарамастан, бейімделуге дейінгі кезеңде, біздің ойымызша, жеке тұлға ұжым мен әкімшілік тарапынан жаңа жауапкершіліктер мен талаптармен іс жүзінде танысады, сондай-ақ жеке тұлғаның дайындық деңгейін және оның функционалдық міндеттерін орындау қабілетін бағалайды. Сонымен қатар, бұл кезеңнің ұзақтығы оқудың бірінші жылын қамтиды, өйткені осы кезеңде студент оқу орнының жағдайы мен ерекшелігін игереді. Жаңа жұмыс орнына келген студент, әдетте, оның осы экологиялық және әлеуметтік ортадағы тікелей қызметіне байланысты ақпараттың жетіспеуіне тап болады: университеттің дәстүрлері, оның құрылымы, спорт залы жабдықтары және т.б. Ең дұрысы, студенттің білім беру ұйымдарымен ақпараттық байланысы оқу орнына келгенге дейін орнатылуы керек.

Оқудың алғашқы апталары мен айлары нақты өмір мен мектеп түлегінің идеялары мен үміттері арасындағы сәйкессіздікке байланысты үлкен қиындықтар туғызатынын атап өту керек, бұл әсіресе оқу жағдайында, өмірге және оқыту және тәжірибе, т.б. өздеріне жоғары талап қоймайтын студенттерге қатысты. Сонымен қатар, осы кезеңде жеке тұлғаның оқуға дайындығына жеке өзі де, қызметкерлер де, оқу орнының әкімшілігі де талдау жасайды. Егер студенттің, қызметкерлердің және әкімшіліктің берген бағасы бірдей болса және оң болса, алдын-ала бейімделу кезеңі аяқталған деп санауға болады және келесі кезеңге көшуі қажет. Егер бағалау теріс болса, онда бейімделу қиын, ол оқу орнынан кетуге дейін теріс нәтиже болуы мүмкін.

Бейімделу кезеңінде жеке тұлға, яғни студент әлеуметтік рөл орындайды, университеттің профессорлық-оқытушылық құрамының мақсаттары мен міндеттерін түсінеді және толыққанды оқу-танымдық іс-әрекетке көшеді. Оның нәтижелілігінен ол тек материалдық қажеттіліктерді ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі жүзеге асыру, білім, білік, шығармашылық деңгейлерін көтеру, университеттің әлеуметтік және басқарушылық қызметіне қатысу, бейресми қатынастар құру үшін әріптестерімен байланыс жасайды және т.б.

Демек, бастапқы бейімделу кезеңінде белгілі құрылымы бар, білім беру әрекеттері шектеусіз, бірақ сонымен қатар ұйымдастырушылық, әлеуметтік, психологиялық және материалдық-тұрмыстық компоненттерін құраушы. Сол себептен білім беру саласында жеке тұлға бейімделіп, бейімделудің әр салада әр түрлі үдерісте өтетінін болжайды, сондықтан да әлеуметтік рөлдердің көптүрлілігін жас маман игере білу қажет. Бұл рөлдерге ену дағдысын игеру белгілі бір университеттің профессорлық-оқытушылық құрамының қажеттіліктерімен ғана емес, сонымен қатар өзін тұлға ретінде өзін-өзі тануға бағытталған адамның белсенділігіне және бейімделу процесінің мазмұнын қаншалықты меңгере алатындығына байланысты айқындалатын күрделі процесс.

Әрине, барлық салаларда бірдей сәтті бейімделу өте қиын, бірақ бағыттар – білім беру және ұйымдастырушылық бағыттарға апаратын терең бейімделуді қажет етеді. Жеке тұлға мен профессорлық-оқытушылық құрамның өзара белсенділігі мен қызығушылығы олардың арасындағы логикалық байланыстар мен қатынастардың толықтығына байланысты. Сонымен қатар, егер пайда

болатын байланыстар едәуір байытылған, әр түрлі және ерекше байланыстар мен қатынастар, тереңірек әрі толық бейімделу болмастан таяз, эпизодтық, кейде стихиялы болса, жеке өмірлік мүдделеріне әсер етпейді, бір жақты сипатқа ие болып, бейімделудің негізгі кезеңі де аяқталуы мүмкін, яғни университеттен кету немесе шығарылу орын алады.

Позитивті бейімделу жағдайында оқушының жеке басының белсенділігі жинақталған тәжірибе мен білімді шығармашылық тұрғыда қолдануға, білім беру мекемесінің әлеуетін нығайтуға бағытталған, мұнда оқу іс-әрекетіндегі жетістіктер (оқу жұмысы, сабақтан тыс, мектептен тыс және т.б.) объективті критерий болып табылады. Мақсаттан айырмашылығы, субъективті критерий – бұл оқушының оқу және танымдық іс-әрекеттің негізгі параметрлеріне қанағаттануы, өйткені бейімделу деңгейі мен жеке қанағаттану арасында тікелей байланыс бар. Бейімделу деңгейі неғұрлым жоғары болса, қанағаттану деңгейі де жоғары болады.

Студенттік бейімделудің объективті және субъективті критерийлерін негізге ала отырып, университет жағдайында бейімделу процесінің сапалық жақтарын қарастырып, бейімделуді болашақ маманның жеке басының қалыптасуының логикалық нәтижесі ретінде қарастыруға болады.

Психологиялық-педагогикалық және басқа да әдебиеттерді талдау нәтижесінде бейімделуді үш деңгейін анықтадық:

- бейімделудің бірінші деңгейі мақсатты және кәдімгі конформизм деңгейінде ақыл-ой бағытымен шектеледі, мұнда бейімделуші адам жаңа ортада қалай әрекет ету керектігін біледі, өзін-өзі ұстайды, бірақ мұны іштей мойындай алмайды және егер бұл жаңа ортаның қалыптасқан құндылық жүйесінен өздігінен бас тартуы мүмкін болса, оның құндылықтар жүйесін ұстанады;

- екінші деңгей, бейімделудің тұлғалық және әлеуметтік орта дамуында бір-бірінің құндылықтарға өзара төзімділік кезеңінде танылатын, бейімделу қабілеттерін жоғарылату үдерісінде пайда болады;

- бейімделудің (тұрудың) үшінші, терең деңгейі төзімділік негізінде пайда болады және өзара концессиямен байланысты. Демек, жеке тұлға жаңа әлеуметтік ортаның негізгі құндылықтарын, ал әлеуметтік орта өз кезегінде жеке тұлғаның кейбір құндылықтарын таниды.

Сонымен, студенттің жоғары оқу орнында, әсіресе дуальды оқыту жағдайында оңтайлы бейімделуінің жалпылама көрсеткішінің, яғни бұл адамның өмір сүру деңгейінің сақталуы, ол жеке адамның материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыратын кәсіби және әлеуметтік мәртебесін сақтауға немесе жақсартуға мүмкіндік беретіндігінің психологиялық-педагогикалық ұстанымдарын қарастырдық.

1.3 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделі

Бұған дейін жоғарыда қарастырылған тармақтарда атап өткеніміздей, ЮНЕСКО-ның халықаралық стандартты біліктілігіне, 2011 жылғы қарашада

ЮНЕСКО-ның Бас конференциясының 36-сессиясында қабылданған тұжырымдамалық құжатқа сәйкес, дүние жүзі бойынша білім беру жүйесіндегі жаңалықтарды нақты көрсету үшін бүгінде дуальды білім беру жүйесі өндірісте ішінара жұмыспен қамтуды және жоғары оқу орындары жүйесінде толық жүктемемен оқытуды үйлестіретін білім беру бағдарламаларын іске асырудың ұйымдастырылған оқу процесін білдіреді [118]. Бұл процесс білім беру мазмұнын оның барлық деңгейлерінде жаңартуды ғана емес, сонымен қатар болашақ мамандардың дуальды білім беру жүйесінде де жұмысқа кәсіби бейімделуін талап етеді.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды жұмыс істеуге практикалық-бағдарлы бейімделуге даярлау процесін модельдеу процедурасын қолдану теориялық және практикалық білім беру мәселелерін шешуде маңызды рөл атқаратынына тоқталайық.

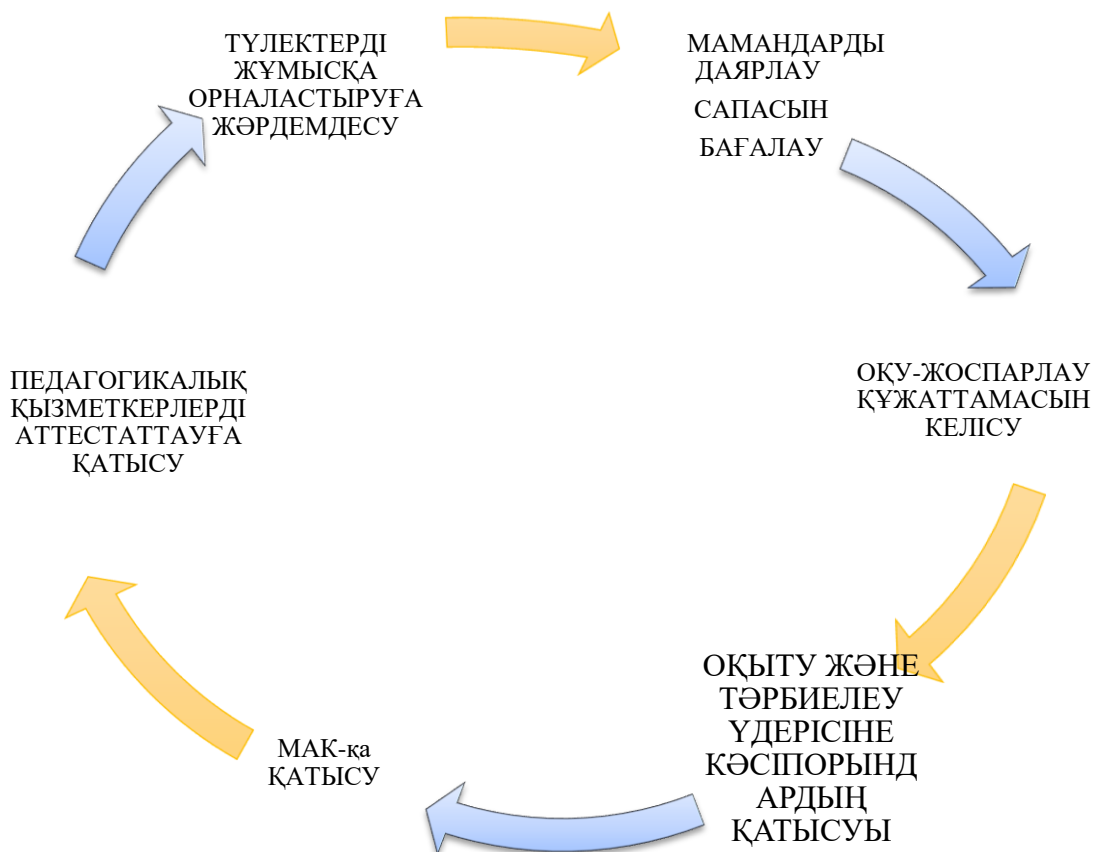
Модельдеу арқылы (французша – *modele*; лат. *Modulus* – өлшем, үлгі, норма) біз олардың модельдері бойынша білім объектілерін салу және талдауды айтамыз [119]. Сонымен қатар, модельдеу теоретиктерінің (В.Г.Афанасьев, В.В.Давыдов, Т.М.Давыденко, В.В.Краевский, В.И.Михеев, В.А.Штоф және т.б.) зерттеулерінде бұрын белгісіз ақпаратты алу үшін табиғаттың, технологияның, қоғамның әр түрлі объектілерін зерттеудің әмбебап ғылыми әдісі ретінде біз модельдеуді алмастыратын көшірмені, яғни модельді құру және зерттеу арқылы жаңасын қарастырамыз. Психологиялық-педагогикалық ғылымда модельдеудің, оқыту мен білім берудің динамикалық процестерін басқа тәсілдермен тікелей зерттей алмайтындай табысты қолданылғанына сүйенеміз (В.М.Ананишнев, О.Л.Бурякова, Ю.К.Васильев, А.Н.Дахин, С.А.Жолдасбекова, Г.Т.Мусабекова, А.А.Сергеев, А.В.Томильцев, Н.Шадиев, Е.А.Шибанова, Д.В.Шибанов, М.В.Ядровская және басқалар).

Модельдеу ұқсастық теориясына негізделгендіктен, бұл жағдайда модель нақты құбылыстың шамалы аналогы ретінде әрекет етеді, ол оқу процесінің ерекшеліктерін және оны ұйымдастыруға қойылатын талаптарды нақтылауға мүмкіндік беретін өзіндік типке айналады. Бұл оның ғылыми негізделген құрылымы мен жұмысына нәтижелі әсер етуге мүмкіндік береді.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби дайындаудың тәжірибеге бағыттылығын бейімдеу процестерін модельдеу барысында дуальды оқыту мақсаты мен басымдықтары (Ж.Ахметова, П.Н.Балташ, С.А.Жолдасбекова, С.П.Романов, Л.Н.Самольдина, Ф.Федотова және т.б.); дуальды білім берудің болашақ мұғалімдерінің кәсіби бейімделуіне арналған әдіснамалық бағдары, бейімделу процестерінің негізгі векторлары, дуальдылықтың кәсіби мағыналық берілу механизмдері мен бейімделу алгоритмдері (Е.П.Александров, Г.В.Безезева, О.Л.Бурякова, К.С.Визулина, А.К.Дашкова, В.И.Долгова, Е.В.Мельник, Ю.В.Моторина, Н.А.Чалых, Н.П.Чурляева, Е.А.Шибанова, Д.В.Шибанов, Б.А.Ясько және басқалар) диссертациялық зерттеу жұмысымыздың алғашқы тармағында қарастырылғандығын және 3, 4-суреттерде көрсетілгендігін ескереміз.

Сонымен қатар, С.А.Жолдасбекова мен С.А.Ұзақбаева ұсынған белгілі бір бейіндегі мамандарды даярлайтын кәсіптік білім берудегі дуальды оқытуды ұйымдастырудың жалпылама сызбасына сүйендік (зерттеудің 1.1 тармағында сипатталған және 5-суретте көрсетілген).

Жоғарыда баяндалғанның және алғашқы тармақта сипатталған жалпы әдіснамалық негіздерге сүйене отырып, біз ЖОО мен дуальды оқытуды жүзеге асыратын кәсіпорынмен бірлескен өзара іс-әрекет жағдайында, болашақ мамандарды практикалық-бағдарлы даярлыққа бейімдеу үдерістерін жобалауды болжаймыз (сурет 5).

Сурет 5 - ЖОО мен оқыту кәсіпорнының бірлескен өзара іс-әрекет жүйесі

Болашақ қарастырылатын мәселенің құбылыстар мен үрдістер ретінде көрінетін бейнесін құру, сондай-ақ түбегейлі маңызды қорытындыларды жасау үшін, құрастырылатын педагогикалық модельді таңдауда, таным құралы ретінде біз оның тәжірибелік-бағытталған түріне тоқтадық.

Бұл модельді таңдау себебіміз, болашақ маманның дуальды оқытуда уақыттық өлшемде кәсіби бейімделуін осы процесті анықтайтын және оның ішкі ұйымдастыруы мен құрылымын анықтайтын өзгермелі компоненттер жиынтығында қарастырылатындығында болып отыр.

Жоғары оқу орнындағы педагогтың тәжірибеге бағдарланған кәсіби даярлығын жобалау мәселелерін И.Ю.Степанова және В.А.Адольф [120],

А.А.Сергеев және М.Г.Сергеева [121], В.П.Соломин, В.А.Рабош және А.Г.Гогоберидзе [122] және т.б. зерттеген.

Е.И.Чернышева мен Е.А.Кубряков жоғары оқу орындарының студенттерін даярлаудың тәжірибеге-бағдарланған үлгілерін талдай отырып, оларды әр түрлі авторлардың түрлі идеяларымен сипаттайды. Атап айтқанда, мұндай модельдерді әзірлеудегі негізгі идеялар бойынша авторлар мыналарды ерекше белгілейді:

- білім берудің іс-тәжірибелік бағытын күшейту;
- өндірістегі практика барысында кәсіби іс-әрекет тәжірибесін алуда студенттер қызметінің мазмұнын трансформациялау;
- академиялық бакалавриатқа тән жақсы теориялық дайындықты орта кәсіптік білім беру мекемелерінде дәстүрлі өндірілетін сапалы практикалық дағдылармен ұштастыру [123].

Ұсынылған авторлық тұжырымдамада болашақ мұғалімдерді даярлаудың тәжірибеге бағдарланған моделінің авторы Е.И.Чернышева мен Е.А.Кубряков келесі идеяларды қойды:

- студенттердің оқу, ғылыми-білім беру және кәсіби міндеттерін шешуіне байланысты бүгінгі күні жаңа мазмұнға ие болатын оқытудың практикалық бағыты білім беру процесінің жүйе құраушы бөлігі болып табылады;
- оқу материалының мазмұны білім беру ұйымының, аймақтың білім беру жүйесінің алдында тұрған нақты міндеттерді шешу барысында еңбек функцияларын орындау апробациясына тікелей байланысты болуы тиіс.

Е.И.Чернышева мен Е.А.Кубряков ұсынған болашақ мұғалімдерді даярлаудың практикаға бағдарланған моделін іске асырудың табысы мен нәтижелілігін авторлар студенттердің өз бетінше білім алу процесін ұйымдастыруға, оқу үдерісінің қарқындылығын арттыруға, жеке тәжірибені анықтау мен жандандыруға негізделген оқытудың белсенді әдістерін қолданумен байланыстырады [123, с. 128].

В.А.Адольф пен И.Ю.Степанова пікірінше практикаға бағдарлы даярлауда маманның кәсіби әлеуетін өзектендіру арқылы жұмыс нәтижелерінің тұлғалық маңыздылығына баса назар аударады. Күтілетін нәтижелерге студенттердің іске асырылатын функцияларға, рөлдерге, кәсіби қызмет түрлеріне эмоционалды-рефлексивті қатынасын анықтау бойынша оқу-кәсіби қызметін ұйымдастырумен байланысты бағалау-рефлексивті құрамдау арқылы қол жеткізіледі [124].

Л.В.Ведерникова, С.А.Еланцева және О.А.Поворознюк ұсынған жоғары оқу орнындағы педагогтың практикаға бағдарлы дайындық процесінің моделі [125], студенттің және оқытушының өзіндік дамуы мен дамытудың маңызды үрдісі ретінде педагогтың субъектілік кәсіби-тұлғалық ұстанымын дамыту мен өзін-өзі дамытудың жүйе құраушы үрдісіне негізделген.

Бұл модель ЖОО оқытушысының практикалық ұйымдастырылуымен үш білім беру кеңістігін құрайды: құндылық-когнитивті, іс-әрекет-шығармашылық және рефлексивті-құндылық, яғни нақты жағдайға сай құрылған. Білім беру кеңістігінің моделі мен ұйымдастырылуының күтілетін нәтижесі, оқиғамен

құрылған сияқты, мақала авторлары бакалаврлардың (соның ішінде оқытушы да) субъектілік-кәсіби-тұлғалық позицияны қалыптастыруды интегралдық сипаттама ретінде қарастырады. Бұл сипаттамаға авторлар: әлемге, кәсіби-педагогикалық шындыққа, өзіне кәсіби және жеке тұлға ретінде когнитивті (сана), эмоциялық (жанасу) және мінез-құлық (жәрдемдесу) қатынастарының жиынтығын кіргізеді.

В.П.Соломин, А.Г.Гогоберидзе және философ В.А.Рабош әзірлеген педагогтардың тәжірибеге бағдарлы дайындығы моделінің басты сипаттамалары: мақсатты, мазмұнды, инструментальды және нәтижелі құраушылары. Модель білім берудің әр түрлі деңгейлеріндегі кәсіби қызмет стандарттарының талаптарына сәйкес келетін өлшенетін білім беру нәтижелерінің жиынтығына бағытталған. Әрі білім алушылардың бірнеше санаттарына арналған: қолданбалы бакалавриат студенттері, орта кәсіптік білім беру жүйесінің студенттері, мектепке дейінгі жастағы балалармен байланысты кәсіптердің кең ауқымы (балалар психологы, қосымша білім беру педагогы, отбасылық тьютор, әлеуметтік педагог). Аталған практикаға бағытталған модельді бағалаудың негізгі құралы студенттер іс-әрекетінің нәтижесі және балалармен жұмыс істеу тәжірибесінде білім беру нәтижелерін көрсету болып табылады.

Жүргізілген талдау негізінде дуальды білім беру жүйесінде болашақ педагогтарды жұмысқа бейімдеу үрдістерінің тәжірибеге бағдарланған моделінің тұжырымдамасын ұсынамыз (сурет 6).

Болашақ мамандардың кәсіби бейімделуін қамтамасыз ету тетіктерін әзірлеу және негіздеуді аса маңызды міндет деп санаймыз, бұл дуальды білім берудің теориялық және практикалық мәселелерін шешуге қажетті біліммен толықтыруға мүмкіндік береді.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу моделінде біз мыналарды ескердік:

- бәсекеге қабілетті әрі құзыретті маман даярлауға қоғамның сұранысын;
- дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу мақсатын;
- дуальды білім беруде болашақ мамандардың кәсіби бейімдеудегі ұстанымдары: психология-педагогикалық, құзыреттілік ұстаным, іс-әрекеттік және практикаға бағдарланған ұстанымдарын;
- дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуді қалыптастырудағы мотивациялық-құндылық, танымдық-қажеттілік, іс-әрекетті реттеуші және рефлексивті-бағалау компоненттерін;
- дуальды білім беруді ұйымдастыруды;
- оқу-материалдық база және оқу-өндірістік ортаның жағдайы, олардың еңбек нарығында қажеттілігін ескере отырып, білім беру процесіне қатысушылардың тиімді ынтымақтастығын қамтамасыз етуді;
- дуальды білім беруде болашақ мамандардың кәсіби бейімделуге мотивациясын;

- кәсіби бейімделу үдерістерінің кезеңділігі, әрбір кезеңнің мақсаттары мен міндеттерінің иерархиясын;

- дуальды білім берудің ерекшелігі, әр түрлі жүйелердегі мазмұндық өзара әрекеттестікті білдіретін: оқу-тәрбие процесі, ғылыми-өндірістік инфрақұрылым, осы процестің белсенді субъектілері ретінде өзіндік бейімделу процесіне қатысу кезінде болашақ мамандардың тұлғалық дамуы және сыртқы қоғамдық-кәсіби байланыстарды ұйымдастыру болып табылатындығын;

– болашақ мамандарды дуальды оқытуға кәсіби бейімдеу үдерісінің табыстылығын қамтамасыз ететін механизмдерді іске қосуды:

- болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің педагогикалық шарттарын негізге алуды;

- болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуде олардың теориялық, аналитикалық және практикалық білімі, іскерлігі мен дағдысын арттыруды;

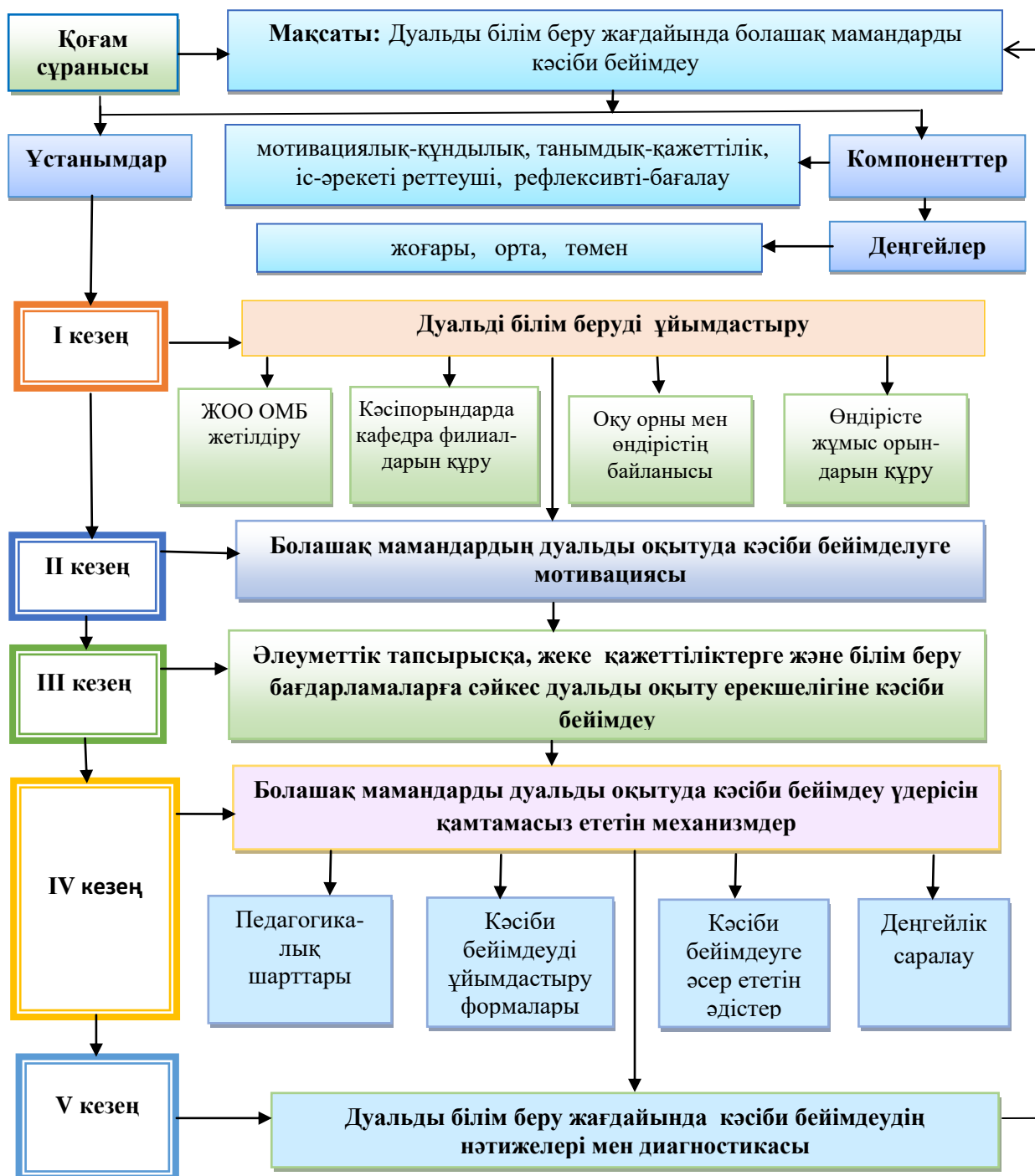
- дуальды форматтағы білім беру бағдарламалары мен оқу материалының мазмұнын түзету, оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру формаларын (жеке, жұптық, топтық, ұжымдық, СӨЖ, СОӨЖ, өзіндік оқу, өзара оқыту, СОЗЖС, СҒЗЖ, семинарлар, конференциялар), әдістері мен құралдарын (дискуссиялар, кейстер, проблемалық-іскерлік ойындар презентациялар, мастер-класстар, базалық кәсіпорындар өкілдерімен дөңгелек үстелдер) ұтымды іріктеп, деңгейлік саралауды;

- дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімдеу процесін моделдеуден күтілетін нәтижелердің болуын.

Осылайша біздің болжауымызбен күтілетін нәтижелер, яғни дуальды білім беру жағдайларында болашақ мамандардың кәсіби бейімделу моделі б-суретте ұсынылды.

Осы модельді құру кезінде біз болашақ мамандарды дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімдеуді қамтамасыз етуде бейімделу үдерістерін кезеңді қамтамасыз етудің мақсатын көздедік. Болжағанымыздай, ұсынылған практикаға бағдарланған модельдегі бейімделу үдерістері ЖОО мен оқыту кәсіпорнының бірлескен өзара іс-әрекетінің барлық кезеңінде кезең-кезеңмен қалыптасады. Студенттердің педагогикалық еңбекті жүйелі түрде меңгеруіне, осы еңбектің нәтижелерін түсінуге және ішкі іс-әрекет жоспарына көшу іс-әрекетін қабылдауға ықпал етеді.

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделуін қамтамасыз ету процесінің *бірінші кезеңінің мақсаты* дуальды білім беруді ұйымдастыруда: жоғары оқу орнының оқу-материалдық базасын жетілдіру, кәсіпорындарда кафедра филиалдарын құру, оқу орны мен өндірістің байланысын орнату үшін келісім шарт жасау, өндірісте жұмыс орындарын құру мәселеері қарастырылды. Аймақтық экономика және оқыту талаптарына жауап беретін теориялық және практикалық дайындықты үйлестіретін практикалық-бағдарлы оқыту түрлерімен танысу. Болашақ мамандардың кәсіби және әлеуметтік бейімделуін сәтті жүзеге асыру мақсатында университет пен мамандандырылған кәсіпорындардың әлеуметтік серіктестігі құрылды. Әрі оқу және кәсіби стандарттардың талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

БМ – болашақ мамандар, ОМБ – оқу-материалдық база, ЖОО – жоғары оқу орны

Сурет 6 - Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделі

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуін қамтамасыз ету процесінің *екінші кезеңінің мақсаты* олардың кәсіби бейімделу барысында тұлғалық өзгерістерге деген мотивтерін анықтау болып табылады. ЖОО студенттерінің оқу мотивациясын диагностикалау

әдістері С.А.Пакулинаның [126,127], М.В.Овчинниковтың [128] және зерттеудің эмпирикалық әдістері қолданылды.

Студенттердің кәсіби бейімделуін ұйымдастырудың *үшінші кезеңі* оларды әлеуметтік тапсырысқа, жеке қажеттіліктерге және білім беру бағдарламаларына сәйкес дуальды оқыту ерекшелігіне кәсіби бейімдеу мақсатын көздеп, болашақ мамандарды оқу-өндірістік білім беру ортасында кәсіби бейімдеу болып табылады. Оған студенттердің дәстүрлі оқу-материалдық базасына бейімделуі ғана емес, оның үнемі жетілдірілуі де кіреді. Базалық кәсіпорындардың бейіндеріне сәйкес мамандандырылған оқу аудиториялары мен зертханаларын, зертханалық қондырғыларды, шеберханаларды құруды қамтиды. Базалық кәсіпорындар тарапынан өндіріс ішінде оқыту үшін жұмыс орындарын құруды қарастыру қажет.

Болашақ мамандарды оқу-өндірістік білім беру ортасына бейімдеу үрдісі неғұрлым тиімді өтуі үшін оқу-материалдық базаның сапалы жай-күйі ғана емес, сондай-ақ жоғары оқу орны тарапынан да, базалық кәсіпорындар тарапынан да тиісті кадрлық қамтамасыз ету қажет.

Сонымен қатар студенттер, оқытушылар, өндірістік оқыту шеберлері мен болашақ жұмыс берушілердің субъект-субъективті өзара әрекеті ескеріледі.

Төртінші кезеңді аша отырып, болашақ мамандарды дуальды оқытуда кәсіби бейімдеу үдерісін қамтамасыз ететін механизмдерді қосу мақсатын көздеген, болашақ дуальды оқыту мамандарының өздерінің кәсіби бейімделуі үдерісіне міндетті түрде қатысу қажеттілігін атап өтеміз. Дуальды жағдайда бұл процестің өтуі оған студенттерді бейімдеудің барлық кезеңдерінде белсенді субъектілер ретінде қатысуын білдіреді. Осы кезеңнің мақсатын жүзеге асыруға теориялық, аналитикалық және практикалық сипаттағы мәселелерді шешу ықпал етеді.

Атап айтқанда, білім, іскерлік пен дағдыларды меңгеру механизмін енгізу болашақ мамандардың дуальды оқытудың мәнін және Дуальды білім беруге өзінің бейімделу үдерісіне жеке қатысу қажеттілігі туралы *теориялық*, әдіснамалық және әдістемелік білімді белсенді меңгеруін қамтамасыз етеді. Мұнда әдіснамалық бағдарлары мен бейімдеудің негізгі векторлары: түрлері, сфералары, кезеңдері, алгоритмдері, құрылымы мен ұйымдарын саналы түсінуі болып табылады.

Болашақ мамандар дуальды оқытуда *аналитикалық* білімі, іскерлігі мен дағдысын қалыптастыру міндеттерін шешуде педагогикалық және өндірістік қызметтің таңдалған саласында жеке және кәсіби өзін-өзі жетілдіруге олардың саналы бағытталуына ықпал етеді. Дуальды білім беру жағдайында бейімделуге алдағы кезеңдердің бірізділігін саналы түрде ұғынуды талап етеді.

Болашақ мамандар алған білімдері негізінде *практикалық* тапсырмаларды шешеді, одан әрі олар практикалық іс-әрекеттің ішкі жоспарын орындайды. Болашақта олардың терең әрі берік игерген білімі өзінің бейімделу процесін дербес басқаруға көмектеседі. Жағдайды талдау, оларды шешу жолдарын іздеу, алынған нәтижелерді ұғыну, рефлексия және өз қызметін үйлестіру арқылы

дуальды оқыту және оларға бейімделу мәселелері бойынша өз бетінше шешім қабылдау іскерліктерін меңгереді.

Студенттердің өзіндік бейімделу процестерін басқарудың тиімділігі көбінесе оқытушылар құрамының олардың білім беру қызметін басқару сапасының кәсіби дайындығымен қатар психологиялық дайындық, жеке тұлғалық сапалары мен іскерлігі, дағдылардың болуын қоса алғанда ғана нәтижеге жетеді. Осы орайда біз, Т.Н.Коржавинамен келісе отырып [129], мыналарды бөліп айтамыз:

- өз қызметін ұйымдастыра білу;
- ақпаратпен жұмыс істей білу және технологияларды ауыстыруға дайын болу,
- кәсіби қызметті жетілдіру үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана білу;
- ұжым мен командада жұмыс істеу дағдысы, әріптестермен және басшылықпен тиімді жұмыс істей білу;
- жұмыста мақсат қоя білу, өзін және басқаларды ынталандыру және бақылау;
- кәсіби және жеке даму міндеттерін өз бетінше анықтай білу, біліктілікті арттыруды саналы жоспарлау.

Нәтижесінде бесінші кезеңде, студенттің келесі қасиеттері қалыптасады:

- кәсіби міндеттерді орындау әдістері мен тәсілдерін анықтаудағы дербестік, олардың тиімділігі мен сапасын бағалау;
- стандартты емес жағдайларда шешім қабылдау тәуекелдерін бағалау кезіндегі жауапкершілік;
- өзін-өзі ұйымдастыру сапасының болуы.

Біздің моделімізде деңгейлік саралау бойынша болашақ мамандарды дуальды білім беруге бейімдеудің үш деңгейін: төмен, орта және жоғары деңгейлерге бөліп қарастырдық.

Бейімделудің төмен деңгейі студенттердің оқу материалын автоматты есте сақтаумен және жаттауымен, оны игерудегі және білімді практикалық іс-әрекетке берудегі қиындықтармен сипатталады, кәсіби қызметке және оның мазмұны мен нысанын меңгеруге дайындығының болмауы, кәсіби міндеттерді орындауға және дуальды оқыту құндылықтар жүйесін қабылдауға дайын болмауы, оқу-өндірістік тапсырмаларды орындау кезінде технологиялық жабдықтарды пайдалануға қорқу. Психологиялық тұрғыдан алғанда, бұл көрнекі-бейнелі ойлаудың түрінің басымдылығымен ерекшеленеді, өзін-өзі дамытуға, оқу-өндірістік ортаға өзін-өзі бейімдеуге қабілеті төмен болуымен түсіндіріледі. Сондай-ақ мазасыздық деңгейі жоғары немесе орта, коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілеті төмен.

Бейімделудің *орта деңгейі* репродуктивті деңгейде жаңа білім, іскерлік және дағдыны игеруі орташа, дуальды оқыту жүйесінде кәсіби қызметке даяр, бірақ оның мазмұны мен нысанын жеткіліксіз игерген, кәсіби ортаға бейімделуде және кәсіби міндеттерін орындау кезіндегі қиындықтар кездеседі, жеке құндылық бағдарларының дуальды құндылықтар жүйесінен алшақтығы,

оқу-өндірістік тапсырмаларды орындау кезінде технологиялық жабдықтарды пайдаланудан қашқақтайды, өзін-өзі дамытуға және өздігінен білім алуға ұмтылысы жоқ, оқу-өндірістік тапсырмаларды орындау кезінде технологиялық жабдықты пайдалануға ұмтылу байқалмайды. Олардың орындалуына, тұлғалық алаңдаушылығына, коммуникативтік және ұйымдастырушылық қасиеттерінің дамуына орташа деңгейдегі қабілеті бар.

Бейімделудің жоғары деңгейі оқу-өндірістік қызметті орындау кезінде логикалық ойлауы, белсенділігі, дербестігі, бастамашылығы мен шығармашылық әрекетінде көрінеді. Оқу-өндірістік тапсырмаларды орындау кезінде технологиялық жабдықтарды сенімді пайдаланады және курстастарға өз іс-әрекеттерін түсіндіреді. Оқу-өндірістік тапсырмаларды орындау кезінде технологиялық жабдықтарды сенімді пайдалана білу және айналасындағыларға өз іс-әрекеттерін түсіндіру, кәсіби міндеттерді орындауға және таңдаған кәсіби қоғамдастыққа тән құндылықтар жүйесін қабылдауға дайын, өз бетінше және өзара игерген білімдерін, тәсілдерін қолданады. Бейімделу деңгейі жоғары студенттер позитивті, жоғары коммуникативтік және ұйымдастырушылық қасиеттерге ие, өзін-өзі дамыту мен өздігінен білім алуға қабілетті.

Басқаша айтқанда, болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделу деңгейі жоғары болған сайын, дуальды білім беру жүйесіндегі қызметке деген мотивациясы жоғары болып, дуальды мақсаттарды іске асыру перспективасында өздігінен білім алу мен өзін-өзі дамытуға ұмтылады.

Дуальды оқытуда болашақ мамандардың кәсіби бейімделуін қамтамасыз етудің табысты болуы үшін олардың түрлі қызметке тартылуы маңызды. Оқу-өндірістік танымдық қызметтің субъектілері ретінде дуальды оқыту процесінде болашақ мамандардың ұмтылысы және білім беру процесінің барлық қатысушыларының интерактивті өзара іс-әрекеті берілген нәтижені алуға ықпал етеді. Біздің жағдайда бұл болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында, оқу-өндірістік ортаға кәсіби бейімделу мақсаттарына сәйкестігі күтілетін нәтиже болып табылады. Сонымен қатар, студенттерді түрлі іс-әрекеттерге тарту олардың практикалық түрлену мәніне айналуына, өзіне қарауға, өзін бағалауға, өз қызметінің тәсілдерін таңдауға, оның барысы мен нәтижелерін бақылауға мүмкіндік береді.

Кәсіби бейімделу процесінде болашақ мамандардың өзінің бейімделуіне кезең-кезеңмен рефлексия жасаудың маңызы үлкен болып табылады. А.В.Хуторской рефлексияны былай түсінеді: «өз іс-әрекетін саналы сезіммен уайымдау процесі» [130]. Рефлексияның негізгі міндеттерін былай атайды: «іс-әрекеттің негізгі компоненттерін – оның мағынасын, тәсілдерін, мәселелерін және оларды шешу жолдарын, алынған нәтижелерді және т.б. еске түсіру, анықтау және түсіну». Демек, рефлексивті білім – оны игерудің мақсатын, тәсілдері мен ойларын түсінуге негізделген білім. Бұл студенттердің өзінің барлық кезеңдерінде кәсіби бейімделуіне тікелей қатысы бар.

Болашақ мамандарды дуальды білім беруге кәсіби бейімдеуді ұйымдастыру формалары қандай да бір педагогикалық жағдайларға

байланысты таңдалуы мүмкін. Олар: аудиториядағы жеке, жұптық, топтық, ұжымдық, өзіндік жұмыс (СӨЖ), зертханадағы немесе шеберханадағы, оқытушының басшылығымен өзіндік жұмыс (СОӨЖ), өз бетімен оқу, өзара оқу, студенттердің оқу-зерттеу жұмысы (СОЗЖ), студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысы (СҒЗЖ), семинарлар, конференциялар. Басты мақсаты олардың таңдау бағыты табыстылығына болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу.

Кәсіби бейімдеуге әсер ететін әдістер. Дуальды білім беруге болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу әдістерін таңдау үшін біз қазіргі педагогикалық ғылымның жетістіктеріне және өзіміздің зерттеу мақсатымыз бен зерттеу пәнімізге сай жүгіндік. Әсіресе: пікірталас, кейс, презентациялар, мастер-класстар, базалық кәсіпорындар өкілдерімен дөңгелек үстелдер, проблемалық-іскерлік ойындар сияқты әдістерге басымдық берілді.

Біздің зерттеуіміздің бесінші кезеңінің мақсаты – болашақ мамандардың сессияаралық аттестаттау барысында және семестр аяқталғаннан кейін күтілетін өзгерістерді түзете отырып, дуальды білім беруге кәсіби бейімделу нәтижелерінің тиімділігін диагностикалау. Кәсіптік оқытудың осы кезеңінде студенттердің жоғары оқу орнына бейімделуін зерттеуде Т.Д.Дубовицкая және А.В.Крылова ұсынған диагностикалық әдістері пайдаланылды [131]. Педагогикалық білім беру бакалавр-студенттерінің кәсіби қызметіне дайындығын зерттеу диагностикасын Э.Р.Оруджалиева [132] қарастырған.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды практикаға бағдарлы даярлауда бейімделу процестерін қамтамасыз етудің құрастырылған моделінің ерекшеліктері:

- жоғары оқу орны мен өндірістік ғылыми-білім беру ортасын интеграциялау, кәсіптік білім берудің озық сипатына бағдары;

- жоғары білікті кадрларды мақсатты даярлаудың түрлі формалары: оқу, ғылыми-зерттеу, кәсіби аспектілерін қолдаудың әр түрлі нысандарын шоғырландыруға бағыттылығы.

Кәсіби бейімделудің ұсынылған практикаға бағдарланған моделін сынақтан өткізу және эксперименттік тексеру экспериментальды зерттеу бағдарламасына сәйкес мотивациялық-құндылық, танымдық-қажеттілік, іс-әрекетті реттеуші және рефлексивті-бағалау компоненттері бойынша жүргізілетін болады.

Мотивациялық құндылық компоненті дуальды оқыту жүйесіндегі оқу және өндірістік қызметтің мазмұнына студенттердің қызығушылығының көрінісі, оның мағыналық толықтырылуы оқу-өндірістік тапсырмаларды орындау үдерісінде еңбек операцияларын игеруге ынтасы. Бұл компонент өзіне мыналарды таңдайды: іс-әрекет пен мінез-құлықтың мотивациясы, дуальды білім беру жүйесіндегі жұмысқа арналған қондырғыларға сәйкес өзіндік бейімделу мақсаттарын ұғыну және мақсат қою, тұлғалық өзгерістерге деген мотивация мен қажеттіліктер, оқу-өндірістік қызметке бейімделу реакцияларын қалыптастыру және өндірістік қызметті игеруге және еңбек ұжымының қатысушысы құрамында кәсіпорынға қайта оралуға ынталандыратын өз

еңбегіне ішінара ақы алу, болашақ кәсіби-педагогикалық қызметке және серіктестік өзара іс-әрекетке құндылықты мағыналы көзқарас.

Танымдық қажеттілік компоненті мыналарды көздейді: болашақ мамандардың қажетті кәсіптік білімді саналы меңгеруі, оларды жүйелендіруге, толықтығы мен тереңдігіне ұмтылуы, алынған білімді, оқу-кәсіптік міндеттерді, сондай-ақ оқу-өндірістік үдерістегі қарапайым кәсіби проблемаларды шешу кезінде іскерлік пен дағдыға аудару қабілеті, жаңа педагогикалық және өндірістік (бейін бойынша) технологияларды зерделеу, инновацияларға және кәсіби білім беру саласындағы инновацияларға дайын болу, дуальды оқытудың мақсаттары мен міндеттерін табысты іске асыруға ықпал ететін кәсіби талап етілетін жеке қасиеттерді дамытуға ұмтылу.

Іс-әрекетті реттеуші компоненті мыналарды қамтиды: серіктес кәсіпорынның оқушы жұмыс орындарындағы студенттердің еңбек қызметі, олардың тәлімгерлердің басшылығымен қажетті өндірістік операцияларды игеруі. Әрі бұл компонент мыналарды анықтайды: жеке тұлғаның кәсіби іс-әрекеттерді орындауға қабілеті, тұлғааралық қарым-қатынасты жолға қоюға, позитивті мінез-құлық нұсқауларын таратуға, педагогикалық жағдайды барабар бағалауға, нақты педагогикалық жағдайда тез шешім қабылдауға, дұрыс шешім қабылдауға дер кезінде әрекет етуге және таңдауға ұмтылу.

Рефлексивті бағалау компоненті педагогтар даярлайтын ЖОО мен кәсіпорынның білім беру және өндірістік ортаны интеграциялаудағы күш-жігерін біріктіреді және болашақ мамандардың: оқытушылардың, тәлімгерлердің, ЖОО әкімшілігінің, базалық кәсіпорын басшыларының және студенттердің дуальды оқытуға бағытталған дайындығы мен қатысушылардың мақсатты өзара іс-әрекетінің нәтижесі болып табылады. Бұл компонент: болашақ маманның біліктілік талаптарын педагогикалық жоғары оқу орны мен жұмыс берушінің күтілетін білім беру нәтижелеріне сәйкестігі, кәсіптік бейімделудің ішкі мазмұнына барабар білім беру процесі субъектілерінің дайындық деңгейін кезең-кезеңімен бағалау. Бұл компонент дуальды бағдарланған қызмет саласындағы іс-әрекеттерді өзін-өзі реттеуді және өзін-өзі бағалауды жүзеге асыруға бағытталған.

Сонымен, қорыта айтқанда, біздің әзірлеген болашақ мамандарды дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімдеу бойынша практикаға бағдарланған модель жоғары оқу орны мен әлеуметтік әріптестердің келісілген қызметінде мақсатты және бірізді жүзеге асырылатын таным құралы болып табылады, олардың педагогикалық мақсаттары мен әлеуетті мүмкіндіктерін біріктіреді, кәсіби даярлықтың әрбір кезеңінде таңдаған мамандығы бойынша студенттердің кәсіби бейімділігін арттырады, бұл біздің модельдің болашағы бар деп есептеуге мүмкіндік береді. Осылайша, зерттеу болжамында айтылған болашақ дуальды оқыту жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдіснамалық, психологикалық-педагогикалық бағдарлары айқындалып және дуальды оқыту жүйесінде кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделі жасалды. Енді келесі тарауда осы модельді іске асыру мақсатында арнайы

педагогикалық шарттар ұсынылып, оларды жүзеге асырудағы ұйымдастыру формалары мен әдістері қарастырылады.

2. ДУАЛЬДЫ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ БЕЙІМДЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

2.1 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің педагогикалық шарттары

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдіснамалық бағдарларының (1.1) маңызы (1.2), проблеманы шешудің және диссертациялық зерттеудің бірінші тарауында қарастырылған дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің практикаға-бағдарлы моделіне (1.3) қатысты анықталған теориялық ережелерге сүйене отырып, осы тармақта біз зерттеп отырған тақырып бойынша іске асырудың тиімділігін қамтамасыз ететін педагогикалық шарттарды қарастырамыз.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімделу моделін іске асырудың тиімділігін қамтамасыз ететін педагогикалық шарттарды анықтау және тексеру үшін алдымен шарт ұғымына тоқталамыз.

«Шарт» ұғымының терминологиялық мағынасы философиялық түсінікте: «объектінің пайда болуы мен өмір сүруі үшін қажетті қатынастар жиынтығы» [133]; «заттың қоршаған құбылыстарға қатынасын білдіретін объектілер кешенінің (заттардың, олардың жай-күйінің, өзара іс-қимылдарының) маңызды компоненті, оның болу қажеттілігінен осы құбылыстың болуы қажетінен болатын басқа (шартталатын) нәрсеге байланысты болуы. Пән өзі шартталған нәрсе ретінде, ал шарт – объективті әлемнің алуан түрлілігі салыстырмалы сыртқы пән ретінде көрінеді. Осы бір құбылысты немесе процесті тікелей тудыратын себептерге қарағанда, шарт сол орта да, ал соңғылары пайда болатын, бар және дамиды жағдайды құрайды» [134].

С.И.Ожеговтың сөздігінде [135] «шарт» термині «бірдеңеге тәуелді жағдай, бірдеңе болатын жағдай» деп анықталады.

Е.С.Рапацевичтің педагогикалық энциклопедиядағы педагогикалық шарттарды «субъективті және объективті талаптар мен алғышарттар, оларды оқытушы өз жұмысында күш пен құралдарды барынша ұтымды пайдалану кезінде мақсатқа жетуді жүзеге асырады» деп қарастырды [136].

Педагогикадағы В.М.Андреева «педагогикалық шарт» ұғымын мақсатты іріктеу, құрастыру және мазмұн элементтерін қолдану, әдістер (тәсілдер), сонымен қатар белгілі бір дидактикалық мақсаттарға жету үшін оқытудың ұйымдастырушылық формаларының нәтижесі болып табылатын «оқыту процесінің шарттары» ретінде анықтады [137].

Ғалым: «педагогикалық шарттарды жүзеге асырудың мазмұндық-процессуалдық ерекшеліктері әдетте оқыту мен тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттерін, мазмұнын, нысандарын, әдістері мен принциптерін таңдауға байланысты. Сондықтан педагогикалық процесте саналы түрде құрылатын және осы үдерістің қажетті сапасын қалыптастыруға және іске асыруға бағытталған шарттар педагогикалық талаптарға жатады» - деді.

Осы анықтамаларға бағдар жасай отырып, болашақ мамандардың дуальды білім беруде кәсіби бейімделуінің тиімділігін қамтамасыз ететін педагогикалық

шарттар деп – білім беру ұйымында (ЖОО) теориялық оқытуды көздейтін, саналы құрылған практикалық бағдарланған кәсіптік білім беру ортасында бейімделу процестерінің тиімді өтуі үшін қажетті шарттардың жиынтығын, ал тәжірибелік өндірісте (серіктес кәсіпорында) дуальды мақсаттарға қол жеткізу үшін қажет шарттар деп түсінетін боламыз.

Біз дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімделу моделін тиімді іске асыруға ықпал ететін педагогикалық шарттар кешенін анықтадық, олар:

- оқу-танымдық қызметте студенттің субъектілік белсенділігі қағидаттарында бейімделу процесін басқару;
- жоғары оқу орны мен өндірісті біріктіруді қамтамасыз ететін практикалық-бағытталған білім беру ортасын құру;
- болашақ мамандардың кәсіптік бейімделу процесін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету.

Бірінші шарт – оқу-танымдық іс-әрекеттегі студенттің субъектілік белсенділігі принциптерінде бейімделу процесін басқару.

Бұл шарт аксиомаға негізделеді, қазіргі заманғы постиндустриальды қоғамда адам өзінің жай-күйі мен мақсаттарын сезінетін, қызметті жүзеге асыру құралдарын таңдаған, алынған нәтижелерді бағалайтын, соның негізінде өз іс-әрекеттерін түзететін, шешілетін міндеттердің бірінші кезектілігін айқындайтын қызметтің белсенді субъектісі болып табылады.

Бірінші орынға дербес, батыл, қабылданған шешім үшін жауапкершілік, оқуға және қайта оқуға деген талап қойылады. Бұл студенттердің белсенді өмірлік және кәсіби позициясын, тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін, өз бетімен білім алу дағдыларын, жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруын қалыптастыру қажеттілігін тудырады (Селезнева М.В. [138], Богданович Н.В. [139], Дерябо С.Д. [140] Леонтьев Д.А. [141], Петровский В.А. [142], Панов В.И. [143]).

«Субъектілік» ұғымы бұл ретте «индивидтің қандай да бір әрекет немесе қызмет түрінде психикалық белсенділік субъектісі болу қабілетін» білдіреді.

Психолог А.К.Осницкий: «субъекті қызметте, қарым-қатынаста және өз мақсатында адам тек реттеушілік тәжірибеге ие бола отырып, өзін-өзі реттеу іскерлігінің тәжірибесі және өз өмірінің мән-жайларымен енгізілген қызметті басқару тәжірибесі немесе өз қалауы бойынша өзі ұйымдастырады» - деген [144].

Е.В.Лапицкая білім беру қызметіндегі студенттердің субъектілік тәжірибесінің мазмұны мен құрылымын зерттей отырып, субъектілік тәжірибені жеке тұлғаның белсенділігі мен мақсаттылығын, қызметті жүзеге асыруға дайындығын, студенттердің білім беру қызметіндегі дербестігін және бастамашылдығын қамтамасыз ететін субъектілікті жүзеге асырудың маңызды шарты деп атайды. Бұл процесте автор, ең алдымен жеке тұлғаның белсенділігі оның жеке мінездемелеріне негізделген деп есептейді. Сондықтан педагог үшін, бүгінгі күні педагогикалық қызметтің жаңа түрлерін, құралдарын және

тәсілдерін меңгеріп қана қоймай, оларды қолданудың жеке тәсілін табу, білім беру үдерісін барынша дараландыру да өте маңызды болып табылады [145].

Автордың осы ұстанымымен келісе отырып, біз аталған қағидаттар дуальды білім беруге бейімдеу процестерін жүзеге асырумен үйлесім табады деп ойлаймыз, өйткені кәсіби қызметке бейімдеу – ұзақ процесс, оның негізгі екі кезеңін қамтиды және олар: дайындық (білім беру мекемесінде) және өндірістегі кәсіби қызмет барысында жүзеге асырылатын тікелей процесс. Ол §1.1 сипатталынған және модельде көрсетілген (1.3 тармақта **сурет 7**).

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделуі проблемасының субъектілік құрамдас бөлігі студенттердің субъектілік ұстанымын қалыптастырудағы белсенділікпен тікелей байланысты.

Жаңа психологиялық сөздікте «белсенділік» сөзі, тірі өмірдің жалпы сипаттамасы, олардың өзіндік динамикасы және ортамен өмірлік маңызы бар байланыстарды қайта құру немесе қолдау көзі делінген [146].

Ғылыми қауымдастықта белсенділік сөзі кең және тар мағынада қарастырылады. Кең мағынада белсенділік жеке адамға тән өмірді ұйымдастыру, қажеттіліктерді, қабілеттілікті, жеке адамның өмірге қарым-қатынасын, бір жағынан және қоғамның жеке тұлғаға деген талаптарын, қарқындылықтарын арттыру негізінде реттеу мен өзін-өзі реттеу тәсілдерін білдіреді.

Алайда, ғалымдардың пайымдауынша, егер ол субъектінің қызметі шындыққа жанаспайтын және психикалық көрініспен реттелетін қызмет субъектісімен тығыз байланыста түсіндірілгенде ғана бұл белсенділікті анықтау өзекті болады. Тар мағынада «белсенділік» жеке – типологиялық, жеке тұлғаның функционалдық сапасы ретінде қарастырылады, ол арқылы әрбір қызмет түрі мен формасында өзінің бағытын, жеке тәжірибесін жүзеге асырады (Абульханова-Славская К.А. [147], Алексеева Л.Ф. [148,149], Кутеева В.П. [150], Хайкин В.Л. [151]).

Т.В.Савченко субъект қызметінің қалыптасуына оның ықпалынан белсенділікті талдай отырып, жас маман өзінің қызметін талдау мен жобалауға, белгісіздік жағдайында дербес іс-қимыл жасауға, өзін-өзі жетілдіруге, (өзін-өзі тануға, өзін-өзі бақылауға, өзін-өзі бағалауға, өзін-өзі реттеуге және өзін-өзі дамытуға) ұмтылуға тиіс деп есептейді. Автор белсенділікте оның субъектілігі қамтамасыз етілетін немесе сақталатын тұлғаның өзін-өзі көрсету және өзін-өзі өмір сүру тәсілін көреді. Және былай қорытындылайды: «жеке адамға тән адамның қажеттіліктерін, қабілеттерін, өмірге қарым-қатынасын біріктіру негізінде өмірді ұйымдастыру және реттеу тәсілі қоғам мен жағдайлар тарапынан жеке тұлғаға бағытталған талаптарды ескеру» - деді.

Сондықтан белсенділік, жеке тұлғаның қажеттіліктері мен талаптарын, қарым-қатынастарынан туындайтын бастаманы және жеке тұлғаға дуальды білім беру саласындағы кәсіби қызметте объективті өмірлік қажеттілігін ескеретін жауапкершілікті қамтиды.

«Білім алушының тек оқытушының талаптарына жауап беру кезінде ғана пайда болатын белсенділік, оның құрал-саймандарды, оқу-кәсіби міндеттерді

шешу үшін құралдарын іздеуі, оның өзінің белсенділігімен біртіндеп ауысуы – білім алушының оқу қызметінің субъектісі болып табылады» - дейді Т.В.Савченко [152].

Белгілі кеңестік және ресейлік психолог және философ К.А.Абульханова-Славская, «субъект» және «белсенділік» ұғымдарының үйлесімін талдай отырып, олардың позицияларының дифференциалдық сипаттамалары мен деңгейлеріне байланысты әр түрлі сипатта қарастырады. Мысалы, субъектінің өзгеру санаты немесе субъектінің мән-мазмұндық байланысы ретіндегі белсенділіктері ретінде қарастырды. Атап айтқанда, ғалым: «адамның барлық қасиеттерінің ішіндегі ең маңыздысы – субъект, яғни өз тарихының негізін қалаушы, өзінің өмірлік жолының негізін қалаушы болу. Бұл бастапқыда практикалық қызметті, қарым-қатынасты, мінез-құлықты бастауды және жүзеге асыруды білдіреді». Осы контекстегі белсенділік жеке тұлғаның субъективтілігін қамтамасыз ететін және сақтайтын өзін-өзі басқаруы және өзінен-өзі өмір сүру тәсілі ретінде әрекет ету болып табылады [153].

Осы мәселедегі екі автордың ұстанымдарын ескере отырып, біз студенттердің субъектілік белсенділік қағидаттарындағы бейімделу үдерістерін басқару, олардың өмірлік қажеттіліктерін және дуальды оқыту жүйесінде құндылық бағдарларын белсенді көрсетуге және жүзеге асыруға, модельдеуге, құрылымдауға және тәжірибелік-бағдарланған кәсіби қызметті жүзеге асыруға ықпал етеді деп пайымдаймыз. Тұлғааралық қарым-қатынаста және мінез-құлықта, тұлғаның өзін-өзі көрсетуі және өзінен-өзі өмір сүру тәсілдерінде бұлар көрініс табады, олар арқылы оның субъектілігі қамтамасыз етіліп, соның ішінде күтілетін өмірлік нәтижелер мен қызмет тәжірибесін алу да көрініс табады.

Осылайша, субъектілік белсенділік бейімделу процестерінің негізінде жатыр деп айтуға болады. Ол өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі тану процестерімен өзара тығыз байланысты. Көптеген ғалымдар тұлғаның кәсіби бейімделудегі субъектілік белсенділігінің маңызды рөліне назар аудара отырып, оның бейімделу процесіндегі көрінісінің түрлі формаларын көрсетеді.

Атап айтқанда, В.Н.Бузмаков бейімделу субъектісінің белсенділігі кәсіби қызметке қабілеттілік және қоршаған кәсіби ортаға әсер ету арқылы көрінуі мүмкін деп есептейді [154], В.В.Антипов субъектілік белсенділігін қиындықтардың жолын еңсеру, өмірге бейімдеу деп көреді [155].

Н.А.Свиридов [156] – жастар ортасындағы қызметтің мақсаттары мен құралдарын «түзету тәсілдері» дейді. В.Н.Ретюнский [157] – өзгерген шарттарға сәйкес мінез-құлықтың жаңа үлгілерін жасауды «меңгеру тәсілдері» десе, ал В.И.Земцов жеке тұлғаның бейімделу үрдісіндегі субъектілік белсенділіктің пайда болу формаларын талдау және бейімделу механизмін іздеу негізінде «белсенділік студенттің білім беру процесіне бейімделуінің алғышарты және шешуші шарты болып табылады» деген қорытынды жасайды [158].

Студенттердің субъектілік белсенділігін қалыптастыру арқылы болашақ мамандардың дуальды білім беру шарттарына кәсіби бейімделу проблемасын

ішінара шешу үшін, біз *бірінші* кезекте, студенттің жеке тұлғасына (мақсаттары, мазмұны мен әдістері) тиісті педагогикалық ықпал етуді ұйымдастыру қажет деп санаймыз.

Екінші, дуальды оқытудың болашақ мамандарының жеке тұлғалық және кәсіби маңызды қасиеттерін ескеру (дуальды білім беру саласындағы жұмысқа деген қажеттілікті қанағаттандыруға негізделген мотивация, өмір сүру процесінде алынған тәжірибе, тұлғаның кәсіби бағытының болуы). Бұл ретте болашақ мамандардың кәсіби бейімделу процесін ғылыми-педагогикалық қамтамасыз ету және субъектілік белсенділігін қалыптастыру маңызды болып табылады.

Проблеманы теориялық негіздей отырып, біз болашақ мамандардың дуальды білім беруде кәсіби бейімделуін, тұлғаны кәсіби практикаға бағдарланған оқу-өндірістік ортаға және дуальды білім беру педагогы мамандығының талаптарына қарапайым бейімдеу ретінде қарастырамыз. Ал студенттерді, қажетті кәсіби білім мен іскерлікті, сапаларды және мінез-құлықты алуға және қалыптастыруға бағытталған белсенді саналы қызметі ретінде қараймыз. Кәсіптік бейімделу субъектісінің белсенді қайта құрушы қызметі, білім берудің дуальды жүйесіне бейімделудің жоғары деңгейіне бейімделудің шешуші шарты болып табылады.

Екінші шарт – жоғары оқу орны мен өндірісті біріктіруді қамтамасыз ететін практикаға бағдарланған білім беру ортасын құру.

Практикаға бағдарланған білім беру ортасын біз дуальды оқытудың болашақ маманының кәсіби бейімделуінің қалыптасуы мен дамуының детерминантын қабылдаймыз. Мұндай ортаны ұйымдастыру, оны қалыптастыру және дамыту: бәсекеге қабілетті маманды даярлауға арналған әлеуметтік тапсырыспен, мақсатты бағдарлармен және дуальділіктің кәсіби құндылықтарымен, сондай-ақ жұмыс берушілердің кәсіби қызметке дайындықты күтуімен байланысты.

Дефиницияны ұғынуда (аударма үшін, «практикаға бағдарланған білім беру ортасы» ұғымының анықтамасы) түсініктері және оның дуальды оқытудың болашақ маманының кәсіби бейімделуі мен қалыптасуындағы рөлін анықтау, онымен ұштасқан «практика» ұғымын қарастырамыз.

Философиялық сөздіктегі В.Е.Кемеров, Т.Х.Керимовтің термині «практика» (грек тіл. Praktikos - белсенді, белсенді):

- адам тәжірибесін бекіту, қалпына келтіру және дамытудың әр түрлі формаларындағы адам болмысын жүзеге асыру тәсілдерінің алуан түрлілігі;

- адамдардың жинақталатын және жинақталған тәжірибесінің өмір сүру жағдайына, олардың қызмет ету жағдайына, олардың өзін-өзі бекіту схемасына көшу процесі;

- адам тәжірибесінің жинақталуын ғана емес, оның ұрпақтан ұрпаққа, дәуірден дәуірге дейін көрсетілуін қамтамасыз ететін ерекше әлеуметтік байланыс [159].

Адамның материалдық өндіріспен, іскерлік белсенділігімен және дағдысымен өзара байланысқан практиканы түсінудегі әлеуметтік-

философиялық екпіні «заттық шарттардан, құралдар мен адам қызметінің нәтижелерінен құралатын жүйелердің іс-әрекетіне ауыстырылады [160]. Осы контексте қызмет ретінде ұсынылады... қызмет мүдделі, саналы, «қажеттілігіне», эмоциялар, адамгершілік және эстетикалық преференциялар [161]. Мұндай қызметті біз таңдаған саладағы адамның кәсіби қызметінде барынша тұтас көрініс беретін өндірістік іс-әрекетті практика функциясымен жүзеге асыруымен байланыстырамыз.

Кәсіби педагогикадағы практика оқу сабақтарының түрі ретінде қарастырылады, оның барысында студент өз бетімен жұмыс істеп тұрған өндіріс жағдайында оқу міндетімен анықталған нақты өндірістік тапсырмаларды орындайды. Басқаша айтқанда, практика маман (оның ішінде дуальды оқытуда) дайындаудың маңызды біріктіруші және байланыстырушы түрі болып табылады, онда білім алушы (студент) іс-әрекетінде өндіріс шарттарын, технологиялық процестерді, технологиялық операцияларды, еңбекті ұйымдастыру мәселелерін, кәсіпорын экономикасын және т.б. зерттейді. Мұнда әңгіме, практиканың кәсіби-бағытталғандығы өте маңызды қызметі туралы болып отыр.

Практиканы практикаға бағдарланған білім беру ортасының ұғымының мағыналы құраушысы санаты ретінде қарастыра отырып, келесі жағдайды: студенттің практикалық қызметке араласуы практикаға бағдарланған модельде көрсетілген және сипатталған білім беру процесінің барлық кезеңдерінде дуальды оқуға кәсіби бейімделудің тиімді дамуына ықпал етуін болжауға болады (1.3).

Қазіргі кезеңде ЖОО-да бейімделген маманды дуальды-бағдарлы даярлау процесі теориялық және практикалық оқытудың үйлесімі, яғни теория мен практиканың синтезі негізінде құрылады: практикандар және практиканың әр түрлі түрлері: оқу, технологиялық, өндірістік, диплом алдындағы және т.б. барысында әдетте кәсіптік даярлаудың осы нысандары деп және ЖОО-да практикалық-бағдарлы білім беру ортасын түсінеді.

Біздің ұсынысымызда практикаға бағдарланған білім беру ортасы – бұл осы үдеріске мүдделі әр түрлі әлеуметтік институттардың өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін арнайы ұйымдастырылған білім беру кеңістігі, олар болашақ маманның базалық даярлығының әр түрлі кезеңдерінде кәсіби бейімдеуді дуальды оқытудың қалыптасуы мен дамуына жағдай жасаушы орта.

Бұл ортада дуальды оқытудың болашақ маманын даярлаудың практикалық-бағдарлы сипаты бірқатар ерекшеліктерімен көрініп, сипатталады [162], олардың ішінде аса маңыздысы болып:

- практикалық білім беруге бөлінген сағаттардың жалпы саны (педагогикалық ЖОО-да Оқу уақытының 50% дейін);
- оқытуда белгілі (креативті) әдістерді қолдану (проблемалық-бағытталған оқыту әдісі, жоба әдісі және т.б.);
- топта, командада, ұжымда жұмыс істеуге үйрету;

- оқу (аудиториялық) жағдайды нақты жағдайға «жақындату тәсілі» ретінде оқу пәндерін интеграциялау, дуальды білім беру жүйесіндегі болашақ кәсіби қызмет туралы тұтас түсінік беру тәсілі;

- ЖОО-да (ЖОО-да / ЖОО-ның кәсіпорындар мен ұйымдарға қатысуында) осы қызметтің кәсіпқойларының қатысуымен игерілетін оқыту бейіні бойынша практикалық қызметтің нақты міндеттерін орындау мақсатында студенттерді кәсіби жұмыспен қамтудың ерекше нысандары (орындары, алаңдары) болып табылады.

Мұндай дайындықты ұйымдастыру кезінде теориялық білімді меңгеру және дуальды тәжірибені жинақтау нақты кәсіби жағдайларды шешу барысында жүзеге асырылады. Бұл студенттің танымдық және кәсіби уәждерін қалыптастыру жағдайларын қамтамасыз етеді, ал олармен меңгерген білімдерді кәсіби-практикалық қызметке және болашақ маманның кәсіби бейімделуіне өзгертеді. Сонымен қатар, студенттерді нақты кәсіптік қызметке қосу оқу формаларын: семинарлар, практикалық сабақтар, іскерлік және имитациялық ойындарын жоққа шығармайды, керісінше толықтырады және байытады. Мұндай оқытудағы студент қызметінің мәні оқу ақпаратынан (оқу іс-әрекетінде) нақты кәсіби жағдайларға ауысады.

Студенттердің дуальды білім беруде кәсіптік бейімделу процесін басқарудың табыстылығына бағытталған практикаға бағдарланған білім беру ортасын жобалау детерминантын түсіну осы үдеріске әсер ететін сыртқы және ішкі бейімделу шарттарының жиынтығын есепке алуымызға әкеледі. Т.М.Калинина бойынша [163], сыртқы жағдайларға дуальды жүйенің дамытушылық дифференциациясы негізінде студенттердің мақсатты қызметін ұйымдастыруы, табысқа жету жағдайын жасауы, студенттердің өзіндік танымдық қызметін ұйымдастырудың әсерлерін жатқызуға болады.

Ішкі шарттар студенттердің рефлексияға бағытталуын білдіреді: студенттердің жеке танымдық жоспарларын (білім беру траекториясын) құрудағы дифференциация, олардың оқу-өндірістік қызметке қызығушылығы, жеке тұлғаға бағытталған білім беру ортасын жобалау, дуальды оқыту жүйесіндегі кәсіптік-педагогикалық қызметке студенттердің эмоционалды-құндылық қатынасы.

Л.Е.Солянкина [164], ЖОО-да практикаға бағдарланған білім беру ортасын құрудың тиімді шарттарын болжай отырып, оқыту тұлғаның іс-әрекет құрылымына сәйкес құрылуы және оны бейнелеуі тиіс деп есептейді. Олар:

- өзін және қоршаған әлемді іс жүзінде қайта құру және қызметіне қажеттілік;

- шығармашылыққа, өзін-өзі жетілдіруге және танымдық белсенділікке ұмтылу;

- жеке және кәсіби жетістіктерді ынталандыру;

- когнитивті, пәндік-практикалық және жеке тұлғаның ішкі бірлігі – кәсіби тәжірибе.

Автор: «ЖОО-да студент өзінің жеке ресурстарын талдауға (бұрынғы жеке тәжірибесі мен алған құзыреттілігі) өз бетінше жүгінетін және оларды

жетілдіруге ұмтылатын жағдай жасау қажет» [164, с. 79] және оны дұрыс деп санайды.

Осы мақсатпен Л.Е.Солянкина ЖОО-да білім беру үрдісінің толық құқықты субъектісі ретінде серіктестік ұйымдардың өкілдерін, практика базаларының басшылары мен қызметкерлерін тартуды ұсынады, бұл теория мен тәжірибе арасындағы шектерді жоюға ғана емес, сонымен қатар студенттерге психологиялық кедергілерді жеңуге көмектеседі, атап айтқанда:

- өзінің теориялық дайындығының жеткіліктілігі;
- бейтаныс жағдаймен және жаңа адамдармен кездесу алдындағы қорқыныш;
- дұрыс айтылмаған сөз, орындалмаған жұмыс үшін жазаланудан қорқу.

Автор оны жоғары оқу орнының білім беру үдерісінде практикаға бағдарланған білім беру ортасының рөлін белгілей отырып, аталған «өзара іс-қимылға түсетін барлық қатысушылардың өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі дамытуға бағытталуымен сипатталатын, өз субъектілерімен және қызмет объектілерімен бірге алға жылжитын және дамып келе жатқан тұрақты өзгеретін кеңістік» ретінде сипаттайды.

Құрылған білім беру ортасының объектілері мен субъектілерінің бір-бірімен өзара іс-әрекеті, сондай-ақ объектілер мен субъектілердің ортаның өзіне өзара іс-әрекеті оның дамытушылық сипатын көрсетеді. Практикаға бағдарланған білім беру ортасы өзінің барлық объектілері мен субъектілерінің өзін-өзі дамытуын жоққа шығара отырып, акмеологиялық бағытталған динамикалық кеңістік ретінде көрінеді, оқу шыңына қол жеткізу процесінде дамып келе жатқан барлық қатысушылардың өзара әрекеттесуі байқалады.

Аталған авторлардың пікірін бөлісе отырып, сонымен қатар барлық аталған ережелерді басшылыққа ала отырып, біз екінші шартты өз таңдауымызша негіздейміз, өйткені: «жоғары оқу орнының практикалық-бағытталған білім беру ортасы теориялық оқыту процесінде алынған кәсіби білімді, іскерліктер мен дағдыларды бекітуге және жетілдіруге бағытталған. Сонымен қатар кәсіби бейімделуге, сондай-ақ болашақ маманның кәсіби бағыттылығы, кәсіби қанағаттанушылық, белсенділік және дербестік ретінде оған ілеспелі жеке басының мүдделерін тиісті деңгейде орындау үшін қажетті басқа да қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған» - дейміз.

Үшінші шарт – болашақ мамандардың кәсіби бейімделу процесін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету. Бұл шарт ЖОО-ның білім беру үдерісінде, дуальды оқытуда болашақ педагогтардың кәсіби бейімделуін бағдарламалық-мазмұндық қамтамасыз етудің барлық оқу-әдістемелік материалдарының жиынтығын іске асыруды көздейді.

А.А.Лимаренко білім беру үдерісін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз етуге үлкен мән бере отырып, оны «мамандарды дайындауды басқарудың дидактикалық құралы, педагогикалық жүйенің құрылымын көрсететін және оның элементтерін белгілі бір түрде көрсететін кешенді ақпараттық моделі» деп санайды [165].

Біз дуальды білім беру жүйесіндегі болашақ кәсіби қызметке студенттердің бейімделуінің ұзақ процесінде мамандарды даярлауды мұндай қамтамасыз ету, педагогикалық ғылым мен тәжірибенің кәсіби бейімделудегі заманауи талаптарына жауап беретін әдіснамалық және дидактикалық әзірлемелердің жиынтығын қамтуы тиіс деп санаймыз (М.Вражнова [166], Н.П.Иванищев [167], Т.Л.Кончанин [168], О.П.Семенова [169], Е.Соловцева [170] және т.б.).

Осыған байланысты біз болашақ қызметкердің мамандық алып, қажетті білім минимумын (когнитивті компонент), дағды мен іскерлікті (операциялық компонент) қаншалықты табысты меңгеруіне, борыш, жауапкершілік, тәртіптілік сезімін қандай дәрежеде меңгеруіне, білім беру процесіне қатысушыларға құрмет көрсетуіне ерекше мән береміз (адамгершілік компонент).

Осы шарттарды жүзеге асыруда біз студенттерді жоғары оқу орны мен таңдаған мамандығының жағдайына бейімделуіне үлкен мән береміз, оны екі аспектіде – студенттің жоғары оқу орны мен мамандығының жағдайына бейімделу үдерісі ретінде және осы бейімдеудің нәтижесі ретінде қарастырамыз.

Бірыңғай тапсырмаға бағынышты осы кіші жүйелердің қызметін біз И.Г.Гурованың жоғары оқу орнында оқитын жастардың табысты бейімделуінің негізгі детерминанттарын зерттеген [171], Е.М.Земцованың төменгі курс студенттерінің ЖОО-ға бейімделуіне маманның болашақ бәсекеге қабілеттілігінің негізінде назар аударатын [172], В.И.Седин және Е.В.Леонованың жоғары оқу орнында оқуға бейімделуінің психологиялық аспектілерін қарастыратын [173], И.В.Толстоухованың бірінші курс студенттерінің студенттік өмірге бейімделуінің мәселелерін зерттеген [174]; жастар ортасында бейімделу үрдістерін зерттейтін А.Свиридова [175] еңбектерін негізге алдық.

Дуальды оқытудың болашақ мамандарын кәсіптік бейімдеу процесінен бөлінген шарттарының кешенін жүзеге асыруды қамтамасыз ету мақсатында біз М.Әуезов атындағы ОҚМУ мен SilkWay халықаралық университетінің оқу процесіне «Дуальды оқыту негіздері» оқу құралын жарыққа шығардық және оны оқу үдерісіне енгізіп, әрі сынақтан өткіздік, сонымен қатар, магистранттар үшін «Колледждерде дуальды оқытудың теориясы мен әдістемесі» пәніне арнап бейне жазбалармен, аудиокассеталармен, презентациялармен сүйемелденетін қағаз және электрондық тасығыштарда оқу-әдістемелік кешендерін дайындадық. Осы айтылғандардың зерттеулер бойынша тиісті түсіндірмелермен, нұсқаулықтармен және әдістемелік ұсынымдармен толықтырылуын қамтамасыз еттік.

Оқу құралының мазмұнында: дуальды оқытудың мақсаты мен міндеттері, дуальды оқыту және кәсіптік оқыту педагогтарын даярлау жүйесінде пәннің алатын орны мен маңызы, дуальды оқытудың даму тарихы, дуальды оқыту педагогінің іс-әрекетіне жалпы сипаттама, әдістемелік іскерліктерді қалыптастыру, әдістемелік қызметті жүзеге асыру деңгейлері мен формалары,

дуальды оқыту үдерісі, мазмұны, міндеттері. Өндірістік оқыту мазмұнын оқып-үйрену. Дуальды оқыту жүйесі. Дуальды оқыту педагогінің өндірістер мен мекемелердегі іс-әрекетінің мазмұны. Дуальды оқыту әдістері. Дуальды оқытуды ұйымдастыру қағидалары. Дуальды оқыту ұйымдастыру формалары. Дуальды оқыту үдерісін жоспарлау. Дуальды оқытуды педагогикалық, құқықтық және материалдық қамтамасыз ету сияқты мәселелерді қарастырдық және игерген білімдері бойынша студенттерден Тезаурус және емтихан сұрақтары арқылы білімдерін тексердік.

«Дуальды оқыту негіздері» атты оқу құралы «Дуальды оқыту негіздері» пәнін оқытуда дәріс және практикалық сабақтарда тиімді қолданылды.

Тексерілетін педагогикалық шарттардың жиынтығында біз әзірлеген жаңа буын оқу құралдарының сапасын тексеруге айтарлықтай көңіл бөлдік. Әсіресе «Мен» мағыналарына көп көңіл бөлдік, себебі олар бейімдеу процесінде маңызды рөл атқарды. Апробация кезінде оқу материалдарын жүйелендіруге, пәнаралық байланыстарды іске асыруға, оқу бағдарламасына сәйкес келуге және оның мазмұнын байытуға ұмтылды. Біздің оқу құралдарынан студент, өзіне оқып-үйрену объектісін, ойды модельдеуде оңай ойлай алатын білімнің оңтайлы тәсілдерін де көрді.

Студенттердің кәсіби бейімделу жағдайына әсерін объективті бағалау, оларды аудиториялық сабақтарда, СӨЖ және СОӨЖ пайдалану барысында оқу құралы қолданылды.

Білімді меңгеру сапасының жалпы көрсеткіші (П) З.А.Мендубаева әдістемесі бойынша тексерілді [176]. Егер топта орташа баға χ құраса, орта мәніне қатысты бағалар шашыраңқы σ болса, онда меңгеру сапасы бойынша көрсеткіш ($\chi - \sigma$) түрінде, яғни топта келтірілген орташа балл түрінде берілуі мүмкін. Көрсеткіш ($\chi - \sigma$) міндетті түрде оқу пәнінің көлемімен (Кп пәнінің толықтық коэффициенті), Ка меңгеру коэффициентімен, автоматтандыру коэффициентімен (меңгеру) к, сонымен қатар К β -ң ғылыми коэффициентімен және Ку-ң саналы түрде салыстыруы қажет. Сонда $P=f(\chi - \sigma); Kп; Ка; Кт; К\beta; Ку$).

Оқу құралдарында студенттер $\alpha, \beta, \gamma, \tau$ және т. б. берілген көрсеткіштері бар тиісті қызметті игеріп меңгеруі тиіс оқу элементтерінің Nпр сипаттамасы бар.

Оқу құралы тиімділігінің көрсеткіші (коэффициенті) Кэф, мұнда $Kэф = \sum p / N$, $\sum p$ -оқу процедурасы – дуальды білім беру шарттарына кәсіби бейімделу.

Дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу процесін педагогикалық сүйемелдеудің тиімділігіне қол жеткізу үшін ЖОО оқытушылары үшін «Дуальды білім беру жағдайында болашақ педагогтарды кәсіби бейімдеу факторлары» ғылыми-әдістемелік семинар ұйымдастырылды. дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу процесін педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асырады. Превентивті бағыт бейімделу процесінің барабарлығын қамтамасыз етеді, студенттердің бейімделу қиындықтарының алдын алады.

Жедел қолдаушы кәсіби өзара әрекеттестіктегі бейімделу қиындықтарын еңсеруге (мазасыздықты алып тастау, оң уәждемені қалыптастыру, қиындықтарды ұтымды ету, ресурстарды бірлесіп іздеу) бағытталды.

Дуальды оқытуда болашақ мамандарды салыстырмалы параметрлер (оқыту әдістері, шарттарды іске асырудың тәсілдері мен нысандары) бойынша кәсіптік бейімдеудің анықталған педагогикалық жағдайлар кешенін қарастырайық (кесте 3).

Біз 3-кестеде көрсетілген білім беруді ұйымдастырудың мазмұнын, әдістерін, тәсілдері мен нысандарын іске асыру арқылы қойылған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған педагогикалық жағдайлар кешені олардың өзара тығыз байланысы мен бір-біріне өзара қарым-қатынасына байланысты бөлінбейтініне сенімдіміз. Осы себепті біз өз жұмысымызда барлық жағдайларды бірыңғай кешенде қарастырамыз.

Кесте 3 - Дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімделудің педагогикалық шарттарының кешені және оны іске асыру әдістемесі

Салыстыру параметрлері	Педагогикалық шарттар		
	1	2	3
Оқыту әдістері мен шарттарды тексеру әдістері	Оқу іс-әрекетінің әр түрлерінде студенттің субъектілік белсенділігі принциптерінде бейімделу процесін басқару. Салыстырмалы әдіс (субъектілердің бейімделу сапасының қалыптасу деңгейлерінің ұқсастығын және айырмашылықтарын анықтау). Кейс. Тренинг. Пікірталас. Ашық, жабық және аралас түрдегі сауалнама. Оқыту тестілеу. Материалды проблемалық баяндау.	ЖОО мен өндірісті интеграциялауды қамтамасыз ететін тәжірибелік-бағытталған білім беру ортасын құру. Сауалнама әдістері (әңгімелесу, сауалнама жүргізу, сұхбат жүргізу). Материалды проблемалық баяндау. Оқу-өндірістік жағдайларды талдау және модельдеу. Нұсқаулықтар. Барлық түрлері. Тақырыптық кейстер Ситуациялық тапсырмаларды (оқу және өндірістік сипаттағы) қолдану әдістері.	Кәсіптік бейімделу процесін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету Бітірушіге қойылатын біліктілік талаптарын оқыту әдістері. Дуальдылықты өз бетінше зерделеу және есептер, жаттығулар, тестілер жинақтарымен жұмыс істеу әдістері және т.б. өзіне ыңғайлы қарқынмен толық меңгергенге дейін жаттығу, жаттығуларды орындау кезінде өзін-өзі оқыту әдістері.
Педагогикалық тәсілдер	- диагностикалау тәсілдері; - іздестіру-зерттеу	- оқулықтармен және құралдармен жұмыс істеу; конспектілеу;	- интерактивті демонстрация; өзара тексеру, өзара

3– кестенің жалғасы

1	2	3	4
	(проблемалық жағдайларды шешу); - сенімді қарым-қатынас тәсілдері (өзін-өзі ашу, кері байланыс, диалог);	нақты педагогикалық мерзімді басылымдарды, әдістемелік және арнайы әдебиеттерді оқу; ақпаратты өңдеу; мнемотехника (қажетті ақпаратты, есімдерді, телефондарды және т.б. мәліметтерді одан әрі өз жадынан «оқу» үшін есте сақтау) «матрешка», «тізбек», «символдар» және т.б. тәсілдері.	бағалау тәсілдері. және өзара тапсырмаларды орындау; өзін-өзі бақылау (жағымсыз салдарды болдырмау мақсатында өз жағдайы мен мінез-құлқын жүйелі түрде бекіту); өзін-өзі бақылау (жағымсыз салдарды болдырмау мақсатында өз жағдайы мен мінез-құлқын жүйелі түрде бекіту);
Иске асыру формалары	- педагогикалық әдістердің, формалардың, білім беру технологияларының бірлігі; - кері байланыс формалары (сауалнамаға жауаптар, тапсырмаларға жауаптар, тест кілттері және т.б.); - студенттердің кәсіби бейімделу деңгейін арттыру мақсатында барлық оқу пәндері оқытушыларының күшін біріктіру	- қызмет түрлерінің бірлігі (оқу-танымдық, оқу-өндірістік, оқу-зерттеу, ғылыми-зерттеу, оқудан тыс және кәсіби-педагогикалық); - студенттердің кәсіби бейімделу деңгейін арттыру мақсатында барлық оқу пәндері оқытушыларының күшін біріктіру.	- оқытудың барлық кезеңдерінде кәсіби қызметке бағдарлау; - педагогикалық көмектің әр түрлі түрлеріндегі бірыңғай стратегиясы (педагогикалық қолдау және педагогикалық кеңес беру); - кері байланыстағы дәрістер, семинарлар, диспуттар, іскерлік ойындар; - студенттердің кәсіби бейімделу деңгейін арттыру мақсатында барлық оқу пәндерінің оқытушыларының күшін біріктіру.

Біздің қорытындылар В.А.Антипенко, В.М.Бызов, Н.М.Голянская, Н.Э.Касаткина, В.И.Кожарская, Г.Г.Солодова, Е.Л.Руднева, Т.М.Чурекова және т.б. ғалымдардың зерттеулеріне негізделеді.

Эксперимент барысында анықталған барлық қажетті және жеткілікті педагогикалық шарттар Манна-Уитни U-критерийінің көмегімен тексеріліп, қайта тексерілді. Критерий келесі формула бойынша сандық өлшенген болашақ мамандардың кәсіби бейімдеудің жеке қалыптасатын сапасын құрайтын

белгілері бойынша екі тәуелсіз іріктеудің өсу деңгейін салыстыру үшін пайдаланылды:

$$U = n_1 \cdot n_2 + \frac{n_x \cdot (n_x + 1)}{2} - T_x$$

мұнда n_1 – бірінші таңдаудағы элементтер саны, ал n_2 – екінші таңдаудағы элементтер саны.

$$(N = n_1 + n_2)$$

Осы әдісті қолдану кезінде негізгі екпін екі вариациялық қатар арасындағы қиылысатын мәндердің аймағының жеткіліктілігінің (бірінші таңдауда және екінші таңдауда бейімделгіш параметрлердің бірқатар мәндерінің ранжирленген мәні) анықталуына жасалды. Манна-Уитни U-өлшемінің мәні аз болған сайын, зерттелетін параметр мәндерінің арасындағы таңдаулардағы айырмашылықтар да анық болды.

Қорыта айтқанда, ұсынылған педагогикалық шарттарды іске асыру, біздің ойымызша, университетте белсенді субъектіні даярлау мәселесін шешуге мүмкіндік береді. Әрі оны дуальды білім беру жүйесінде практикалық іс-әрекетке дайын болуға бағыттайды. Бұл болашақ дуальды оқыту мамандарын кәсіби бейімдеу үдерісін нақтылайды. Кәсіби бейімделген маман санатына дуальды бағдарланған дайындық жүйесіне бейімдеуді тиімді ілгерілетуге ықпал етеді.

2.2 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдістері мен формалары

Қазақстанның заманауи әлеуметтік-экономикалық жағдайлары дуальды форматта білім беру мекемелерінің түлектеріне қойылатын біліктілік талаптарын кеңейтіп, арттыруда. Бүгінде дуальды оқыту жүйесінде білікті қызметкерлерді дайындау бұл салада білім беретін кәсіпорындар мен мекемелердің тығыз өзара іс-әрекеті негізінде жүзеге асырылады, онда нарықтық экономиканың болашақ кадрлары тәжірибелі шебер-тәлімгерлердің басшылығымен тікелей өндірісте жұмыс орнында болашақ кәсіптің негіздеріне оқытылады.

Дуальды жүйе оған қатысушы барлық тараптардың – кәсіпорындардың, қызметкерлердің және мемлекеттің мүдделеріне жауап береді. Осыдан еліміздің нарықтық экономикасы үшін талап етілетін кадрларды даярлаудағы дуальды оқыту жүйесінің рөлі артады. Сонымен қатар, онда болашақ кәсіби мамандардың дуальды білім беру жағдайларына дер кезінде бейімделуінің маңызы зор. Бейімделу процесі қалай өтіп бара жатқандығына студенттердің ағымдағы және алдағы жетістіктері, олардың кәсіби қалыптасу және өзін-өзі дамыту үдерісі байланысты. Ғылыми ортада студенттердің білім беру мекемесіне бейімделуінің үш түрі бар: *формальды, қоғамдық, дидактикалық*.

Формальды бейімделу – студенттердің жаңа ортаға, жаңа ұжымға, білім беру мекемесінің құрылымына, ондағы оқытудың мазмұнына, қойылатын

талаптар мен өз міндеттеріне танымдық-ақпараттық бейімделуі болып табылады.

Қоғамдық бейімделу – студенттер топтарының ішкі интеграциясы (бірігуі) және осы топтардың жалпы студенттік ортамен интеграциясы болып табылады.

Дидактикалық бейімделу – бұл студенттерді білім беру мекемесінің оқу-тәрбие жұмысының жаңа формалары мен әдістеріне дайындау.

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуі, жас адамның мамандыққа кірісуінің күрделі динамикалық процесі, яғни, алынған және үнемі толықтырылып отырылатын білімнің, іскерліктің, дағдылардың жиынтығын пайдалану арқылы еңбек сипатына, мазмұнына және жағдайларына бейімделуі, дуальды оқытудың мақсаттары мен міндеттерін іске асыру тәжірибесін оны ұйымдастырудың ерекшелігін ескере алуы, социум талаптарының өзгеруінде және еңбек нарығының қажеттіліктері мен ол үшін жаңа оқу-өндірістік орта жағдайларында қамтамасыз етуінде болып табылады.

Осы бағдарлама болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуі бойынша жоғары оқу орны мен оқыту кәсіпорнының бірлескен өзара іс-әрекетінде берілген іс-әрекет реттілігін білдіреді. Мұндай өзара іс-әрекет студенттердің теориялық дайындығы мен практикалық қызметінің интегративті байланысын ұйымдастыру негізінде жүзеге асырылады. Бұл дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу жұмыстарына, жоғары оқу орнының және жұмыс беруші – оқыту кәсіпорнының барлық бөлімшелері, яғни оқыту және өндірістік салаларының қатыстырылғанын білдіреді. Сондай-ақ бұл жерде белсенді қызмет субъектілері – студенттердің өздері болып табылады. Өздерінің жай-күйі мен мақсаттарын түсінеді, осы қызметті жүзеге асыру құралдарын пайдалана алады. Қабылданған шешім үшін жауапкершілікті, сонымен қатар оқуға қабілетті және қажет болған жағдайда мобильді түрде қайта оқуға және олар үшін жаңа жағдайға табысты бейімделуге қабілетті екенін көрсетеді.

Бағдарламаның басымдықтары болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында тиімді кәсіби бейімделуіне ықпал ететін педагогикалық жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады.

Бағдарламаның мақсаты болашақ кәсіби қызметке бейімделудің ең аз мерзімімен практикалық-бағытталған білім беру ортасында, яғни дуальды оқытуда даярлау болып табылады.

Міндеттері:

- студенттерді таңдаған мамандығының ерекшеліктеріне бейімдеу;
- дуальды оқытуда білім беру бағдарламаларын меңгеруге ынталандыруды қалыптастыру;
- болашақ мамандардың практикалық-бағытталған білім беру ортасына кіруінің тиімділігін қамтамасыз ететін жағдайлар жасау;
- әр студент үшін тұлғалық және кәсіби өсу мүмкіндіктерін қамтамасыз ету.

Бағдарламаны іске асыратын субъектілер: жоғары оқу орнының және серіктес кәсіпорын әкімшілігі, оқытушылар, студенттік топтардың тәлімгерлері, шебер-тәлімгерлер (наставник), студенттер болып табылады.

2. Қызметтің түрлі бағыттары бойынша кәсіби бейімделу бағдарламасының құрылымы:

Оқу-әдістемелік жұмыс: жоғары оқу орны мен жұмыс беруші – кәсіпорынның кәсіптік білім беру бағдарламаларын түзету және әдістемелік сүйемелдеу, оқыту кәсіпорындарында базалық (бейінді) кафедраларды құру, студенттерді техникалық және кәсіптік атмосфераға түсіру, білім беру, студенттердің оқу-кәсіпорынның өмірімен араласуы.

Ұйымдастыру-әдістемелік жұмыс: болашақ мамандардың практикалық білім беру ортасына кіруінің тиімділігін қамтамасыз ететін жағдайлар жасау, әр студент үшін жеке және кәсіби өсу мүмкіндіктерін бағалау.

Бағдарламаны іске асыру субъектілері: жоғары оқу орнының әкімшілігі және серіктес кәсіпорындар, оқытушылар, студенттік топтардың тәлімгерлері, шебер-тәлімгерлер, студенттер болып табылады.

Ұйымдастыру-әдістемелік жұмыс: оқу-жоспарлау құжаттамасын келісу және түзету, жоғары оқу орны мен жұмыс беруші кәсіпорын өкілдерінің бейімделу үдерісіне бірлесіп қатысуы, ЖОО мен жұмыс беруші кәсіпорын өкілдерінің педагогикалық персоналын аттестаттауға бірлесіп қатысуы, ЖОО мен жұмыс беруші кәсіпорын өкілдерінің МАК-қа бірлесіп қатысуы, дуальды оқытуда маман дайындау сапасын бағалауға ЖОО мен кәсіпорын – жұмыс беруші өкілдерінің бірлесіп қатысуы, ЖОО түлектерін жұмысқа орналастыруда жұмыс беруші – кәсіпорынның жәрдемдесуі.

Оқу-өндірістік жұмыс: жұмыс берушілердің білім беру процесіне, бағдарламаларды әзірлеуге және мамандарды даярлау сапасын бағалауға қатысуы, жабдықталған оқу зертханаларының, оқу-өндірістік шеберханалардың, оқу-тәжірибе базаларының және т.б. аудиториялық қорын құруы. Бейімделу процесін қамтамасыз етудің оқу-әдістемелік материалдарының жиынтығы:

- білім беру бағдарламалары;
- нормативтік оқу-әдістемелік құжаттар (нормативтік-әдістемелік, оқу-ақпараттық және оқу-әдістемелік материалдар);
- жұмыс оқу жоспарлары;
- жұмыс бағдарламалары (силлабустар);
- оқулықтар мен оқу құралдары;
- пәндер бойынша оқу-әдістемелік кешендер (ПОӘК);
- оқу-көрнекі материалдар – схемалар, кестелер, плакаттар, сызбалар, нұсқаулық, технологиялық карталар, модельдер, макеттер, муляждар;
- мультимедиялық презентациялар, видео және интерактивті материалдар;
- ақпараттық білім беру ресурстары және бағдарламалық құралдар;
- студенттердің өзіндік жұмысына арналған әдістемелік ұсыныстар, есептер жинағы, ситуациялық тапсырмалар, жаттығулар, тестілер;

- студенттердің білімін ағымдық, аралық және қорытынды бақылауға арналған бағалау құралдарының жиынтығы.

Кәсіби бейімделу бағдарламасын іске асырудан күтілетін нәтижелер:

- дуальды білім беру жүйесіндегі жұмысқа жастардың ынтасын арттыру;
- бейімделу үрдістерінің табиғи өтуі және оның барлық кезеңдерінде кәсіби бейімделудің оң динамикасы болуы;

- дуальды білім беру жағдайында студенттердің кәсіби мансабын сәтті құруға және өз ойларын жүзеге асыруға бағытталуы;

- оқу-танымдық, өндірістік және басқа да қызмет түрлерінде елеулі табыстарға қол жеткізген студенттер санының артуы;

- студенттердің түрлі деңгейдегі ғылыми конференцияларға және кәсіби шеберлік конкурстарына қатысуының оң динамикасы.

Студенттердің тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты факторлар:

- жалпы білім алуға дайындығы және құзыреттіліктің бастауыш деңгейі;

- оқу қызметіне психологиялық дайындығы;

- өзін-өзі дамытуы мен өздігінен білім алуға тұлғалық қабілеттері;

- өз бетінше жұмыс істеу дағдылары;

- танымдық қабілеттері;

- дәлелдері, кәсіпке қызығушылығы;

- сипаты мен темпераменті;

- эмоциялық-ерік қасиеттері.

Оқу-кәсіби ортамен байланысты факторлар:

- білім беру бағдарламасының мазмұны;

- білім беру бағдарламасының еңбек сыйымдылығы және сабақ кестесі;

- қарым-қатынас түрі «Оқытушы-студент»;

- ресурстық қамтамасыз етуі;

- оқыту нысандары;

- оқытушылардың біліктілігі;

- студенттік топтың микроклиматы;

- өзін-өзі жүзеге асыру үшін жағдайлардың болуы.

Бейімделу процесін басқарумен байланысты факторлар:

- студенттердің оқу және кәсіптік ортаға бейімделу үрдісінің мониторингі;

- студенттерді ғылыми және инновациялық қызметке тарту;

- білім беру және ұйымдастыру инновацияларын енгізу;

- «ЖОО – кәсіпорын» өзара іс-әрекет түрлері;

- жұмысқа орналастыру бойынша қызметтердің жұмысы;

- кәсіби бағдар беру жұмысы;

- кураторлық жұмыс;

- деканаттардың жұмысы.

Оқу-өндірістік жұмыс: жұмыс берушілердің білім беру процесіне, бағдарламаларды әзірлеуге және мамандарды даярлау сапасын бағалауға қатысуы, жабдықталған оқу зертханаларының, оқу-өндірістік шеберханалардың, оқу-тәжірибе базаларының және т.б. аудиториялық қорын

құру. Оқыту мазмұны бағдарламаны жүзеге асыру бағыттары бойынша нақтыланатыны 7-суретте көсетілген.

Бейімделу процесін қамтамасыз етудің оқу-әдістемелік материалдарының жиынтығы:

– білім беру бағдарламалары;

Сурет 7 - Дуальды оқыту жағдайында маманды кәсіби бейімдеуді жүзеге асыру бағыттары

- нормативтік оқу-әдістемелік құжаттар (нормативтік-әдістемелік, оқу-ақпараттық және оқу-әдістемелік материалдар);
- жұмыс оқу жоспарлары;
- жұмыс бағдарламалары (силлабустар);
- оқулықтар мен оқу құралдары;
- пәндер бойынша оқу-әдістемелік кешендер (ПОӘК);
- оқу-көрнекі материалдар – схемалар, кестелер, плакаттар, сызбалар, нұсқаулық, технологиялық карталар, модельдер, макеттер, муляждар;
- мультимедиялық презентациялар, видео және интерактивті материалдар;

- ақпараттық білім беру ресурстары және бағдарламалық құралдар;
- студенттердің өзіндік жұмысына арналған әдістемелік ұсыныстар, есептер жинағы, ситуациялық тапсырмалар, жаттығулар, тестілер;
- студенттердің білімін ағымдық, аралық және қорытынды бақылауға арналған бағалау құралдарының жиынтығы.

Кәсіби бейімделу бағдарламасын іске асырудан күтілетін нәтижелер:

- дуальды білім беру жүйесіндегі жұмысқа жастардың ынтасын арттыру;
- бейімделу үрдістерінің табиғи өтуі және оның барлық кезеңдерінде кәсіби бейімделудің оң динамикасы;
- дуальды білім беру жағдайында студенттердің кәсіби мансабын сәтті құруға және өз ойларын жүзеге асыруға бағытталуы;
- оқу-танымдық, өндірістік және басқа да қызмет түрлерінде елеулі табыстарға қол жеткізген студенттер санының артуы;
- студенттер мен магистранттардың түрлі деңгейдегі ғылыми конференцияларға және кәсіби шеберлік конкурстарына қатысуының оң динамикасы.

Болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдістері мен формалары:

Студенттік өмірдің басталуы көптеген студенттер үшін маңызды сынақ болып табылады. Олардың студенттің жаңа әлеуметтік рөлін меңгеруге, жаңа ұжымға, жаңа талаптар мен міндеттерге бейімделуге, дуальды оқытуда болашақ мамандығына «қол жеткізуге» мүмкіншіліктері артады.

Осы кезеңде тұлғаның ішкі әлемінде өзгерістер орын алады. Олардың әдеттегі өмір салтының шегінен шығатын пәндік-практикалық қызметтің әр түрлі түрлерінің мазмұны туралы үйреншікті түсініктері өзгереді.

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуі оқытудың бірінші күнінен басталады. 1 қыркүйек – Білім күнінде бірінші курс студенттері жоғары оқу орны мен серіктес кәсіпорын өкілдерімен, ЖОО мен кәсіпорынның тарихы мен дәстүрлерімен, болашақ жұмысқа орналасу перспективасындағы олардың өзара әрекеттестігінің ерекшеліктерімен танысады.

Кәсіби бейімделудің бастапқы кезеңінде студенттер тұлғасының ерекшеліктері, олардың оқытудың жаңа жағдайларына табысты бейімделуіне кедергі келтіретін қиындықтар туралы ақпарат жинау бойынша жұмыс жүргізіледі.

М.Ю.Досаеваның тренинг бағдарламасы студенттерді курстастардың жаңа ұжымында бейімдеуге, қарым-қатынастың жетіспейтін дағдыларын дамытуға, студенттермен ересектермен де, құрдастармен де қарым-қатынас мәселелерін, қақтығыс мәселелерін талқылауға бағытталған.

Дуальды оқыту жағдайында студенттердің психологиялық күйін зерделеп, орнықтыру мақсатында тренинг сабақ өткізуді жөн көрдік. Қолданылатын құралдар: топтық дискуссиялар, шағын дәрістер, рөлдік ойындар, қарқынды физикалық әрекеттестікке арналған ойындар, жұпта және т.б. жұмыс.

Өткізу түрі: бағдарлама он сабақтан тұрады, олардың әрқайсысы екі сағатқа созылады. Кездесулер аптасына бір рет өткізіледі. Қатысушылар саны –

17 адам. Сабаққа арналған үй-жай қатысушылар үшін орындықтарды шеңбер бойынша қоюға мүмкіндік беруі тиіс. Әр сабақтың екі түрі бар. Біріншісі – тренингтік жұмыс, екіншісі – шай ішу.

Студенттермен тренинг сабақтарын өткізу алдында 15 шкаладан тұратын «өзін-өзі бағалау» әдісі бойынша диагностика жүргізіледі, олар:

1. Әлсіз-күшті.
2. Ақылсыз-қыңыр.
3. Жабық-ашық.
4. Тәуелді-тәуелсіз.
5. Қайырымсыз-қайырымды.
6. Шешілмейтін-шешуші.
7. Жауапсыз-адал.
8. Сенімсіз-сенімді.
9. Дербес-дәрменсіз.
10. Сәтсіз-сәтті
11. Ұнамсыз-сүйікті.
12. Ақылсыз-ақылды.
13. Әділетсіз-әділ.
14. Өшпейтін-тітіркендіргіш.
15. Қолайсыз-қолайлы.

Бірінші сабақ. Сабақтың мақсаты: қарым-қатынастағы сенім мен қабылдауға қолайлы эмоциялық жағдай жасау, студенттерді бір-бірімен таныстыру, топта жұмыс істеу ережелерін орнату, сабақ бағдарламасын ұсыну.

1. *Жаттығу «Танысу».*

Қатысушылардың әрқайсысы шеңбер бойынша өз атын атайды және оған атау сияқты әріппен басталатын сын есім қосады.

2. Топты ұстанымдармен және жұмыспен таныстыру:

- а) аты бойынша бір-біріне жүгіну;
- б) сіз не сезінесіз;
- в) шындықты айту;
- г) басқаларды тыңдай білу;
- д) өз қарсыластарын қинамай дауласу;
- е) құпиялылықты сақтау;
- ж) салт-дәстүрлерді талқылау.

2. Қарқынды физикалық өзара әрекеттесуге арналған жаттығу «кім өзгереді...». Топ орындықтарда шеңбер бойымен отырады. Топ жетекшісі (немесе ерікті адам) шеңбер ортасында тұрады, өйткені ол үшін бос орын жоқ. Ол – жүргізуші. Жүргізуші кей жерлерде кім өзгередіні жариялауы керек. Мысалы: «қара аяқ киімге кім өзгереді?». Көрсетілген қасиетке ие адамдардың барлығы өз орнынан тұрып, достарының біреуімен орын ауыстыруы керек. Орын алмасу кезінде жүргізуші уақытша босаған орынға ие болуы тиіс. Орынсыз қалған қатысушы жүргізуші болады.

2. «Таныстыру» жаттығуы.

Топта әркім өз серіктесіне өзі туралы әңгімелейтін жұптарға бөлінеді. Міндет – өз серіктесін бүкіл топқа ұсынуға дайындалу. Бұл ретте ең бастысы – қалған қатысушыларға әріптесін есте сақтап, оның даралығын белгілейтіндей етіп айту. Содан кейін барлық қатысушылар шеңберге отырады және көрініс басталады.

3. Қоштасу рәсімін жасау.

Топ шеңберге тұрады, қолдаулары үшін және бірлескен жұмыс үшін бір-біріне деген жақсы көзқараспен барлығына алғыс білдіреді.

Рефлексия

Мүмкіндігінше әр сабақты бастауға рефлексияны өзгерте отырып, әрбір тапсырма: «еске түсіруге тырысыңыз, сізге осы түнде түсімде көргенімді айтайын, немен, сіздің пікіріңізше, неге байланысты туындады, бұл түс емес пе? Егер ол сізге қазір, осыған ба?» деген сияқты сұрақтар көңіл-күйге, жұмысты жалғастыруға дайындыққа, қандай да бір қатысушыға қарым-қатынасқа және т.б. қатысты болуы мүмкін. Жүргізуші өзінің жағдайын барлығымен бірге талдайды.

Осы процедураны өткізу түрлерін өзгертуге болады. Жүргізушінің сұрақтарына жауап вербальды және вербальды емес формада, жобалық сурет, диаграмма және т.б. түрінде берілуі мүмкін.

Процедура көп уақытқа созылмауы және 10-15 минуттай болуы тиіс.

Екінші сабақ. Сабақтың мақсаты: студенттермен танысуды жалғастыру, топтық топтасуды арттыру, сезім мен эмоциялар көрсетуге тосқауыл қоюды үйрену.

1. Сәлемдесу. Әрқайсысы кезек бойынша өз атын айтады, бірақ әр түрлі интонациямен, міндет – «қайталанбау».

2. Рефлексия.

3. Сергіту сәті. «Қол алысу» жаттығуы.

Топ жетекшісі қатысушыларды командаларға еркін түрде бөледі. Командалар өз атауын таңдайды. Қол алысу басталады: бір команда екіншісіне жақындап, олардың әрқайсысымен қол ұшын созады.

3. Есімдердің есте қалуын тексеру.

Ерікті шеңбер орталығына тұрады. Қалған қатысушылар еріктіге арқасымен бұрылады. Тренингке қатысушыларды арқадан біліп, аты-жөні белгілі адамдарға жақындап, қолын иыққа қойып, «сәлем, сен...» деп айтуы керек. Егер аты дұрыс аталса, соңғысы болжаушы адамға бұрылып, оған күліп, орындыққа отыруы керек. Осыдан кейін барлық аттарын есте сақтағандарға көмек көрсетіледі.

4. «Соқыр және жетек» ойыны.

Топ «соқыр – жетек» жұбына бөлінеді. «Соқыр» көзді жабады. «Себеп» міндеті – тренинг өткізілетін ғимарат бойынша «Соқыр» өткізу, болжау үшін нысандарды ұсыну. Содан кейін қатысушылар өзгереді. Талқылау кезінде қатысушыларға қорқынышты болмағанын, өздерін сенімді сезінгенін, басқаның қауіпсіздігі үшін қаншалықты жауапкершілікті өз мойнына алғандығын сұраңыз. Басқа адамдармен шынайы болуға не кедергі болды? Олардың

пікірінше, басқа адамдармен қарым-қатынаста ашықтыққа не ықпал етеді?- деген сияқты.

5. «Өтініш» жаттығуы.

Серіктесті таңдап, бір уақыт кезеңінде бірдеңені қарызға сұраңыз. Кім көп нәрселерді жинайды?

Талқылау кезінде ең табысты ойыншыларды сұраңыз, ол қалай болды? Қатысушылар өздерінің қарым-қатынасын қалай бағалайды, осы сабақта өздері үшін жаңа нәрсе ашты ма?

6. Қоштасу.

Үшінші сабақ. Сабақтың мақсаты: қарым-қатынастың базалық дағдыларымен танысу, қарым-қатынастың вербальды және вербальды емес элементтерін бөлу.

1. Сәлем «сәлем, Сен елестетесің...»

«Сәлем, (аты), Сен елестетесің...» деп, бірдеңе күлкілі және қызықты нәрсе айтып, фразаны аяқтайды.

2. Рефлексия.

3. Сергіту сәті.

Қатысушылар бір-біріне доп лақтырып, допты лақтырған қатысушыға жылы лебізді сөзбен қаратып қояды. Сөздер қайталанбауы керек.

4. Жаттығу: «Айна».

Топ «жүргізуші – айна» жұптарына бөлінеді. Жүргізуші қозғалыстарды баяу орындай бастайды, «айна» оларды қайталауға тырысады. Содан кейін қатысушылар рөлдермен ауысады.

5. Топтық пікірталас «біз қандай тәсілдермен араласамыз?»

Қарым-қатынас әр түрлі болуы мүмкін, бірақ сөзсіз болуы мүмкін, қарым-қатынастың бейвербалды емес элементтеріне мұқият болу қажеттілігі туралы қорытынды. Іс-әрекет және өз тіліндегі мәдени айырмашылықтар туралы жүргізушінің әңгімесі.

6. Жаттығу «шыны арқылы әңгіме».

Топ жұптарға бөлінеді. Бірінші нөмірмен киноға, екінші бірі – математикадан бірінші тапсырманы анықтап, берілген тапсырманы орындауға тырысады. Бірінші нөмірлер екіншілерге, екіншілері біріншіге не ұсынылғанын білмейді. Қатысушылар арасында қалың шыны сияқты өзара бір-бірімен келісуге тырысады.

Талқылау. Қатысушылар бір-бірін түсінгендерін, келіскендерін сұрайды.

7. Қоштасу.

Төртінші сабақ. Сабақтың мақсаты: қарым-қатынастың бейвербалды емес элементтерін қолдану дағдыларын жетілдіруді жалғастыру, психологиялық жайлылық аймағын бөлу.

1. Сәлемдесу.

Өткен сабақтан кейін көңіл-күйін талқылау (осыған ұқсас рәсім әрбір келесі сабақта ұйымдастырылады).

2. Рефлексия.

3. Сергіту сәті.

Жаттықтырушы допты шеңбер бойынша лақтырып, қатысушының атын атайды. Допты ұстап, келесі атауды атайды және қатысушыға доп лақтырады.

4. «Шарады» жаттығуы.

Қатысушылардың бірі мимикамен және қимылмен бір фразаны бейнелейді, ал қалғандары болжайды. Фразаны бірінші іздеген адам өзі бейнелейді.

5. «Әр түрлі қашықтықтағы жұптарда әңгіме» жаттығуы.

Қатысушылар жұптарға бөлінеді. Олар кез келген берілген тақырыпқа әңгімелесуді ұсынады, бірақ басында олар бөлменің әр бұрышында тұрады, содан кейін бір-біріне тығыз тұрып, әңгімені жалғастырады. Содан кейін қатысушыларға олар үшін ең қолайлы қашықтық алуға мүмкіндік беріледі.

Талқылау: ойын қатысушылары өздерін ыңғайсыздық сезінген кезде не сезінді?

6. «Шатасу» жаттығуы.

Қатысушылар қолдарына берік сақина құрып, жүргізуші топты шатастырады, топты ары қарай шатаспайынша шатастыра бастайды.

Ойыннан кейін қатысушыларға ойын барысында пайда болған өз уайымдары мен байқаулары туралы айтуға мүмкіндік беріледі.

2. Қоштасу.

Бесінші сабақ. Сабақтың мақсаты: белсенді тыңдаудың ұғымымен танысу, бір-бірін жақсы және нашар тыңдағандары туралы белгілерін беру.

1. Құттықтау

2. Рефлексия.

3. Сергіту сәті.

Барлығы шеңберге, бір қатысушы ортада тұрады, айналасындағылар оның бетіне қарай айнала тұрады. Ортадағы біреуді өз ортасына сұрайтын адам дұрыс істемесе, ойын тоқталады.

4. «Дәріс» жаттығуы.

Топ үштікке бөлінеді: әңгімеші – бақылаушы – тыңдаушы. Тыңдаушы берілген тақырыпқа жауап береді, тыңдаушы тыңдау дағдыларын қолдануға тырысады, бақылаушы жаттығуды аяқтағаннан кейін тыңдаушыға қаншалықты қол жеткізгенін хабарлайды. Содан кейін қатысушылар рөлдермен ауысып отырады.

Талқылау: ең табысты қатысушылар белгіленеді.

5. Қоштасу.

Алтыншы сабақ. Сабақтың мақсаты: әңгіме кезеңдерімен танысу; әңгімені бастау, қолдау және тоқтату қабілетіне вербальды және вербальды емес компоненттердің рөлін бөлу.

1. Сәлемдесу.

2. Рефлексия.

3. Сергіту сәті. «Гимнастика» жаттығуы.

Жүргізуші барлық қатысушыларды барлығына ыңғайлы және жүргізуші көрінетіндей етіп тұруды сұрайды. Содан кейін ол барлығына қайталауды ұсынады.

4. Әр түрлі жағдайларда сөйлесуді бастау тәсілдерін талқылау. Қалаусыз сөйлесуді қолдау немесе тоқтату ниетін қалай көрсету керек?

Топтың ортасында жаттығу, қатысушылардың бірі сөйлесуді бастауға, ал екіншісі оны қолдауға немесе бас тартуға тырысады. Қалғандары бақылап, бағалайды.

5. «Бастық және бағынышты» жаттығуы.

Қатысушылар үшін жағдайлар: «Сіз келіп, демалысқа қашан баратынын білуіңіз керек, бастық шешім қабылдады, бірақ қандай да бір себептермен уақыттан бұрын айтқысы келмейді».

6. Қарқынды физикалық өзара әрекеттесуге арналған жаттығу – «Ханымдар мен мырзалар».

Топ орындықтарда шеңберді айнала отырады. Басшы: «қазір менің арнайы команدام бойынша, біз бәріміз көзімізді жұмамыз және керісінше отырған біреумен орын ауыстырамыз. Сізге қарама-қарсы отырған адамдарға қараңызшы. Сіз оны таңдаған сигналдар бере отырып, олардың біреуін ақылмен таңдаңыз. Есіңізде болсын, ол қайда отырады. Сонымен, көзді жұмыңыз, барыңыз».

7. «Диалогта бастаманы басып алу» жаттығуы.

Екі қатысушы шеңбер ортасында отырады. Олардың бірі еркін репликамен диалогты бастайды. Екіншісі сөйлесуді жалғастыру керек, бірақ әңгімелесушіні өз тақырыбына тезірек ауыстыруға тырысу керек.

Жаттығу нәтижелерін талқылау.

8. Қоштасу.

Жетінші сабақ. Сабақтың мақсаты: «өзіне сенімділік», «сенімсіздік» және «агрессивтілік» ұғымдарымен танысу, басқа агрессивті, сенімсіз және сенімді мінез-құлықты ажырату, өзінен жиі сенімсіздікті сезінетін жағдайларды білу. Өзіне сенімді адамның мінез-құлқын бейнелеу әрекеттері.

1. Сәлемдесу.

2. Рефлексия.

3. Сергіту сәті. «Қонақтар» жаттығуы.

Әрбір қонаққа осы ойында өзін қалай ұстауы керектігі көрсетілген билет беріледі. Билеттің мазмұны ойын соңына дейін құпия боп сақталады, содан кейін ғана талқылау кезінде кімге не істеу керектігін мойындауға болады. Барлық рөлдердің арасында өзіне сенімсіз, агрессивті, өзіне сенімді адамдар болады.

Талқылау: топта қандай мінез-құлық түрлері көрсетілгенін болжайды.

4. Топтық пікірталас.

Сұрақтар талқыланады: өзіңізге деген сенімсіздікті қалай сезінесіз? Қандай жағдайларда? Өзіне деген сенімділік дегеніміз не?

«Бастық – қызметкер – бағынышты» жаттығуы.

Қатысушылар жұппен жұмыс істейді. Міндет – әр түрлі жүріс-тұрыс тәсілдерін көрсете отырып, серіктесіне өтініш жасау:

- Өзін жоғары қоя отырып, сенімді;

- Серіктесіне бере отырып, қалай бағыну керектігі;

- Өз қадір-қасиетін сезіммен, бірақ шақырусыз;
Әрбір қатысушы өзін барлық нұсқада сынап көру керек.

1. Сәлемдесу.
2. Рефлексия.
3. Сергіту сәті. «Күйе ұстау» жаттығуы.

Жүргізуші ойынға қатысушылардың бірін «бізді қонаққа шақырған үй иесі» деп таныстырады. Оның үйінде көп күйе болады. Ол барлығымызға бірге оған күйеден құтылуға көмектесуін сұрайды. Одан әрі жүргізуші әр топтан «10 дана күйені өлтіруді» барлық қатысушыларға алақандарымен шапалақ ұруды ұсынады, әрі шапалақты иық, заттардың бетін және ауада шапалақ ұруды көрсетеді. Оны жасауға барлығының ынтасы артады.

«Қонақтар» жаттығуы.

Әрбір қонаққа осы ойында өзін қалай ұстау керектігі көрсетілген билет беріледі. Билеттің мазмұнын ойын соңына дейін құпия түрде сақтайды, содан кейін ғана талқылау кезінде кімге істеу керектігін айтуға болады.

Барлық рөлдердің арасында өзіне сенімсіз, агрессивті, өзіне сенімді адам болады.

Талқылау: топта қандай мінез-құлық түрлері көрсетілгенін болжайды.

5. Топтық пікірталас.

Сұрақтар талқыланады: өзіңізге деген сенімсіздікті сезесіз бе? Қандай жағдайларда? Өзіне деген сенімділік дегеніміз не?

Әрбір қатысушы өзін барлық нұсқада сынап көру керек.

6. Қоштасу.

Сегізінші сабақ

Сабақтың мақсаты: манипуляция және топтық қысым ұғымдарымен, топтық қысым түрлерімен танысу, топтық қысымға қарсы әрекет ету дағдыларын пысықтау.

1. Сәлемдесу.
2. Рефлексия.
3. Жаттығу: "Жұдырығыңызды ашыңыз".

Жаттығуды жұп жүргізеді. Біреу қолын жұдырыққа қысады, ал екіншісі оны қысуға тырысады (қолдар мен саусақтарды сындырмайды!). Іс-шара соңында жүргізуші күштік әдістер қолданылған жоқ па, соны талқылау. Сіз не істейсіз? Адамды бірдеңе істеу тәсілдері туралы қорытынды.

4. Манипуляциялау, топтық қысым ұғымын енгізу.

Топтық қысым түрлері туралы пікірталас. Жаттығуды орындау "тұтқында»

Оны жасауға тырысатын топтың ортасында ерікті. Ол сенімді көзқарастан бас тартуға тырысады. Бұл ретте студенттер немесе барлық топ қандай қысым түрлерін (жату, бопсалау, келісу, үркіту және т.б.) бағалайды.

5. "Арқан тарту" жаттығуы.

Ойыншылар елестететін арқанды алады және жүргізушінің командасы бойынша оның "тартылуы" басталады, ол бір ұтқанша (ұтылған адам ұтылуды көрсете отырып, құлап кетуі мүмкін). Жүргізуші кезек бойынша тартылғандардың ұтылып, ұтылатынын еске салады.

Жаттығуды орындау. Топ жұптарға бөлінеді. Біреуі екіншісіне бір нәрсе айтады, екіншісі бас тарту керек. Содан кейін рөлдермен өзгереді. Тапсырмалар мысалдары: тұру, орын ауыстыру, киноға және т.б. сабақтың орнына бару.

Содан кейін әрбір жұп қатысушыларға бас тартуға қол жеткізгенін және бас тартудың қандай тәсілі пайдаланылғанын хабарлайды:

* Жай ғана "жоқ" деді, себебін түсіндірместен, "жоқ" деп жауап бере отырып»;

* Бас тарту себебін түсіндірді;

* Басқа нәрсе жасауды ұсынды;

* Серіктеске жағымсыз әрекет пен т.б. бас тартуға тырысты.

6. "Қысымға қашан және неге қарсы тұру және өз пікірін қорғау керек" топтық пікірталас.

7. Қоштасу.

Тогызыншы сабақ

Сабақтың мақсаты: Сын ұғымымен және сын түрлерімен танысу, сынға сенімді әрекет ету дағдыларын пысықтау.

1. Сәлемдесу.

2. Рефлексия.

3. "Ақтауға Этюд" жаттығуы.

Қатысушылар топта қысқа күлкілі оқиғаны ойлап тапқан және әңгімелейтін адамды таңдайды. Тарих: "сен өз мінез-құлығыңды қалай түсіндіресің және не болды?" Ақтаудың бірінші фразасы мынадай болуы керек: "иә, бұл шын мәнінде болды, Мен осылай жасадым...".

4. "Сын қандай болуы мүмкін?" (әділ, әділетсіз). Сынға қалай жауап беру керек және қалай жауап беру керек емес. Ескерту жасағанда, біреуді сынағың келе ме?" Жүргізуші үшін қорытынды:

- Алдымен мақтаңыз, содан кейін ескерту жасаңыз;

- Жалпыланған сыннан аулақ болыңыз, сын нақты болуы керек;

- Өз сезіміңді білдір және бағалаусыз жаз;

- Нақты мәселемен шектелуге тырысыңыз және "жеке адамға ғана тоқталмаңыз.

5. "Сөйлесейік" жаттығуы.

Жұппен жұмыс істеу. Біреуді сынады, серіктес сын түріне байланысты дұрыс әрекет етуге тырысады.

Жаттығудан кейін қатысушыларға өз сезімдерімен бөлісуге мүмкіндік беру керек. Сәтсіз сыни ескертулерді бірлесіп нақты сындарлы ескертулерге айналдыруға тырысу. Оқушылар кезекпен бір-біріне құрмет көрсетіп, оларды қабылдайды.

2. Қоштасу.

Оныншы сабақ

Сабақтың мақсаты: тренинг барысында қандай өзгерістер болғанын қайталау, өзін топ мүшесі ретінде сезіну.

1. Сәлемдесу.

2. Рефлексия.

3. "Чемодан" жаттығуы.

Қатысушылардың бірі бөлмеден шығады, ал басқалары оған жолға шығатын "чемодан" жинай бастайды, әсіресе топ мүшелері жолдасына жолда кездескен адамдармен жақсы қарым-қатынас жасауға көмектесетін, сол адамның бойындағы оң қасиеттерді жинақтап бағалап қағазға жазып, бүктеп чемоданға салады.

Бірақ жолаушыға оның жағымсыз сапалары жолда оған кедергі келтіретінін ескертеледі, оның өмірі жақсы болуы үшін аталған теріс қасиеттерді жинақтау керек. Содан кейін осы уақыт ішінде басқа бөлмеде болған "жолаушыға" тізімнің барлығын оқып беріледі. Ол оқылған қасиеттер бойынша кез келген сұрақты қоюға құқығы бар. Содан кейін келесі қатысушы шығады және осындай рәсім бойынша барлық қатысушылар "чемодан" алу қайталанады.

4. Жаттығу "Сенімді құлау".

Қатысушылар жұптарға бөлінеді, бір адам құлайды, екіншісі оны ұстайды. Шабуылшы құлауды тоқтату үшін серіктестің артында шамамен 90 сантиметр қашықтықта отырады. Құлаушы көзді жұмады және құлау кезінде өзін сақтамауға тырысып, серіктестің қолына босаңсытып түседі. Серіктестер орындары өзгереді.

5. "Автомобиль" жаттығуы.

Қатысушылар үнсіз автомобильдің қандай бөлшегі болады деп келіседі. Дыбыстарды айтуға болады.

Талқылау: кім қандай бөлшекті бейнеледі? Сізде қандай машина бар? Бұл жаттығуды орындау оңай болды ма?

6. "Фотосуретті есте сақтау" жаттығуы.

Жүргізуші ("фотограф") топ қатысушыларын бір-біріне жақын қояды. Бұл ретте әркім белгілі бір орынға ие болуы керек. Жүргізуші қатысушыларды дәл осындай тәртіппен неге қойғанын түсіндіреді, бұл фотосуреттің тарихын айтады. Осыдан кейіннен фотограф "басқа қатысушылар арасында алдын ала дайындалған орынды бергілеп "Естелік фотосуретке" түсіреді.

Осылайша студенттермен жоғары оқу орнында ғана емес, сол дуальды жағдайда оқытуды өткізетін мекемеде де түрлі ойындар ұйымдастырып, оқыту формаларын, әдістерін түрлендіріп психологиялық күйге мән беріп олардың мамандық алуда бейімділігіне үлкен мән берілді.

Сонымен, кәсіби бейімдеудің алғашқы нәтижелері болашақ мамандарды (студенттерді) кәсіби бейімдеудің алғашқы кезеңінде және дуальды білім беруде алғашқы мамандығына көшуі кезіне жинақталғандығы айқындалады.

Олар кафедраның мәжілісінде, ғылыми-әдістемелік семинарларда, психологиялық-педагогикалық кеңестерде қорытындыланады, онда студенттік топтардың кураторлары мен пән мұғалімдері атқарылған жұмыстар туралы, бірінші және екінші курс студенттерінің білім беру және әлеуметтік қызметке қосылуының эмоционалды-психологиялық жағдайы туралы толық есеп береді.

Сауалнама, әлеуметтік-психологиялық тестілеу, әңгімелесу, бақылау, оқушылардың сабаққа қатысуы, сабақтан тыс, сыныптан тыс жұмыстарды

бақылау, оқушылардың білім деңгейінің бастапқы деңгейін, жеке және топтық ерекшеліктерін диагностикалау, қауіп тобын және түзету жұмыстарының формаларын анықтау әдістері қолданылады.

Топтарда жұмыс жасайтын педагогтар мен пән оқытушылары студенттердің бастапқы бейімделу нәтижелерін шоғырландыруды қамтамасыз ете отырып, топта оқытуға дербестелген және сараланған тәсілді тиімді жүзеге асыру үшін міндетті түрде психологиялық-педагогикалық кеңестерге шақырылады.

Бағдарлама аясында студенттерді дуальдық жүйемен, тарихымен, дәстүрлерімен және жұмыс беруші кәсіпорынның талаптарымен таныстыру мақсатында түрлі акциялар мен іс-шаралар өткізіледі. Ашық есік күндері өткізіледі. Қызығушылық клубтары мен қоғамдық бірлестіктердің жұмысы ұйымдастырылады. 2-4-курс студенттерінің дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуінің келесі кезеңдері кәсіби білімді нәтижелі игерумен, қосымша білім беру бағдарламаларының мазмұнын игерумен, мамандандыру пәндерінің оқу-әдістемелік кешендерін дайындаумен, өндірістік ортада зертханалық сабақтарды ұйымдастырумен және өткізумен, ғылыми зерттеулерге қатысатын студенттерге кеңес берумен байланысты.

Дуальды оқыту жүйесінде кәсіби бейімдеу бағдарламасы оқытудың белсенді әдістері мен коучинг технологияларын қолдану арқылы жүзеге асырылады. Жобалық әдіс басымдық ретінде пайдаланылады, ол белсенді оқытудың басқа әдістерімен (проблемалық дәрістер, экскурсиялар, өндірістік мәселелерді шешу, нақты жағдайларды талдау, рөлдік және іскерлік ойындар, модельдеу) студенттерге әр түрлі кәсіби жағдайларды меңгеруге мүмкіндік береді.

2-4-курс студенттерін дуальды білім беру жағдайында кәсіби бейімдеудің инновациялық педагогикалық технологияларының ішінде біз коучингті басым бағыттардың бірі деп атаймыз – бұл дәстүрлі педагогикалық технологиялардан «мұғалімнің соңынан еруге», өзінің білімі мен тәжірибесін қабылдауға мәжбүрлемейтін технология. Оқушылар мен оқытушылардың өздері қабілеттерін, жеке тұлғасын дамыту үшін ішкі ресурстарды ашуға, өзгеруге дайын болуға тәрбиелейді [177].

Дуальды білім берудегі коучинг мұғалімдердің де, студенттердің де кәсіби құзыреттілігін жоғарылату үшін резерв рөлін атқаратындықтан, коучинг-технология біздің кәсіби бейімделу бағдарламамыздың бейімделу процесінің табысты болуын және кәсіби білім, іскерлік пен дағдыларды белсенді қалыптастыруды қамтамасыз ете отырып, пәннің өзіндік мүмкіндіктерін пайдаланудың ресурстық аспектісінде әрекет етеді. Коучинг технологиясын қолдануда біз келесі мәселелерді шешуге арналған қазіргі коучинг теориясына сүйенеміз:

1. Өз қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында адамның әлеуетін ашу.
2. Адам өзінің қабілеттері туралы білетін процесті ұйымдастыру.
3. Жоғары нәтижеге қол жеткізу үшін адамға дұрыс материалдар мен әдістерді қолдануға мүмкіндік беру.

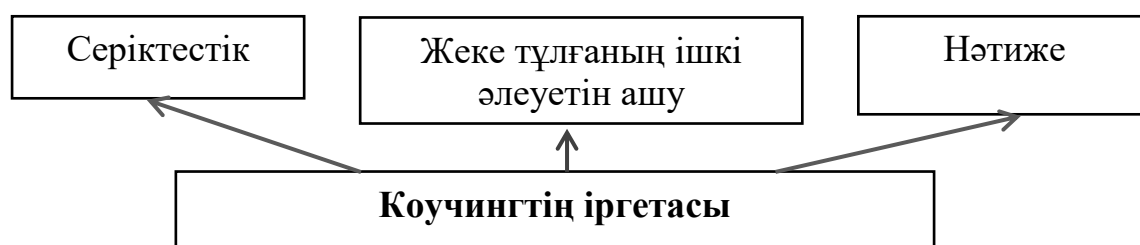
4. Адамды жетістіктің интегративті технологиясымен таныстыру [177, с. 84].

Қазіргі коучинг (ағылшынша coaching – жаттығу, тренинг) – бұл педагогика ғылымы мен практикасындағы түбегейлі жаңа бағыт.

Ол бүкіл философияны, оның ішінде ойлаудың жаңа тәсілдерін, адамдармен өзара әрекеттесу процесінде сәтті бола алатын және тиімді кәсіби өзін-өзі тануға және жеке тұлғаны қалыптастыруға көмектесетін мінез-құлықты үйрететін оқыту технологияларын ұсынады [178].

Коучингі білім беру процесінде студенттерге қолдау көрсетудің интерактивті формаларының бірі ретінде қарастыруға болады. Ол студенттің бейімделу процесіне белсенді қатысуын, өзгеріс пен өзін-өзі жетілдірудің жеке қажеттіліктерін жүзеге асыруды қамтиды. Ол қызмет субъектісінің ішкі әлеуетін жұмылдыру, нәтижеге жетудің алдыңғы қатарлы стратегияларын игеру арқылы мақсаттар қоюға және тезірек жетуге негізделген.

Коучингінің жалпы негізгі теориясы (Афанасьева А.С. бойынша) – бұл серіктестік, потенциал мен нәтижелерді ашады [179] (сурет 8).

Сурет 8 - Коучингінің іргетасы

Коучинг әдісі оқытушы мен студенттердің арасындағы қарым-қатынасты мұғалімнің (жаттықтырушының) бейімделу процесін тиімді ұйымдастыра алатындай етіп құруға мүмкіндік береді, оны студенттерге дуальды оқыту міндеттерінің ең жақсы шешімін іздестіруге және оларды оқу-өндірістік ортада іске асыруға бағыттайды. Коучинг студенттерге кәсіби даму деңгейін көтеруге, ынталандыруға және жаңа дағдыларды игеруге және болашақ мамандығына бейімделудің жоғары нәтижелеріне қол жеткізуге көмектесу үшін жаттықтырушы байланыстар орнатуға, белсенді тыңдауға және дамыған эмпатияға ие болу керек.

Алайда, оқу коучингі туралы мақаланың авторларының бірі О.С.Рыбинаның [180] айтуы бойынша, мұндай схема «мен істеймін» қағидаты бойынша жұмыс істеуі үшін оқу процесін ұйымдастырудың жаңа әдістері мен тәсілдерін білетін оқытушыға жоғары деңгейдегі дайындық қажет. Осы мақаланың аталған авторының білім беру коучингінің үш жалпы бағытын бөлуге қатысты пікірімен бөлісеміз, соның ішінде:

- Нәтижеге, мақсатқа жетуге бағытталған серіктестік қарым-қатынас процесі (студенттерге психологиялық-педагогикалық қолдау, жобалық іс-шаралар);

- Студенттердің белсенділігін арттыруда интерактивті формаларын, әлеуметтік әсер ету технологияларын жобалау;

- Жеке тұлғаның санасы мен қабілетін жоғарылатудың кезеңді үдерісі.

Сонымен бірге, зерттеулерімізге сүйене отырып, біз бірінші бағытта жоғары оқу орны мен оқу кәсіпорнының бірлескен әрекеттесу жүйесін қосар едік, өйткені дуальды білім берудің жетістігі әлеуметтік серіктестіктің даму деңгейімен анықталады. Үшінші бағытта студенттің жеке басындағы іс-әрекеттің сыртқы мотивтерінен оны танып-білуге, қабылдауға және ішкі іс-қимыл жоспарына көшуге бейімделу реакциясын қалыптастыруға бағытталған студенттің жеке басындағы бейімделудегі өзгерістер кезең-кезеңімен түсіндіріледі. Бұл үшін коучингтің төртінші бағытын – студенттердің дуальды оқытудың ерекшеліктері мен оқу және өндірістік ортаға бейімделуін қамтамасыз ететін тиімді тетіктерді іздеу және қосу керек.

Коучинг адамның жеке қабілеттерін ашуға, алға қойған мақсатына жетуде максималды нәтижеге жетуге бағытталған болуы керек деп санаймыз. Коуч Е.А.Цыбина ұсынған сәйкес сипаттамаларға ие болуы керек: 1 - ізгі ниет, 2 - икемділік, 3 - белсенділік, 4 - серіктестік, 5 - ашықтық, 6 - өзін-өзі дамыту (өзін-өзі жетілдіру), 7 - құрмет, 8 - жеңілдету, 9 - шабыт, 10 - өзін-өзі тану, 11 - жауапкершілік, 12 - жанашырлық, 13 – келісу.

Студенттерде жоғарыда көрсетілген қағидаларды жүзеге асыру барысында келесі параметрлер жасалады:

- Мен осы жерде және қазір әрекет етемін.
- Менің болашағым туралы нақты ойым бар.
- Мен жетілген, өзін-өзі ынталандыратын адаммын.
- Менің мүмкіндігім жоғары.
- Мен шешімнің бір бөлшегімін.
- Топ менікі [181].

Болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу бағдарламасын жүзеге асырудағы келесі басымдықты білім беру технологиясы – болашақ мамандарды дуальды оқыту – олардың танымдық белсенділігі мен шығармашылық дербестігін қамтамасыз ететін технологиялар.

Дуальды оқытуға байланысты студенттердің жобалау және трансформациялық іс-әрекеті үшін негізгі шарт – бұл қызметтің соңғы өнімі, жобалау кезеңдері туралы алдын-ала ойластырылған идеялардың болуы (тұжырымдаманы әзірлеу, жобаның мақсаттары мен міндеттерін анықтау, қолда бар және оңтайлы ресурстарын болжау, жобаны іске асыру жоспарын құру) және оны іске асыру.

Студенттерді жобадағы нақты практикалық мәселені шешуге, оны бір кәсіпорын серіктес жағдайында немесе оқу-өндірістік шеберхана жағдайында шешуге кеңес берген жөн. Жобалық оқыту технологиясы студенттердің дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделуіне ғана емес, сонымен бірге олардың болашақ мамандықтарына қатысы жоқ кез келген шығармашылық әрекетке қажет шығармашылық қабілеттері мен тұлғалық қасиеттерін дамытуға жағдай туғызуға ықпал етеді.

Болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу бағдарламасын жүзеге асырудағы келесі басымдықты білім беру технологиясы – болашақ мамандарды дуальды

оқыту – олардың танымдық белсенділігі мен шығармашылық дербестігін қамтамасыз ететін технология болып саналады.

Біз бейімделу процестері жоғары сынып оқушыларын жобалау және қайта құру іс-шараларына тарту арқылы сәтті жүреді деп санаймыз, өйткені мұндай іс-әрекеттерді игеру болашақ дуальды білім берудің мұғаліміне кәсіби және педагогикалық дайындықтың ажырамас элементі болады.

Дуальды оқытуға байланысты студенттердің жобалау және трансформациялық іс-әрекеті үшін міндетті шарт – бұл қызметтің соңғы өнімі, жобалау кезеңдері туралы алдын-ала ойластырылған идеялардың болуы (тұжырымдаманы әзірлеу, жобаның мақсаттары мен міндеттерін анықтау, қолда бар және оңтайлы ресурстарын болжау, жобаны іске асыру жоспарын құру) және оның практикасы іске асыру

Жобалық оқыту технологиясы студенттердің дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуіне ғана емес, сонымен бірге олардың болашақ мамандықтарына қатысы жоқ кез келген шығармашылық әрекетке қажет шығармашылық қабілеттері мен тұлғалық қасиеттерін дамытуға педагогикалық жағдай туғызуға ықпал етеді.

Осыларға қосымша айтатын басты мәселе ЖОО-ның білім беру үдерісінде дуальды оқытуда болашақ мамандардың кәсіби бейімделуін бағдарламалық-мазмұндық қамтамасыз етудің барлық оқу-әдістемелік материалдарының жиынтығын іске асыруды көздейді. Бұл жиынтыққа мыналарды жатқызамыз:

- нормативтік оқу-әдістемелік құжаттар (нормативтік-әдістемелік, оқу-ақпараттық және оқу-әдістемелік материалдар);
- оқу процесінің тиісті құрылымдық-логикалық схемасына байланысты пәндер жиынтығын қамтитын жұмыс оқу жоспарлары;
- жұмыс бағдарламалары (силлабустар);
- пәндік білімді кеңейтуге, тереңдетуге және жетілдіруге арналған оқулықтар мен оқу құралдары;
- пәндер бойынша оқу-әдістемелік кешендер (ПОӘК) – әр пән бойынша оқу сабақтары мен оқу әдебиеттерінің негізгі түрлері бойынша әдістемелік нұсқауларды қамтитын құжаттар жиынтығы;
- оқу-көрнекі материалдар – схемалар, кестелер, плакаттар, сызбалар, модельдер, макеттер, муляждар;
- мультимедиялық презентациялар, видео және интерактивті материалдар;
- ақпараттық білім беру ресурстары және бағдарламалық құралдар;
- студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар;
- студенттердің өзіндік жұмысына арналған тапсырмалар, жаттығулар, тестілер жинағы;
- ситуациялық тапсырмалар жинағы (оқу және өндірістік сипаттағы);
- студенттердің материалды өз бетінше меңгеруіне арналған тақырыптар мен тапсырмалар жинағы;
- студенттердің білімін ағымдық, аралық және қорытынды бақылауға арналған бағалау құралдарының жиынтығы.

Мұнда мына жайттарға көңіл бөлінеді:

- педагогикалық әдістердің, формалардың, білім беру технологияларының бірлігі;

- кері байланыс формалары (сауалнамаға жауаптар, тапсырмаларға жауаптар, тест кілттері және т.б.).

Дуальды оқыту жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейінділігін қалыптастыруда мынадай әдістер қолданылды:

Оқу іс-әрекетінің әр түрлерінде студенттің субъектілік белсенділігі принциптерінде бейімделу процесін басқару.

Салыстырмалы әдіс (субъектілердің бейімделу сапасының қалыптасу деңгейлерінің ұқсастығын және айырмашылықтарын анықтау). Кейс.Тренинг.

Пікірталас.

Ашық, жабық және аралас түрдегі сауалнама.

Оқыту тестілеу.

Материалды проблемалық баяндау.

ЖОО мен өндірісті интеграциялауды қамтамасыз ететін тәжірибелік-бағытталған білім беру ортасын құру.

Сауалнама әдістері (әңгімелесу, сауалнама жүргізу, сұхбат жүргізу).

Материалды проблемалық баяндау.

Оқу-өндірістік жағдайларды талдау және модельдеу.

Ситуациялық тапсырмаларды (оқу және өндірістік сипаттағы) қолдану әдістері.

Болашақ мамандарды жоба жұмыстарына баулу арқылы олардың кәсіби бейімі мен құзыреттілігін арттырамыз.

Мысалы, бүгінде колледж қабырғасында болашақ мамандарды даярлауда халықаралық WorldSkills чемпионаты соңғы жылдары өткізілуде. Оның миссиясы – халықаралық стандарттар негізінде техникалық мамандықтар бойынша жоғары технологиялық өндірістерді кадрлармен қамтамасыз ету, соның ішінде кәсіптік бағдарлау, оқыту, сарапшылар қауымдастығын қалыптастыру және еңбек өнімділігін арттыру тетіктерін қалыптастыру болып табылады. Әрі, Қазақстан Республикасының ТЖКБ жүйесін кәсіби оқытудың үздік халықаралық тәжірибесімен интеграциялауға, мамандарды даярлаудың жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жетуіне мүмкіндік беру арқылы еліміздің экономикасын жоғарылату. Техникалық және кәсіптік білім мекемелерінің білім алушылары арасында өткізілген “Worldskills – 2018” облыстық чемпионатында Дизайн мамандығы бойынша “Жеңіл өнеркәсіп және сервис” колледжінің білім алушысы М.Н.Эшметова I дәрежелі дипломмен марапатталды.

Осы орайда, Оңтүстік Кореяның президенті Пак Кын Хе Оңтүстік Кореяда жастарды жұмыспен қамтудың ең басты қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін Германия мен Швейцарияның студенттерді дуальды оқыту жүйесін зерттеп, оны бүкіл Оңтүстік Кореяның білім беру жүйесіне реформалау арқылы енгізді, соның әсерінен елдегі жастардың жұмыспен қамтылу деңгейінің жоғарылағанын айтады [182]. Ал, Майстердің мектептері құрылып, Оңтүстік

Кореяның білім беру жүйесіне кәсіптік білім беру арқылы заманауи реформаларды жүзеге асырғаннан кейін, кәсіптік мектеп түлектері Оңтүстік Кореяның жоғары бәсекеге қабілетті жоғары сұранысқа ие біліктіліктерді игергенін әрі бұл әрекеттер, Оңтүстік Кореяның экономикасын жоғарылатуға әсер еткенін түсіндіреді [183].

Малайзияда техникалық мамандық студенттерін дуальды оқытудың ұлттық жүйесі (NDTS) енгізілді. ТЖКБ жүйесі жағдайында, әсіресе дағдыларды оқытудың тиімді жүйесі ретінде қарастырылды. Елдегі адами капиталдың сапасы артып, бағдарлама аясында жұмыс істейтін жалпы жұмысшылардың техникалық және адами, әлеуметтік күзіреттіліктер мен оқу-әдістемелік күзіреттіліктердің тұтастығын қамтамасыз ету қолға алынған [184].

Испанияда дуальды оқытудың ерекшелігі, компаниялармен тығыз ынтымақтастықта болып, оқу орталықтарында теориялық және практикалық мазмұнды оқытудың үйлесімімен сипатталатын инновациялық модельдің тиімділігін айтады. Және дуальды оқытудың оқу бағдарламасы аясында компаниядағы қауіпсіздік еңбек пен гигиенаны сақтау туралы педагогикалық ұсыныстар жасайды [185].

Сондықтан, бүгінде бүкіл дамыған елдер дуальды оқыту мен болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу мәселесіне аса назар аударып отырғанын көреміз.

Кәсіби педагогикада бірнеше түрге ие проблемалық оқыту әдістері болашақ дуальды білім берудің педагогтарының кәсіби бейімделуінде маңызды рөл атқарады, педагог қандай мақсатқа байланысты екенін анықтайды (біздің Бағдарламада бұл бейімдеу мақсаты). Мәселен, егер бейімделу процесін басқаруда мұғалім студенттердің білімі мен дағдыларын игеруіне көңіл бөлсе, онда ол дуальды білім беру саласында алған білімдерін дербестігін, белсенділігі мен даралануын арттыру арқылы проблемалық жағдайларды шешуге бағыттайды. Ал егер негізгі мақсат – бейімделу процесінде студенттердің шығармашылық белсенділігін дамыту болса, онда педагог бастапқыда нақты жауабы жоқ проблемалық жағдайларды қолданған жөн. Кәсіби салада субъективті ашылуларға қол жеткізуде олардың шығармашылық және бастамашылдығын мадақтаңыз.

Бейімделушінің зияткерлігін дамыту үшін проблемалық оқыту әдістерін қолдануға педагог оқу материалын құрылымдау, әдістерді жасау және ақыл-ой әрекеттерін еркін және тиімді қолдану арқылы оқу процесін жүзеге асыруда белгілі бір мақсаттар иерархиясын құру арқылы қол жеткізеді. Оқытуда іскерлік ойындары сияқты формалары қолданылады: имитациялық ойын, сахналау ойыны, пікірталас ойыны, арнайы семинарлар, проблемалық дәрістер, ми шабуылы, студент-көшбасшы және басқалар.

Болашақ педагог-мамандарды кәсіби бейімдеу процесінде проблемалық оқыту педагогикалық технологиясы ретінде емес, сонымен қатар дуальды оқытуға өзіндік тәсіл болып табылатыны айдан анық. Осы немесе басқа компоненттің деңгейіне байланысты, ол әр түрлі мақсаттарға қызмет ете алады және бейімделу процесін ұйымдастыруда әр түрлі қолданыстағы педагогикалық технологияларда тиімді түрде қолданыла алады.

Бейімделу процесінде *зерттеу әдістері* маңызды рөл атқарады. Олар оқушының белсенділігін ояту, зерттелетін пәнге қызығушылығы негізінде қолданылады. Мұғалім мен оқушыны субъект және тұлға ретінде түсінуге негізделген. Оқу процесін либералды ету. Олар қатаң реттеуден, оқыту объектісі мен пәні арасындағы қатынастардағы авторитаризмнен бас тартуға ықпал етеді.

Тренинг бейімделушілердің дуальды білім беру проблемаларына қызығушылығына, берілген гипотезаларды қолдау үшін мәліметтерді жинау және өңдеу әдістерін таңдауға, мәселені шешу жолдарын іздеуге, гипотезаларды талқылауға және тестілеуге, бастапқы тұжырымдамаларды тұжырымдау, жалпылау, дәлелдемелер мен тұжырымдарға негізделген.

Сипатталған барлық әдістерді қолданудың мәні оқытушы мен студенттің арасындағы нәтижелі өзара әрекеттестікке, оқу-танымдық процестің белсенді субъектісіне айналатын оқушының өзінің белсенді әрекет етуіне алып келеді. Ол белгілі бір оқу материалын оқып қана қоймай, сонымен қатар осы білімді алушы және тұтынушы ретінде әрекет етеді.

Зерттеу нәтижесінде алынған теориялық ережелер, қорытындылар, ғылыми-әдістемелік және диагностикалық материалдар мен ұсынымдар дуальды білім беру процесінде ЖОО мен өндіріс мекемелері арасында “Кәсіптік оқыту”, “Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу” және “Бейнелеу өнері және сызу” мамандықтары бойынша бакалаврлар даярлауда қарастырылды.

Оқушылардың кәсіби іс-әрекетке бейімделуіне қол жеткізудегі педагогикалық іс-әрекеттің формалары мен әдістерін таңдау қазіргі кездегі педагогикалық күш-жігер бейімделу векторын дамытуға бағытталғандығымен анықталады.

Бітірушіге қойылатын біліктілік талаптарын оқыту әдістері. Дуальдылықты өз бетінше зерделеу және есептер, жаттығулар, тестілер жинақтарымен жұмыс істеу әдістері және т.б. өзіне ыңғайлы қарқынмен толық меңгергенге дейінгі жаттығуларын орындау кезінде өзін-өзі оқыту әдістері Кәсіптік бейімделу процесін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету ұсынылды. Дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу процесін жүзеге асыру бойынша берілген шарттарды жүзеге асыруды қамтамасыз ету мақсатында біз М.Әуезов атындағы ОҚМУ және SilkWay халықаралық университетінің оқу процесіне «Дуальды оқыту негіздері» оқу құралын енгіздік және оны сынақтан өткіздік, сонымен қатар, бейне жазбалармен, аудиокассеталармен, презентациялармен сүйемелденетін қағаз және электрондық тасығыштарда оқу-әдістемелік кешендерін дайындадық. Осы айтылғандарды тиісті түсіндірмелермен, нұсқаулықтармен және әдістемелік ұсынымдармен толықтырылуын қамтамасыз еттік.

Қорыта айтқанда, дуальды оқыту жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу процесі барысында диссертациялық жұмыстың бірінші тарауында келтірілген модельді қалыптастыру бойынша берілген шарттарды іс жүзіне асыру барысында бұл жұмысты ұйымдастыру формалары мен әдістерін

ұсындық. Енді осылардың нәтижелелігін тәжірибелі-эксперимент жұмысында қарастырамыз.

2.3 Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің тәжірибелік-эксперименттік жұмыс нәтижелері

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарын ұйымдастыру мен нәтижелерін зерттеу мақсатын, міндеттерін, тұжырымдамасын, кезеңдерін, мазмұнын, нысандарын және күтілетін нәтижелерге қол жеткізу әдістерін сипаттаймыз.

Экспериментальды жұмыстың зерттеу мақсаты – болашақ мамандардың дуальды білім беру жүйесіндегі жұмысқа кәсіби бейімделуінің тәжірибелік-бағдарлы моделінің мазмұндық құрамдастарын анықтау және оның тиімділігін тексеру.

Тұжырымдалған мақсат экспериментальды жұмыс барысында шешетін негізгі міндеттердің сипатын анықтады:

1) Тәжірибелі-эксперименттік жұмыстардың бағдарламасын жасау, зерттеу, бақылау және эксперименттік топтардың тәжірибелік базасын таңдау.

2) тәжірибелік-эксперименттік жұмыстардың кезеңдері мен мерзімдерін анықтау, экспериментке қатысушыларға оны тиімді жүзеге асырудың тәртібі мен шарттары туралы нұсқау беру.

3) айқындаушы экспериментін жүргізу: эксперимент объектісінің бастапқы күйін зерттеу – болашақ дуальды оқыту мамандарын кәсіби бейімдеу және эксперимент жүргізілетін жағдайлар, нақты зерттеу әдістерін іздеу.

4) критериялды бағалау аппаратын қалыптастыру, тиісті педагогикалық әсерлердің ықпалымен эксперименттік объектінің бейімделу өзгерістері туралы айтуға болатын белгілерді айқындау. Дуальды оқыту процесін табысты ұйымдастыруды қамтамасыз ететін әдістемелік материалдар жүйесін әзірлеу және сынақтан өткізу.

5) дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделін және оны нақты білім беру процесінде іске асырудың табыстылық жағдайларын сынақтан өткізу бойынша қалыптастырушы эксперимент жүргізу.

6) қорытынды эксперимент жүргізу: эксперименттің айқындаушы және қалыптастырушы кезеңдерінің нәтижелерін салыстырмалы талдау жолымен эксперименттік жұмыстың нәтижелілігін анықтау.

Эксперимент базасы. Эксперимент педагогтар даярлайтын ЖОО-ның (М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, SilkWay халықаралық университеті) және серіктес кәсіпорынның, әлеуметтік жұмыс берушінің (Шымкент қаласындағы «Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі», ХХІ ғасыр элиталық бала бақша, Ж.Аймауытов атындағы №64 мектеп-гимназиясы, Кентау қаласындағы қазақ-неміс политехникалық колледжі) бірлескен өзара әрекеттестігімен ынтымақтастық туралы жасалған шарттарға сәйкес теориялық даярлық пен практикалық қызметтің барлық түрлерінде жүргізілді. Біздің

экспериментальды жұмысымыздың тұжырымдамасы ғылыми-педагогикалық ізденістің келесі бағыттарына, теориялық идеяларға және ережелерге негізделеді:

- кәсіби білім беруді дамытудың заманауи теориялары мен тұжырымдамалары (С.Я.Батышев, В.Ч.Безрукова, А.П.Беляева, К.А.Дүйсенбаев, И.Ф.Исаев, С.А.Жолдасбекова, С.З.Коканбаев, А.Я.Найн, А.М.Новиков, И.П.Смирнов, С.Д.Смирнов, Е.В.Ткаченко, J.Dewey, M.S.Knowles және т.б.);

- дуальды білім берудің әдіснамалық принципі негізінде кәсіптік білім беруді жүйелі ұйымдастыру саласындағы теориялық және ғылыми-тәжірибелік жұмыстар (П.Н.Балташ, К.Ж.Бұзаубакова, Ж.Н.Күмісбекова, С.А.Аубакирова, Л.Н.Самолдина, А.Шелтен, К.В.Штратман, Н.Stegmann және т.б.);

- үздіксіз кәсіптік білім беру жүйесіндегі дуальдылықтың тұжырымдамалық идеялары (Ұ.М.Әбдіғапбарова, А.М.Новиков, Ю.Н.Петров, С.П.Романов, Л.Н.Самолдина және т.б.);

- студенттердің оқу процесіне және ЖОО-ға бейімделуінің психологиялық-педагогикалық негіздері (Д.А.Андреева, Р.Р.Бибрих, И.А.Варламова, В.С.Викторова, С.В.Гринько, М.Д.Дворяфина, Л.Г.Егорова, В.А.Сластенин, В.П.Каширин, В.Т.Хорошко және т.б.);

- кәсіби бейімдеу процесін басқару идеялары (В.С.Аванесов, М.П.Будякина, Л.А.Йовайш, Э.Крау, А.Я.Найн, А.Т.Ростунов, А.Д.Сазонов, В.В.Синявский, М.И.Селеменова, Л.В.Черемнова және т.б.);

- бейімдеудің жалпы теориясы (В.Т.Ананьев, П.К.Анохин, Л.С.Выготский, И.Д.Кабаков, А.А.Налчаджян, И.П.Павлов, И.М.Сеченов, А.А.Ухтомский);

- инновациялық білім беру технологиялары және оқыту формалары (К.Ж.Ажибеков, А.С.Узахова, Ахмет Лаура, В.И.Андреев, К.Я.Вазина, В.В.Гузеев, Д.Н.Кавтарадзе, М.В.Кларин, В.Я.Ляудис, L.W.Anderson, M.D.Gall, R.Lewis, N.Paine және т.б.).

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың мазмұнын әзірлеудің алдында: зерттеу мәселесі бойынша ғылыми дереккөздерді талдау, ғылыми зерттеу әдістерін, материалдарды талдау және өңдеу әдістемесін зерделеу, күтілетін нәтижелерді алу үшін қажетті әдістемелік материалдарды әзірлеу жүргізілді.

Қойылған мақсатқа жету, гипотезаны ашу және тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың тұжырымдалған міндеттерін шешу, ғылыми зерттеу әдістерінің кешенін қолдануда мыналар ықпал етті:

- диагностикалық (сауалнама, сұхбат, тестілеу);
- болжамдық (сараптамалық бағалау, өзін-өзі бағалау, шкалалау, ранжирлеу);
- обсервациялық (тікелей және жанама бақылау, өзін-өзі бақылау);
- праксиметриялық (іс-әрекет өнімдерін талдау, алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибені зерттеу және жинақтау, ЖОО мен серіктес кәсіпорынның оқу-жоспарлау құжаттамасын талдау).

Диссертациялық зерттеу 2016 жылдан 2019 жылға дейін жүргізілді, оған 135 студент қамтылды. Олардың жартысы бақылау тобы ретінде тікелей ЖОО аудиториясындағы студенттер, ал жартысы дуальды білім беру мекемелеріндегі студенттер болды. Зерттеу барысында ЖОО мен өндіріс мекемелері арасында “Кәсіптік оқыту”, “Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу” және “Бейнелеу өнері және сызу” мамандықтары бойынша бакалаврлар даярлау процесі қарастырылды.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс өзара байланысты үш кезенді қамтыды: теориялық-анықтау (дайындық), тәжірибелік-эксперименттік (негізгі) және қорытынды – жалпылама (Талдамалық) - (кесте 4).

Қорытынды эксперимент болашақ маманның дуальды білім беру жүйесіндегі жұмысқа бейімделудің деңгейін анықтауға бағытталған. Сондықтан тәжірибелік-экспериментальды жұмыста критериялы бағалау аппаратын таңдау және ғылыми негіздеу маңызды ғылыми міндет деп көрдік, өйткені: оның дұрыстығына бейімделу үдерістерінің өтуі нәтижелерін объективті және субъективті бағалаудың сенімділігі, тәуелсіздігі және барабарлығы тәуелді болады деп есептейміз. Сонымен қатар, педагогикалық құбылыстар туралы бағалау пайымдауы шығарылатын параметрлерді жүйелеу мен нақтылауға да байланысты.

Кесте 4 - Практикаға бағдарланған модель аясында болашақ дуальды оқыту мамандарының кәсіби бейімделуі мәселесі бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмысты ұйымдастыру кезеңдері

р/с	Іс-әрекет мазмұны	Күтілетін нәтиже
1	2	3
І кезең. Теориялық- іздістіру (дайындық) 2016-2017 жж.	- зерттеу материалдарын жинау және жинақтау; - ДО жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімделуі мәселелерінің әзірлену дәрежесін анықтау мақсатында ғылыми деректер мен білім беру практикасын зерттеу және талдау; - айқындаушы экспериментін жүргізу: эксперимент объектісінің бастапқы күйін зерттеу - болашақ дуальды оқыту мамандарын кәсіби бейімдеу және эксперимент жүргізілетін жағдайлар, нақты зерттеу әдістерін іздеу.	Зерттеудің проблемалық саласын нақтылау және негіздеу; объектіні, затты, мақсаттарды анықтау, гипотезаны қалыптастыру, міндеттер қою; зерттеу әдістемесін таңдау; әдіснамалық негіздер мен тұжырымдамалық-теориялық позицияларды анықтау; - зерттеудің тұжырымдамалық және әдіснамалық аппаратын түпкілікті қалыптастыру. -Дуальды оқытуда болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің қазіргі жағдайын зерттеу арқылы проблеманы айқындау
	- Дуальды оқытуда болашақ мамандары кәсіби бейімдеудің тәжірибелік-бағдарлы моделін	- Дуальды оқытудың болашақ мамандарын кәсіби бейімдеудің тәжірибелік-бағдарлы моделін құру

4 - кестенің жалғасы

1	2	3
II кезең. Тәжірибелік эксперимент (негізгі 2017–2018 жж.)	құру және апробациялау. - қорытынды эксперимент жүргізу: эксперименттің айқындаушы және қалыптастырушы кезеңдерінің нәтижелерін салыстырмалы талдау жолымен эксперименттік жұмыстың нәтижелілігін анықтау.	және апробациялау. - эксперименттің айқындаушы және қалыптастырушы кезеңдерінің нәтижелерін салыстырмалы талдау жолымен зерттеу жұмысының нәтижелілігін анықтау.
III кезең қорытынды – жалпылама (Талдамалық) 2018-2019 жж.	Тәжірибелік-зерттеу жұмысы барысында алынған деректерді талдау, ғылыми-теориялық жинақтау және түсіндіру және диссертациялық зерттеу нәтижелерін Техникалық және кәсіптік оқыту мекемелерінің білім беру практикасына енгізу	Теориялық және эксперименттік жұмыстың нәтижелерін жүйелеу және жинақтау. Зерттеудің негізгі тұжырымдары мен тұжырымдамалық ережелерін қалыптастыру. Эксперимент нәтижелерін негіздеу және мәтіндік ресімдеу. Алынған ғылыми нәтижелерді енгізу және тарату.

Өлшеудің бағалаудан айырмашылығы, зерттелетін белгіні берілген деңгеймен сандық салыстыру тәртібін, индикаторлар жүйесін дамытумен бір уақытта анықтайтындығын (Егоров В.В., Скибицкий Е.Г., Ивлиева И.А. Кубаркова Н.В.) атап көрсетеді.

Критерийлерді анықтау (грекше. Criterion – ойды анықтауға арналған құрал) студенттердің дуальды оқуда кәсіби бейімделу деңгейін бағалауға арналған, біз зерттеу барысында түрлі ғалымдар берген критерийдің мағыналық мәнін негізге алдық. Мысалы, В.И.Загвязинскийдің түсіндіруінде критерий ретінде «жүйені дамытудың жалпыланған көрсеткіші, қызметтің табыстылығы, жіктеуге арналған негіз, оның негізінде бір нәрсені бағалау, анықтау немесе жіктеу жүргізілетін белгі – бағалау шамасы» деп қарастырылады [186]. Ал, И.А.Ивлиева критерийді өлшеу, балама таңдау құралы ретінде қарастырды [187]. В.А.Комелина критерийді бағалау, анықтау немесе жіктеу жүргізілу белгісі санайды [188], О.Н.Башкирова критерийді өлшем, үлгі, бағыт-бағдар ретінде қарастырады [189], Г.В.Алферова [190] – зерттелетін пәнді айрықша белгісімен сипаттайтын үлгі деп түсіндіреді. Ал, түсіндірме сөздігінде критерий ретінде «бағалау өлшемі» анықталады [191].

Басқа әйгілі әдіскерлер (А.М.Новиков, В.В.Краевский) критерий деп бірнеше бірқатар белгілерді анықтау арқылы көптеген көрсеткіштерді анықтауға болатынын айтады. Г.М.Коджаспирова, А.Ю.Коджаспировтің педагогикалық сөздігінде «көрсеткіш» ұғымы әлеуметтік-білім беру процесінің сапасын бағалау өлшемдерінің нақты көрінісі ретінде ашылды. Бұл педагогикалық процестің дамуын бағалауға болатын нақты деректер [192].

А.М.Новиков [193] көрсеткіштерге қойылатын бірқатар талаптарды атап көрсетеді: олар объективті болуы тиіс, яғни зерттелетін белгіні бір мәнді бағалауы тиіс, адекватты, яғни өлшеу талап етілетін нәрсені дәл өлшеуі тиіс,

зерттелетін құбылыстарға қатысты бейтарап және ақырында, олардың жиынтығы зерттелетін құбылыстың немесе процестің барлық маңызды сипаттамаларын жеткілікті толық қамтуы тиіс.

В.В.Краевский [194] «критерийді» басқа зерттеушілердің көпшілігі сияқты сипаттай отырып, бағалаудың қажетті құралы ретінде, өлшемнің өзі бір нәрсені бағалау болып табылмайды деп есептейді. Автор критерийлерді яғни өлшемдердің көрсеткіштермен (индикаторлармен) тығыз байланыстылығын атап өтеді. Көрсеткіш бағалау өлшеміне жекеден жалпыға қатысы ретінде көрінеді. Егер бағалау критерийі тұрақты болса, онда оның көрсеткіштері динамикалы болады.

Бағалау критерийлері және олардың көрсеткіштері туралы Э.В.Михайлова былайша қорытындылап, экспериментальды зерттеуге жататын қандай да бір әлеуметтік-педагогикалық процесс жағдайының деңгейін анықтайды. Деңгейлер зерттелетін әлеуметтік-педагогикалық үдерістің жұмыс істеу үдерісіне экспериментальдық шараларды енгізу нәтижесінде қол жеткізілген дәрежені сипаттайды. Олар сандық көрсеткіштермен немесе ауызша көрінуі мүмкін. Өлшемдер мен көрсеткіштердің объективтілігі зерделенетін құбылыстың негізгі параметрлері тікелей өлшеуге және бағалауға берілуіне, сондай-ақ объективті факторлар мен жағдайлардың әсерін көрсетуге тиіс [195].

Көріп отырғанымыздай, «критерий» және «көрсеткіш» терминдерінің салыстырмалы талдауында критерий заттар мен құбылыстарды салыстыру үшін эталонмен қызмет ететін көрсеткіштер кешені ретінде көрінеді. Ал көрсеткішті дуальды оқыту жағдайларында болашақ мамандардың кәсіби бейімделуі деңгейінің сапалық және сандық анықтығын белгілейтін индикаторлар жиынтығы ретінде қарастырамыз. Бұл ретте индикатор деп зерттелетін құбылыстың тікелей сандық өлшенетін белгісін есептеуге болады. Критерийдің және көрсеткіштердің шынайылығын көрсетуде мыналарды ескеру керек, бірде-бір жеке көрсеткіш қандай да бір *сапаның* немесе *құбылыстың* көріну деңгейін толық сипаттай алмайды. Олардың қалыптасуының ең жоғарғы деңгейіне бірнеше көрсеткіштер алынғанда ғана кешенді түрде қол жеткізуге болады.

Болашақ мамандардың дуальды оқытуда кәсіби бейімделуін өлшеу үшін өлшемдер мен көрсеткіштерді анықтау кезінде біз кәсіби бейімделудің 1.1 тармақта қарастырылған мәндік сипаттамаларына сүйендік. Біз үшін факт және деңгей критерийлеріне қатысты философиялық ұстанымдар ерекше қызығушылық танытты.

Мысалы, философиялық сөздік «факт» дефинициясын бірнеше мәні мен мағынасында қарастырады:

- нақты, ойсыз оқиға, іс-шара, құбылыс; тәжірибеде берілген, қандай да бір қорытынды, қорытынды үшін қызмет ететін, қандай да бір болжамды тексеру болып табылатын белгілі бір білім;

- адам қызметінің немесе танымның объектісін құрайтын кейбір оқиға, құбылыс, шындық фрагменті;

- объектілердің сандық және сапалық сипаттамаларын белгілейтін бақылау мен эксперименттердің нәтижесі [196].

- «заттар мен процестердің объективті сапасын көрсететін ғылыми білімнің негізін құрайтын элемент».

Бұл фактінің мағыналық мәні оны біздің бейімделушілеріміздің ізденуші педагогикалық құбылысты бағалаудың «өлшемі» ретінде пайдалануға мүмкіндік берді. Факт критерийінің бөлінуі дуальды оқытуда болашақ кәсіби бейімделуінің құрамына кіретін қабілеттер мен жеке қасиеттерге ие бола ма деген сұраққа жауап алуға мүмкіндік берді.

Дуальды оқытуда болашақ мамандардың мінез-құлқында, іс-қимылдарында кәсіпке бейімделу фактілерін белгілеу және сипаттау бізге зерттеу барысында сыналұшылардың бейімделу өзгерістерінің болуы немесе болмауы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Кәсіби бейімделудің критериалды-бағалау аппаратына біз бірқатар критерийлерді (мотивациялық, когнитивті, іс-әрекеттік, жеке тұлғалық) және оларға сәйкес көрсеткіштерді (кесте 5) енгіздік.

Кестеден көрініп тұрғандай, мотивациялық критерий кәсіби маңызды қажеттіліктер, мүдделер мен мотивтер жүйесі болып табылады. Когнитивті критерий жеке тұлғаның дуальды білім беру жүйесінде жұмыс істеу үшін білімді меңгеруге және оның шарттарын жүзеге асыруға дайындығынан көрінеді. Іс-әрекеттік критерий дуальды оқытуда білім мен заманауи технологияларды қолдануға қабілетті, дуальды оқытудың нәтижелілігін бағалаудағы диагностикалық әдістемелерді меңгеру деңгейін қамтиды. Жеке тұлғалық критерий дуальды оқыту жүйесінде нәтижелі өзара іс-әрекет үшін қажетті тұлғаның маңызды қасиеттерінің болуына негізделеді.

Кесте 5 - Дуальды білім беру жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби бейімделуін бағалау өлшемдері мен көрсеткіштері

Компоненты	Көрсеткіштері
1	2
Мотивациялық-құндылық	<ul style="list-style-type: none"> - оқу, кәсіби мотивациясының қалыптасуы; - дуальды оқыту жүйесіне деген оң мотивация; - тұрақты қарым-қатынас және мамандыққа қажеттілік; - мамандық таңдауына қанағаттанушылық, кәсіби қызмет құрылымындағы дуальдылықты түсіну және қабылдау; - дуальды оқу жағдайында кәсіби бейінділікке ынтасы болып, қызығушылық танытуы
Танымдық-қажеттілік	<ul style="list-style-type: none"> Дуальды оқыту жүйесіне тән іс-қимыл құралдары мен тәсілдері туралы кәсіби білімінің болуы: - дуальды оқу жағдайында кәсіби бейінділік тұжырымдамалары мен ережелері және оларды іске асыру тетіктері; - теориялық негіздері: білім беру маркетингі, жоспарлау және ұйымдастыру; - элективті курстар бағдарламаларын әзірлеу және сараптау; - дуальды оқыту технологиясын қолданғанда кәсіби бейінділікті меңгеру; - дуальды оқыту процесінде басқару тәсілдері, өз жетістіктерін бақылау

5 - кестенің жалғасы

1	2
	және бағалауды жүзеге асыру; - білімді меңгеру жүйесінде өзін-өзі үнемі жетілдіру
Іс-әрекеті реттеуші	кәсіби қызмет үшін қажетті іскерлікті меңгеру деңгейі; -кәсіби сауаттылық, кәсіптік-педагогикалық және оқу-өндірістік міндеттерді шешуде өзгермелі жағдайларда білімді ауыстыру қабілеті; - дуальды оқыту жағдайында кәсіби бейінділікті меңгеру, инновациялық технологияларды, оның нәтижелілігін бағалауда диагностикалық әдістерді қолдану дағдылары мен іскерлігі.
Рефлексивті-бағалау	жеке тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерінің қалыптасуы, дуальды оқыту жүйесіндегі нәтижелі өзара іс-қимыл үшін қажетті мінез-құлық сипаты: - жеке тұлғаның дуальды оқыту жүйесіндегі кәсіби қызметке бағытталуы; - дуальды оқытуда кәсіби бейімделуге мүмкіншілігі; - коммуникабельділік, тұрақты әлеуметтік және кәсіби позиция, рефлексияға, креативтілікке қабілеті және т.б. - дуальдылықпен байланысты құндылықтар жүйесін қабылдауға дайындық, рефлексияға қабілетілігі; - оқу кәсіпорнының оқу-өндірістік ортасына кіруге дайындық; - кәсіби даярлыққа қанағаттанушылық, оқыту кәсіпорнының оқу-өндірістік ортасына кіруге даярлығы; - кәсіби дайындыққа қанағаттанушылық.

Дуальды оқытуда болашақ педагогтарын кәсіби бейімдеу үдерісінен өту тиімділігінің негізгі көрсеткіші ретінде біз көрсеткіштер мен белгіленген өлшемдер жиынтығы бойынша анықталатын оны бағалау деңгейін қарастырдық 1.3 тармақта.

Эксперименттің қорытынды кезеңінде бөлінген өлшемдер мен көрсеткіштерді пайдалана отырып, студенттердің тәжірибелік және бақылау топтарында дуальды оқытуда кәсіби бейімделуінің деңгейлері зерттелді. Бұдан әрі эксперименттің қалыптастырушы кезеңі өткізілді, оның барысында педагогикалық жағдайлар кешенін ұйымдастыру арқылы болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында бейімделу процестерін қамтамасыз етудің практикаға бағдарлы моделі сынақтан өткізілді.

Дуальды оқытуда болашақ мамандардың кәсіби бейімделу деңгейін анықтау барысында біз екі топтағы – субъективті және объективті көрсеткіштерді негізге алдық.

Кәсіби бейімделудің субъективті көрсеткіштеріне біз мыналарды жатқыздық:

- жеке тұлғаның мотивациялық саласының ерекшеліктері (оның дуальды оқыту жүйесіндегі тәжірибеге бағдарлы қызметі мазмұнына сәйкестігі және топтың, ұжымның ерекшеліктері, дуальды оқытуды қабылдауға ішкі және сыртқы мотивациясы);

- топтағы (ұжымдағы) тұлғааралық қарым-қатынас жүйесіне дуальды форматта қанағаттанушылық (қанағаттанбаушылық), қызығуы (қызықпауы);

– дуальды білім беру жүйесіндегі практикаға-бағдарлы іс-әрекетке мотивін іске асырудағы өз мүмкіндіктерін нақты бағалау (өзін-өзі бағалау), оны меңгеруге ұмтылуы;

– оқу-өндірістік тапсырмаларды орындауға мотивациясын туғызатын процесті шектейтін психикалық жағдайы (көңіл-күй, жалпы жағдайы).

Кәсіби бейімделудің объективті көрсеткіштері ретінде студенттер қызметінің нәтижелері және (немесе) қолда бар нормативтерге сәйкес қызмет субъектілері ретінде лауазымды тұлғалардың оларды бағалауы қарастырылды. Сондай-ақ субъектінің өзінің қанағаттануын бағалау бойынша көрсеткіштер анықталады.

Көрсеткіштерді іріктеу мынадай түрде өтті: әрбір топтан екі өзара толықтырушы көрсеткіш таңдалады: біреуі – негізгі, екіншісі – қайталаушы ретінде.

Кәсіби бейімделу деңгейінің субъективті көрсеткішіне біз студенттердің уәждемесінің ерекшеліктерін және мамандық таңдауына қанағаттанушылықты, объективтіге – қызмет нәтижесі мен оның сипаттамасын жатқыздық. Көрсеткіштердің мотивациялық факторына басымдық бере отырып, біз оның бейімдік функциясының дуальды оқытуда болашақ педагог қызметінің ішкі мотивтерінің болуымен (оқу-өндірістік еңбек мазмұнының мотивімен, іс жүргізу мотивімен және т.б.), кәсіби мотивациясының құрылымында әлеуметтік немесе ұжымдық мотивтердің және т.б. болуымен өзара байланысын ескердік. Себебі, Е.В.Слизкова мен О.В.Панфилованың пікірінше, «болашақ мамандықты таңдау студенттің өз бетінше жасалмаған болса да, онда мотивтердің тұрақты жүйесін мақсатты түрде қалыптастыра отырып, оған кәсіби бейімделуге және ЖОО-да оның дайындық сапасын қамтамасыз ететін жеке қажеттіліктерді жүзеге асыруға көмектесуге болады» [197]. Біз сондай-ақ мақала авторларының позициясын, «мотивацияның шынайы көзі студенттің өзінде, тек көзделген мақсатқа жету үшін адамның өзіне байланысты. Сондықтан оқу-жаттығудың негізгі себебі ішкі ынталандыру күші болып табылады.

Осының негізде біз кез келген кәсіби қызметтің, соның ішінде дуальды білім беру жағдайындағы қызметтің де, себебі кәсіби бағыттылық (нақты кәсіпке мотивациясының үстемдігі) және оның кәсіпті таңдаудан, ондағы қызметтен (оқу-кәсіптік, кәсіби), болашақ мамандардың кәсіптік жоспарларын болжаудан бастап мотивтердің барынша қосқанға дейінгі бейімделудің барлық кезеңдерінде орнықтылығы болып табылады деп есептейміз. Сондықтан осы кезеңде студенттердің мотивациялық саласының ерекшеліктерін зерттеу көрсеткіштері ерекше маңызға ие болды: мотивацияның мазмұны, кәсіби мотивация құрылымының ерекшеліктері, мотивацияның іске асырылуын бағалау ретінде оқу-кәсіби қызметке қанағаттанушылық, өзінің кәсіби ниетімен қанағаттанушылық және т.б.

Дуальды білім беру жүйесіне болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуде қажет етілетін деңгейлерін қалыптастыру үшін келесі диагностикалық құралдар қолданылды: К.Замфирдің «Кәсіби қызметтің мотивациясы» әдістемесі

(А.Реанның модификациясы); Т.Н.Сильченкованың «Педагогикалық кәсіпке мотивациясын зерттеу» әдістемесі және В.А.Ядовтың «Кәсіптің тартымдылық факторларын зерттеу» әдістемесі (И.Кузьминаның, А.Реан модификациясы), оқу қызметінің өнімдерін талдау (қосымшаларда).

Біз жіктеген дуальды оқытудағы болашақ мамандардың кәсіби бейімделуінің критерийлері мен көрсеткіштері негізінде оның алғашқы деңгейлерін анықтадық. Олардың 67 студент бақылау тобы ретінде тікелей ЖОО аудиториясындағы студенттер, ал 68-сі дуальды білім беру мекемелеріндегі студенттер экспериментальды топ болды. Алынған деректер б-кестеде берілген.

Кесте 6 - Дуальды оқытуда кәсіби бейімделудің бастапқы деңгейлері бойынша экспериментальды және бақылау топтарының студенттерін бөлу

Деңгейлер	Экспериментті топ (68 ст./%)	Бақылау тобы (67ст./%)
Жоғары	6 (9%)	5 (8%)
Орта	29 (44%)	28 (41%)
Төмен	33 (47%)	34 (51%)

Алынған нәтижелерді талдау бақылау және экспериментальды топтарда кәсіби бейімделудің жоғары деңгейі бар студенттердің өте аз болғанын анықтауға мүмкіндік берді. Олардың басым бөлігі төмен деңгейде, ал студенттердің 27-28%-ы кәсіптік бейімделудің орташа деңгейіне ие болды. Айта кету керек, қорытынды эксперимент кезеңінде біз экспериментальды және бақылау топтары студенттерінің кәсіби бейімделуі деңгейінің тең мағынасына ие болдық.

Дуальды оқытуға болашақ мамандардың кәсіби бейімделу көрсеткіштерінің сипаттамасы келесі әдістердің көмегімен анықталды және тексерілді:

а) бейімделу көрсеткіштерінің бар болуы мен түрлерін белгілеуге мүмкіндік берген сауалнамалар, бақылаулар (мінез-құлық формаларын зерттеу) – таңдаған мамандыққа қанағаттанушылық, адекватты сипаты, тұлғааралық қарым-қатынас сипаттамалары, тұлғаның психикалық жай-күйі мен қасиеттерінің динамикасы;

б) әңгімелесу, сауалнама жүргізу (мотивацияны зерттеу, оқу-өндірістік қызметті игеруге ұмтылу) белгілі бір ережелерге сәйкес жасалған сұрақтар жүйесінің көмегімен ақпарат алу тәсілі ретінде қолданылды, олардың әрқайсысы зерттеу мақсатына қисынды байланысты болды. Студенттердің дуальды оқыту жағдайларына бейімделу дәрежесін объективті бағалауды анықтау үшін В.Ф.Ряховскийге бейімделу тестілері қолданылды: «Сіз тіл табыса аласыз ба», «Коммуникативтік және ұйымдастырушылық бейімділік». Бейресми психодиагностика әдістерін қолдану кезінде кәсіби бейімделу көрсеткіштері әр түрлі шкалаларды қолданумен, зерттелетін параметрлердің сандық бағалауын алуға мүмкіндік беретін белгілерді саралау арқылы нақтыланды;

в) оқу құжаттарын зерттеу және сараптамалық бағалау;

г) формальды психодиагностика: жобалық әдістер (мотивацияны, эмоциялық саланы зерттеу), сауалнамалар (көңіл-күйін, белсенділігін, көңіл-күйді зерттеу), тестілер (қызметті меңгеру деңгейін зерттеу).

И.А.Варламова бейімделу үрдісінің негізгі компоненттері бейімделу ортасын, бейімделетін элемент (студент), бейімделу жағдайын және бейімделу қажеттілігін атайды. Бейімделу нәтижесінде зерттеуші нормаларды, функцияларды, талаптарды қабылдауды, кәсіби қызметтің мазмұнын, әдістерін, нысандарын игеруді көреді. Бейімделу процесінің кезеңдерін автор әрбір жеке бейімделу түрінің басым мәнін есепке ала отырып, оған бөлінген кезеңде: дидактикалық, әлеуметтік-психологиялық, кәсіби-бағдарлы және кәсіби деп бөледі. И.А.Варламовтың кәсіби бейімделуі жетекші рөлге ие болады, ол біртіндеп кеңейте отырып, студенттердің барлық қызмет салаларын қамтиды.

Біздің мысалда практикаға бағдарланған модельде бейімделу процестерін қамтамасыз етудің 5 кезеңіне сәйкес болашақ дуальды оқыту мамандарының кәсіби бейімделуін қалыптастыру процесі (сурет 10, 1.3), мотивациялық-құндылық, қажеттілік-танымдық, реттеушілік-іс-әрекет және рефлексиялық-бағалау компоненттері бойынша дәйекті жүзеге асырылды.

Бейімделу стратегиясын кезеңдерге бөлу аралық нәтижелерді белгілеуге, оларды бағалауға және гипотезаға салынған шаралар жүйесін одан әрі іске асыру үшін түзетуге мүмкіндік берді.

Бірінші кезең диагностикалық, дуальды оқуға кәсіби бейімделу барысында бірінші курс студенттерінің жеке тұлғалық өзгерістеріне бейімделу қажеттілігінің бастапқы деңгейін анықтауға бағытталған.

Екінші кезеңді мотивациялық-бейімделу деп атауға болады. Ол мыналарды көздейді: студенттерді білім беру қызметін ұйымдастырудың жаңа шарттарымен, кәсіпорынның осы үдеріске қатысумен, ЖОО оқытушылары мен серіктес кәсіпорын ұжымының талаптарымен, студенттің әріптестік қарым-қатынастағы ережелері және міндеттерімен таныстыру, жағымды мотивациялық-құндылық бағдарын, мамандықты меңгеруге қызығушылықты қалыптастыру, дуальды форматтағы жаңа кәсіби саланы іскерлікпен және шығармашылықпен меңгеруге бағытталуын.

Үшінші кезең (Кәсіби-бағытталған) дуальды білім беру жағдайында жалпы кәсіби және арнайы дағдылар мен кәсіби іскерлікті қалыптастыруды көздейді. Бұл кезең келесілерді қамтиды: болашақ мамандардың әлеуметтік және кәсіби рөлдерді жүзеге асыруы үшін жағдай жасау, ұжымдық оқу және жеке оқу-өндірістік қызметті біріктіру, студенттің дуальды бағытталған кеңістікте оқу-жаттығу субъектісі ретінде қалыптасуы.

Төртінші кезең (кәсіптік-белсендіруші) кәсіби білім берудің әр түрлі ұйымдық нысандары шеңберінде болашақ мамандарды дуальды бағдарлы жағдайда даярлаудың онтологиялық бірлігін қамтамасыз ету үшін жеке кәсіби құзыреттілік жүйесін қалыптастыруға және кәсіби бейімділіктің деңгейін арттыру, кәсіби маңызды қасиеттерді дамыту, дуальды оқыту мүдделерін

кеңейту, бейімдеу процестерін басқару қабілеттерін арттыру үшін жағдай жасауға бағытталған.

Бесінші кезең (қайта құру-практикалық) дуальды-бағдарлы оқытудың заманауи талаптарына жауап беретін, алдағы өзіндік іс-әрекетке студенттерді дуальдык мақсаттарға, құндылықтық бағдарларға және мазмұнға сәйкес келетін дуальды-бағдарлы дайындауға бағытталған. дуальды жүйе аясында қолданылатын оқытудың жаңа түрлерін, технологияларын, дидактикалық және әдістемелік құралдарын және басқа да педагогикалық инновацияларды пайдалануға дайындықты қалыптастыру.

Сауалнамалар, тестілер, сұхбат, оқу қызметінің өнімдерін талдау және айырмашылықтар мен өзара тәуелділіктердің маңыздылығын анықтау арқылы алынған мәліметтерді талдау және өңдеу үшін біз әр түрлі жағдайлардың әсеріне байланысты кәсіби бейімделу көрсеткіштеріне қатысты орта шамалар арасындағы айырмашылықтардың статистикалық мәнділік коэффициенттерін пайдаландық. Оларға Стьюденттің, Фишердің және Пирсонның статистикалық критерийлерін жатқызамыз [198, 199]. Мысалы, Стьюдент коэффициенті (t-критерий) 1-формула бойынша бастапқы шамалардың іріктемелі орташа арифметикалық екі үлестірімінің статистикалық мәнділігін бағалау кезінде қолданылады.

$$t = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{|m_1^2 + m_2^2|}}, \quad (1)$$

1-формула.

мұнда:

x_1 - бір деректер үлгісі бойынша айнымалының орташа мәні;

x_2 - басқа деректер үлгісі бойынша айнымалының орташа мәні;

m_1 - бірінші іріктеудің жеке мәндерінің орташа шамадан ауытқуының интеграцияланған көрсеткіші;

m_2 - екінші іріктеудің жеке мәндерінің орташа шамадан ауытқуының интеграцияланған көрсеткіші.

M_1 және M_2 мәндері, өз кезегінде, 2-формула бойынша есептеледі:

$$m_1^2 = \frac{\bar{S}_1^2}{n_1}; m_2^2 = \frac{\bar{S}_2^2}{n_2}, \quad (2)$$

мұнда:

S_1 - бірінші айнымалының іріктеу дисперсиясы (бірінші таңдау бойынша);

S_2 - екінші айнымалыны таңдау дисперсиясы (екінші таңдау бойынша);

n_1 - бірінші таңдаудағы айнымалының жеке мәндерінің саны;

n_2 - екінші таңдау бойынша айнымалының жеке мәндерінің саны;

- Фишердің бұрыштық түрлендіру коэффициенті. 3-формуласы

$$\varphi = (\varphi_1 - \varphi_2) \times \sqrt{\frac{n_1 \times n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (3)$$

мұнда:

φ_1 - үлкен пайыздық үлеске сәйкес бұрыш;

φ_2 - аз пайыздық үлеске сәйкес бұрыш;

n_1 - 1 таңдаудағы бақылау Саны;

n_2 - 2 таңдаудағы бақылау Саны.

- Пирсон корреляциясының коэффициенті, екі деректер жиыны (R Пирсон) арасындағы сызықтық тәуелділікті көрсететін. 4-формуласы

$$r = \frac{\sum(x - \bar{x})(y - \bar{y})^2}{\sqrt{\sum(x - \bar{x})^2 \sum(y - \bar{y})^2}}, \quad (4)$$

мұнда r – Пирсон корреляциясының коэффициенті;

x және y - екі массив бойынша айнымалының іріктемелі орташа мәндері.

Жоғарыда айтылғандай, барлық тәжірибелік жұмыстар кезең-кезеңмен жүргізілді.

Біздің экспериментіміздің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес біз теориялық (модельдеу, салыстыру, жалпылау, абстрагирлеу, жіктеу, синтез, рефлексия және т.б.) және зерттеудің эмпирикалық әдістерін (сауалнама жүргізу, бақылау, әңгімелесу, тестілеу, өзін-өзі талдау), деректерді сандық өңдеу әдістерін (салыстырмалы талдау, стандарттау) қолдандық. Зерттеу нәтижелерін өңдеу үшін әр түрлі көрсеткіштердің, статистикалық байланыстардың шынайылығын бағалаудың математикалық рәсімдері қолданылды. Алынған мәліметтерді математикалық өңдеу «EXCEL» пакеттерін қолдану арқылы компьютерлік бағдарламалардың көмегімен жүзеге асырылды.

Қалыптастырушы эксперименттің ғылыми нәтижелері ЖОО-ның оқу үдерісіне 5B012000-Кәсіптік оқыту бакалаврлары үшін «Дуальды оқыту негіздері» пәні енгізілді және 6M012000-Кәсіптік оқыту мамандығы бойынша магистранттар үшін «Колледжде дуальды оқытудың теориясы мен әдістемесі», ЖОО-ның педагог кадрларына арналған «Дуальды оқытуға болашақ педагогтардың кәсіби бейімдеудің тиімді факторлары» ғылыми-әдістемелік семинары ұсынылды (кесте 7).

Біздің ойымызша, семинар сабақтарындағы дуальды оқытуда болашақ педагогтарының кәсіби бейімделу деңгейін түсіну және арттыру оқытушылардың оқу сабақтарындағы келесі тәсілдерді пайдалануына мүмкіндік береді:

1) оқылатын материалдың маңыздылығын және оның ЖОО-ның білім беру процесінде практикалық қолданылуын түсіндіру;

2) балла емес, нәтижеге (қызмет өніміне) ынталандыру;

3) тәлімгерлік, жобаларды бірлесіп басқару: оқытушы-бакалавр;

Кесте 7 - «Дуальды оқытуда болашақ педагогтарды кәсіби бейімдеудің тиімді факторлары» ғылыми-әдістемелік семинарының тақырыптық жоспары

Тақырыптың аталуы	Теориялық сабақ	Практ. сабақ
Дуальды білім беру жағдайларында болашақ педагогтарды кәсіби бейімдеуге әсер ететін маңызды факторлар. Бейімдеу барысы, мерзімі, қарқыны, нәтижелері	1	1
Дуальды оқытуда педагогтың әлеуметтік-кәсіби мәртебесі және атқаратын функциялары	1	1
Дуальды оқытуда педагогтың кәсіби қызметінің табыстылығының критерийі ретінде кәсіби маңызды қасиеттері	1	1
Дуальды оқыту мақсаттарының, құндылықтарының және басым үрдістерінің өзіндік ерекшелігі	1	1
Оқыту ұйымы мен жұмыс беруші кәсіпорынның дуальды оқыту процесін ұйымдастырудағы өзара іс-қимыл ерекшеліктері	1	1
Дуальды оқыту жүйесіндегі жобалау, ұйымдастырушылық және коммуникативтік қызметтің ерекшеліктері	1	1
Дуальды оқытудың мазмұндық аспектілері	1	1
Практикаға бағдарланған білім беру ортасына студенттерді бейімдеу	1	1
Дуальды оқыту жүйесіндегі кәсіби қызмет құралдары	1	1
Дуальды оқыту жүйесінде кәсіби қызметті жүзеге асыру шарттарының ерекшелігі	1	2
Өндірістік және еңбек тәртібінің талаптарына бейімделу	1	2
Кәсіби-іс-әрекет және ұйымдастыру-нормативтік жағдайларға бейімдеу	1	2
Әлеуметтік және психологиялық рөлдік қатынастар салаларына бейімделу	1	2
Кәсіби орта нормалары мен құндылықтар жүйесіне сай келетін, топшілік қатынастар жүйесіне бейімделуге үйлесімді кіруінің ерекшеліктері, ойлау және мінез-құлық үлгілерін қалыптастыру	1	2
Дуальды оқыту технологияларына бағдарлану	1	2
Барлығы: 36 сағат	15	21

4) оқытушының таңдаған мамандыққа оң көзқарасын қалыптастыруы.

Педагогикалық эксперимент жұмыстарын орындау барысында біз құрастырған модельдің және анықтаған педагогикалық шарттар кешенінің қызмет етуінің тиімділігі М.Әуезов атындағы ОҚМУ-да және Silkway халықаралық университетінде білім беру және тәрбие үдерісінде тексерілді.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің кезеңдерінің табыстылығы критериалды көрсеткіштер бойынша тексерілді:

1) Студенттердің дуальды оқытуда педагог мамандығын меңгеру іс-әрекеттеріне мотивациялық бағыттылығы.

2) Тұлғаның бейімделу сипаттамалары білім беру ортасының талаптарына сәйкестігі.

3) Дуальды білім беру жүйесінде жұмыс істеуге қажетті білім, іскерлік және дағды.

4) Дуальды білім беру жүйесінде кәсіби қызметке бейімдеу.

Аталған критериялды көрсеткіштер және оларды диагностикалау әдістеріне қысқаша сипаттама берейік.

1) Студенттердің дуальды оқытуда педагог мамандығын меңгеру іс-әрекеттеріне мотивациялық бағыттылығы.

Бұл көрсеткіш болашақ мамандардың дуальды білім беру жүйесіндегі кәсіби қызметтің мақсаттары мен міндеттерін түсінуі мен ішкі қабылдауын көздейді. Сондай-ақ оған қатысты мүдделер, идеалдар, ұстанымдар, нанымдар, көзқарастар. Мұндай құрылым ағымдағы мотивтер деңгейіне және жалпы қызметтің тиімділігіне әсер етеді. Студенттердің кәсіби бейімделуі барысындағы оң өзгерістер дуальды оқытуда болашақ мамандығына байланысты мотивтердің жоғарылауында көрінеді. Оқу-танымдық және оқу-өндірістік қызметте өз міндеттері мен тапсырмаларын жақсы орындауға ұмтылуында. Жауапкершілік сезімінің артуында, өзінің болашақ кәсіби қызметінде табысқа жету ниетінде байқалады.

Дуальды оқытуда педагогтық мамандығына студенттердің оқу іс-әрекетінің кәсіби бағыттылығының қалыптасуы және оны қадағалаудың маңыздылығы олардың кәсіпке деген оң көзқарасының нығаюына байланысты. Оған деген қызығушылықты ояту, мамандықтың беделін түсіну. Кәсіптік бейімделу нәтижесінде студент ЖОО мен серіктес кәсіпорын қабырғасында дайындалатын дуальды білім беру жағдайындағы қызметі туралы толық түсінік алуы тиіс, әрі оның болашақ қызметінің бағдарлы негізі ретінде педагогикалық идеал қалыптасуы тиіс.

Бұл критериялды көрсеткіш К.Замфир (А.Рена модификациясында) «Мамандықты таңдау мотивтері» диагностикалық әдістемесінің нұсқаулығының көмегімен тексерілді (қосымша Б).

Әдістемені қолдану мақсаты: дуальды оқытуда педагог мамандығын саналы түрде таңдау деңгейін, оқу әрекетіне ішкі және сыртқы мотивтердің құрылымын анықтау әрі дуальды оқытуда болашақ педагогтардың кәсіби бейімін қалыптастыру процесін ұйымдастыру кезінде практикаға бағдарланған білім беру ортасы жағдайына студенттерді бейімдеу мүмкіндігін ескеруге мүмкіндік берді.

Әдістеме сонымен қатар кәсіби әрекетке мотивациясын, соның ішінде дуальды білім беру жағдайында кәсіби-педагогикалық қызметке мотивациясын диагностикалау үшін қолданылды. Оның негізіне ішкі және сыртқы мотивация тұжырымдамасы алынған.

Жоғарыда айтылғандай, мотивацияның ішкі түрі туралы жеке тұлғаның іс-әрекеті (оқу-танымдық және оқу-өндірістік) маңызы болған жағдайды атап өткен дұрыс. Егер болашақ кәсіби қызметке мотивациясы негізінде қызметтің мазмұнына қатысты сыртқы басқа қажеттіліктерді (әлеуметтік бедел, жалақы

және т.б. дәлелдері) қанағаттандыруға ұмтылып жатса, онда бұл жағдайда әңгіме сыртқы мотивация туралы болып отыр. Сыртқы дәлелдер, өз кезегінде, сыртқы оң және сыртқы теріс болып бөлінеді. Сыртқы оң мотивация туралы әдістеменің авторлары сыртқы теріс мотивацияға қарағанда, барлық көзқарас тұрғысынан неғұрлым тиімді және барынша ұнамды деп танылады.

Нәтижелерді өңдеу белгілі бір кілттерге сәйкес ішкі мотивация (IM), сыртқы оң (SOM) және сыртқы теріс (STM) көрсеткіштерін есептеу арқылы кәсіби қызмет уәждерінің шкаласы бойынша жүзеге асырылды.

$$IM = (\text{бағалау п. 6} + \text{бағалау п. 7}) / 2$$

$$SOM = (\text{бағалау п. 1} + \text{баға п. 2} + \text{баға п. 5}) / 3$$

$$STM = \text{бағалау п. 3} + \text{бағалау п. 4}$$

Мотивацияның әрбір түрінің айқын көрсеткіші 1-ден 5-ке дейінгі (соның ішінде бөлшек) сан болды.

Нәтижелерді түсіндіру. Алынған нәтижелер негізінде мотивацияның үш түрі: IM, SOM және STM арақатынасы бойынша жеке тұлғаның мотивациялық кешені анықталды. Мотивация типтерінің айқындылық және үстемдік дәрежесі салыстырылды. Оңтайлы мотивациялық кешендерге келесі екі комбинация түрі танылды:

$$IM > SOM > STM \text{ және } IM = SOM > STM.$$

Сыналушылардың көпшілігі үшін кәсіби қызметті таңдауда ішкі мотивация басым мәнге ие. Алайда, сыртқы оң мотивация көрсеткіші жеткілікті жоғары (ең жоғарғы мәннен 72,5%) бола отырып, сыртқы оң мотивация көрсеткішімен айтарлықтай шығындалмайды, бірақ оған тең емес. Бұл ретте сыртқы теріс мотивацияның көрсеткіші ең жоғарғы мәннен 50,5%-ды құрайды, бұл сыртқы оң мотивацияның және ішкі мотивацияның көрсеткіштерінен кем болады.

Алайда, бұл көрсеткіштің мәні сыналушылардың жартысы үшін кәсіби қызметтің сыртқы теріс уәждемесі елеулі рөл атқарады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Осылайша, біз зерттелетін студенттер тобында мотивация арасында ішкі мотивацияның айқын көрсетілгені туралы қорытынды жасай аламыз, бұл сыналушылардың өздерінің болашақ кәсіби қызметіне оң көзқарасын көрсетеді, болашақ мамандардың белсенділігі кәсіби қызметтің мазмұнымен, онда белгілі бір оң нәтижелерге қол жеткізуге ұмтылумен дәлелденген. Сыртқы оң мотивация сыналушылардың көпшілігі үшін маңызды. Орта мотивациялық кешенде мотивацияның қалған түрлерінен басым. Шкаланың ең жоғарғы мәнінен пайыздық қатынаста сыртқы оң мотивация (72,5%) ішкі мотивация (83,6%) көрсеткіштері бойынша кемиді.

2) Тұлғаның бейімделу сипаттамалары білім беру ортасының талаптарына сәйкестігі.

Бұл критериялды көрсеткішті таңдау білім беру ортасындағы бейімделу үрдістерінің тиімділігі көптеген факторларға байланысты: жүйке жүйесінің генетикалық негізделген қасиеттеріне, тәрбие жағдайларына, қалыптасқан

мінез-құлықтың стереотиптеріне, индивидтің өзін-өзі бағалауының барабарлығына байланысты.

Кәсіби бейімделудің нәтижелілігі көп жағдайда бірқатар объективті және субъективті жағдайларға, функционалдық жағдайға, әлеуметтік тәжірибеге, өмірлік жағдайға және т.б. байланысты болады.

Сондықтан әрбір нақты студенттің, дуальды оқытуда болашақ педагогтың практикаға бағдарланған білім беру ортасының шарттарына бейімделу дәрежесі оның жайлылық дәрежесі немесе осы ортада болудан ыңғайсыздық дәрежесі арқылы бағалануы мүмкін деп пайымдауға болады.

Ортамен қанағаттанбаушылықтан күйзеліске, депрессивті жағдайларға, дуальды оқуға деген қызығушылықты жоғалтуға әкелуі мүмкін.

Бұл көрсеткіш экспериментте әдістеме бойынша А.Г.Маклакова мен С.В.Чермянина «Бейімділік» (МЛО-АМ) көп деңгейлі жеке сауалнамасы және А.А.Реана ортаның жайлылығының әлеуметтік-психологиялық сауалнамасы тексерілді [200].

Оқытудың әр түрлі кезеңдерінде практикаға бағдарлы білім беру ортасындағы өзін-өзі бағалау, ортамен бірдей жоғары оқу орнына (курс, оқу тобы, болашақ мамандық) қатыстылығын сезіну дәрежесі, кәсіби білімді меңгеруге ниет білдіруі, өз-өзіне, өз қызметіне қанағаттану дәрежесі сияқты сипаттамалар зерттелді.

3) дуальды білім беру жүйесінде жұмыс істеуге қажетті білім, іскерлік және дағды.

Бұл көрсеткіш пәнаралық және пәнішілік байланыстар негізінде оқу-кәсіптік қызмет саласында тұтас білім, іскерлік және дағды кешенін қалыптастырудың танымдық (когнитивті) компоненті бойынша тексеруді білдіреді. Яғни алынған білімдерді дуальды оқытуда қолдану, оларды оқу-танымдық, өндірістік және педагогикалық қызмет саласына трансформациялау, үздіксіз өзгертін қазіргі заманғы өндірістік, білім беру бейімделу процестері жағдайында техникалық-технологиялық іскерліктерді меңгеру.

Танымдық (когнитивті) компонентті қалыптастыру барысында біз дуальды оқытуда болашақ педагогтардың санасына дуальды жүйенің бірқатар артықшылықтарын жеткізуге тырыстық. Оқытудың практикаға бағдарланған сипаты жоғары мектеп түлектерін жұмысқа орналастырудың жоғары пайызын қамтамасыз етеді, себебі болашақ мамандар өндіріс басшыларының сұраныстарына сай барынша жоғары деңгейдегі құзыреттілікке ие. Осы себепті әрбір жоғары оқу орны оның түлектері басқа оқу орындарының түлектеріне бәсекелестік жасауға мүдделі, жоғары оқу орнының тағы да қызығушылығы тек қана осындай түлектермен ғана емес, жұмыс тәжірибесінсіз, сонымен қатар, игеріліп жатқан лауазымда жеткілікті жоғары тәжірибесі жоқ өз саласындағы кәсіпқойлармен де бәсекелесуге болатын мамандарды шығару мүмкіндігі бола алады, оларға бейімделуге тура келеді. Жоғары мектепке дуальды білім беру жүйесін енгізу кәсіптік білім берудің тиімділігін арттыруда қосымша перспективалар ашады [201-207].

Студенттерге білім беру қызметінің диагностикалау, бақылау, тексеру, есепке алу, бағалау, статистикалық мәліметтерді жинақтау, оларды талдау, рефлексия, бейімделу өзгерістерінің динамикасын және студенттерді бейімдеу деңгейінің тұлғалық өсуін анықтау, білім беру мақсаттары мен бағдарламаларын нақтылау, дуальды оқыту барысын түзету, бейімдеу үрдістерінің алдағы уақытта одан әрі дамытуға болжам жасайды. М.Әуезов атындағы ОҚМУ-і студенттері «Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі» базасында «Кәсіптік оқыту әдістемесі» және «Тігін бұйымдарын өңдеу» пәндерінің практикалық сабақтарын оқыту дуальды оқу үдерісінде жүргізілсе, SilkWay халықаралық университетінде студенттерге дуальды оқыту бойынша теориялық білім берумен қатар өндіріс орындарында «Алтын Орда» қолөнершілер галереясында және №64 орта мектеп базасында «Жаңартылған білім беру мазмұнында көркем еңбекті оқыту әдістемесі» пәні Кәсіптік оқыту мамандығы студенттеріне жүргізілді. Ал, «Бейнелеу өнері мамандығы студенттері «Бейнелеуді оқыту әдістемесі» пәндерінен қаладағы №64 Ж.Аймауытов атындағы мектеп гимназия базасында практикалық сабақтар өткізілді. «Бастауышты оқыту әдістемесі мен практикасы» мамандығы студенттері қаладағы ХХІ ғасыр элиталық бала бақшасында кәсіби пәндер бойынша практикалық тәжірибе жинақтады. Практика барысында студенттердің болашақ мамандықтары бойынша дуальды оқытуға бейімдеуде кейс, коучинг, ақпараттық оқыту технологиялары мен тест, жазбаша, ауызша аралық бақылау мен қорытынды бақылау формалары қолданылды.

Зертханалық және практикалық сабақтардың оқу тапсырмаларын орындау барысын бақылау барысында студенттердің құрал-жабдықтармен жұмыс істеу, өлшеу, сызу, есептер шығару, нұсқаулық және технологиялық карталарды құру, алынған нәтижелерді талдау, қорытынды жасау, жасалу нәтижесі туралы есептерді рәсімдеу біліктілігінің қалыптасуын тексеру жұмыстары жүргізілді.

Болашақ маманның біліктілік сипаттамасының талаптарына сәйкес іріктелген іскерлік ойындар кеңінен қолданылды. Олар студенттің практикалық қызметке бейімделу деңгейін және оны жүзеге асыру тәсілдерін білуін, талдау және синтездеу, жинақтау, салыстыру, білімді тасымалдау, стандартты емес жағдайларда білімді пайдалану және т.б. маңызды жеке тұлғалық іскерліктері мен дағдыларының қалыптасуын объективті анықтауға мүмкіндік берді.

Студенттердің іс-әрекеті бағаланған негізгі критерийлер: жұмыс тәсілдерін дұрыс қолдану, еңбек пен жұмыс орнын тиімді ұйымдастыру, жұмыстың нақты түріне қойылатын белгіленген нормалар мен талаптарды орындау, яғни технологиялық жабдықтарды, құрал-саймандар мен құрылғыларды тиімді пайдалану, қауіпсіздік техникасы ережелерін сақтау, Еңбек тапсырмаларын орындау кезіндегі дербестік дәрежесі.

4) Дуальды білім беру жүйесінде кәсіби қызметке бейімдеу.

Бұл көрсеткішті біз кәсіби білім, іскерлік, дағды жүйесін, кәсіби қызметтің нормалары мен функцияларын, сондай-ақ мамандыққа ықпалдасу процесін меңгерумен байланыстырамыз, онда дуальды білім беру жүйесіндегі кәсіби

қызметке бейімделу диагностикасы үш компонент бойынша жүзеге асырылды: *білімі, практикалық және жеке тұлғалық* сапалары.

Білімділік компоненті, оқу орнында оқытудың өндірістік қызмет кезеңдерімен тікелей жұмыс орындарында ұштасуын қарастыратын білім беру жүйесі ретінде студенттердің дуальдылықтың мәнін түсінуін қамтыды. Онда білім беру мекемесінде теориялық оқытумен қатар (жалпы білім беретін дайындық) студенттер нақты кәсіпорынға немесе фирмаға жұмысқа барады, онда практикалық тәжірибе (кәсіптік даярлық) алады және сонымен бірге таңдаған мамандығын тікелей өндірісте игереді. Ал жұмыс берушілер «бітірушіні» дайын маман ретінде жұмысқа алады, себебі ол осы кәсіпорынның (ұйымның) нақты жұмыс ерекшеліктерімен таныс. Әлеуметтік серіктестік үшжақты келісім-шарт жасасу арқылы жүзеге асырылады (оқу орны – студент – кәсіпорын).

Дуальды білім беру бағдарламалары әр түрлі жүйелердің (ғылым мен білім, ғылым мен өндіріс және т.б.) өзара байланысын, өзара интеграциялануын қамтамасыз етеді, бұл кәсіптік білім беруде сапалы өзгерістерге әкеледі.

Дуальды білім беру жүйесіне кәсіби бейімделу жағдайын диагностикалауда біз осы саладағы білімнің болуын ғана емес, сонымен қатар олардың тұлғалық мәнін түсінуді, оларды жетілдіру ниетін, оларды қолдану мен жетілдіру жолдарын қарастырдық.

Практикалық компоненті бойынша келесі жағдайлар зерттелді: қажетті дағдылар мен іскерліктерді меңгеру, оларды талдау және бағалау қабілеті, кәсіби қызметтің технологияларын, тәсілдері мен тәсілдерін меңгеру.

Кәсіби бейімделудің жеке тұлғалық компонентін зерттеуде дуальды оқытуда болашақ педагог тұлғасының кейбір жақтары анықталды және оның кәсіби жарамдылығының іріктемелі көрсеткіштері анықталды, болашақта мамандық бойынша жұмысқа орналастыру, кәсіби қызметте өзін-өзі жүзеге асыруға дайын болуын қарастырды. Сихимбаев И.Б. еңбегінде студенттердің бос уақыттарында өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру арқылы болашақ мамандыққа бейімдеудің педагогикалық мүмкіндіктері мен формаларын атап өтеді [207, с. 70].

Дуальды оқыту жағдайында болашақ маманның кәсіби бейімделуін анықтауда білімі, іскерлігі мен дағдыны игерумен қатар кәсіби құзыреттіліктерін диагностикалау жұмыстары, яғни қорытынды, аралық және қорытынды бақылау барысында оқытудың барлық кезеңдерінде жүзеге асырылды. Студенттердің оқу және ғылыми жұмыстарына талдау жүргізіліп, рефлексивті эссе алынды. Студенттің білімін, дағдылары мен іскерлігін, қызығушылықтары мен қабілеттерін, жеке тұлғаның әр түрлі психикалық сапалары мен қасиеттерін дамыту дәрежесін жанама түрде зерттеуге мүмкіндік беретін қызмет өнімдерін зерттеу әдісі қолданылды.

Ю.М.Орловтың қол жеткізудегі қажеттіліктерді бағалау диагностикасы және В.Стефансонның «Q-сұрыптау» тестілеу әдістемесі немесе тұлғаның өзін-өзі белсендіруінің диагностикасы және Т.Элерс «Табысқа жетудің мотивация» әдістемесі бойынша эксперимент жүргізілді. Болашақ мамандардың дуальды

білім беру жағдайларына кәсіби бейімдеу деңгейінің өсу динамикасын анықтадық (кесте 8).

Кәсіптік бейімделу көрсеткіштерінің бастапқы деңгейлері бойынша экспериментті (ЭТ) және бақылау (БТ) топтарында студенттер арасындағы айырмашылықтардың статистикалық маңыздылығын бағалау төменде келтірілген формула негізінде жүргізілді:

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 Q_{2i} - n_2 Q_{1i})^2}{Q_{1i} + Q_{2i}}; \quad (5)$$

мұнда:

$T_{\text{бақылау}}$ - бақыланатын статистикалық өлшемнің мәні таңдау бойынша есептелген гипотезаны тексеру үшін қолданылады;

Кесте 8 – Анықтау эксперименті нәтижесі бойынша болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу кезеңдерінің табыстылығының критериалды көрсеткіштері (экспериментальды және бақылау топтары бойынша)

Деңгейлері	Дуальды оқытуда педагог мамандығын меңгеру іс-әрекеттеріне мотивациялық бағыттылығы		Тұлғаның бейімделу сипаттамалары білім беру ортасының талаптарына сәйкестігі		Дуальды білім беру жүйесінде жұмыс істеуге қажетті білім, іскерлік және дағдысы		Дуальды білім беру жүйесінде кәсіби қызметке бейімі	
	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ
Жоғары	12%	11%	8%	8%	6%	5%	8%	6%
Орта	44%	46%	43%	40%	44%	43%	41%	41%
Төмен	44%	43%	49%	52%	50%	52%	51%	53%

O_1 - тиісті деңгейдегі эксперимент топтағы студенттер саны;

O_2 - тиісті деңгейдегі бақылау тобындағы студенттер саны;

n_1 - эксперимент топтағы студенттер саны;

n_2 - бақылау тобындағы студенттер саны.

Педагогикалық зерттеуде сенімсіздік деңгейі үшін 95% және еркіндік дәрежесі саны үшін $T = C - 1 = 5 - 1 = 4$ (мұнда C – деңгейлер саны) сыни мәні.

$T_{\text{сыни}} = 9,488$, біз $T_{\text{бақылау}} < T_{\text{сыни}}$ мәнін аламыз. Әлеуметтік әріптестік негізінде кәсіби қызметке бейімделу бұл біз зерттеген тұлға сапасы бойынша экспериментальды және бақылау топтарының студенттері арасында статистикалық маңызды айырмашылықтардың жоқтығы туралы айтуға мүмкіндік береді.

9-кестеде келтірілген деректер тәжірибелік-эксперимент жұмысының басында эксперименттік және бақылау топтары оқытушыларының бейімделу дәрежесі шамамен бірдей екенін көрсетеді. Алынған нәтижелер негізінде біз студенттердің дуальды білім беру жүйесіндегі алдағы қызметке кәсіби бейімдеу деңгейі орташадан төмен екенін айта аламыз. Осыған байланысты осы

проблеманы шешуге ықпал ететін педагогикалық құралдар жүйесін әзірлеу талап етілді.

Педагогикалық құралдар жүйесіне келесілер кірді: болашақ мамандардың дуальды білім беру жүйесінде кәсіби бейімдеудің практикаға бағдарланған моделін жобалау және оны жүзеге асырудың табыстылығына жағдай жасау (студенттің оқу-танымдық іс-әрекетінде субъектілік белсенділік қағидаларына бейімделу процесін басқару, ЖОО мен өндірісті интеграциялауды қамтамасыз ететін практикаға бағдарланған білім беру ортасын құру, болашақ мамандардың кәсіби бейімделуі процесін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету.), ЖОО-ның білім беру үдерісіне оқу құралдарын әзірлеу және енгізу «Дуальды оқыту негіздері», «Дуальды оқыту психологиясы» және ЖОО оқытушыларына арналған «Дуальды білім беру жағдайларына болашақ педагогтарды кәсіби бейімдеу факторлары» атты ғылыми-әдістемелік семинар.

Қалыптастырушы эксперименттен кейін болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімдеу деңгейі айтарлықтай артты (кесте 9).

Анықтау эксперименті нәтижесі бойынша болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу кезеңдерінің табыстылығының критериалды көрсеткіштері (экспериментальды және бақылау топтары бойынша).

Кесте 9 - Қалыптастыру эксперименті нәтижесі бойынша болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу кезеңдерінің табыстылығының критериалды көрсеткіштері (экспериментальды және бақылау топтары бойынша)

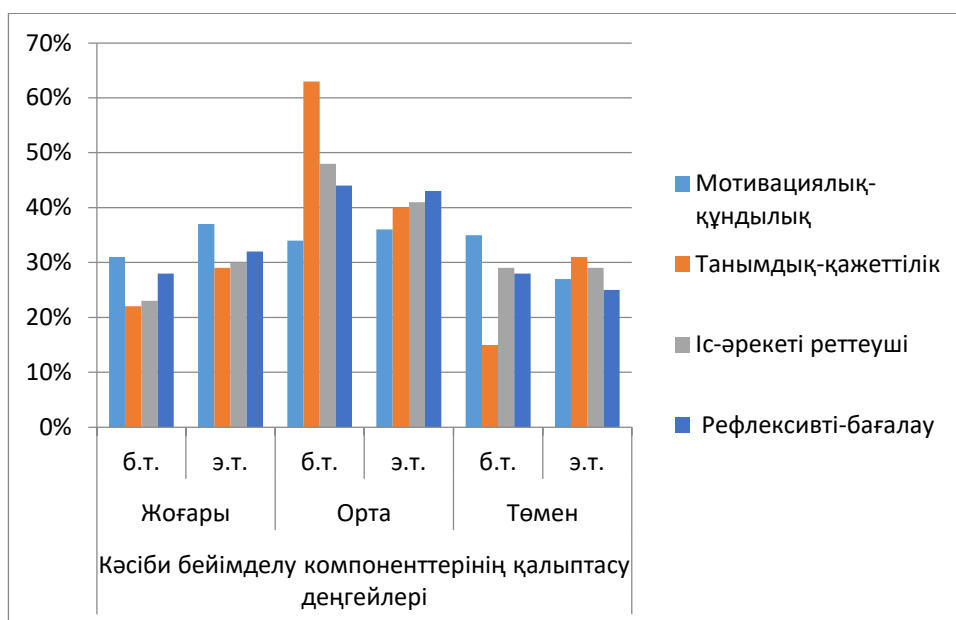
Деңгейлері	Дуальды оқытуда педагог мамандығын меңгеру іс-әрекеттеріне мотивациялық бағыттылығы		Тұлғаның бейімделу сипаттамалары білім беру ортасының талаптарына сәйкестігі		Дуальды білім беру жүйесінде жұмыс істеуге қажетті білім, іскерлік және дағдысы		Дуальды білім беру жүйесінде кәсіби қызметке бейімі	
	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ
Жоғары	28%	12%	26%	8%	29%	6%	30%	8%
Орта	63%	47%	64%	41%	60%	45%	63%	42%
Төмен	9%	41%	8%	51%	11%	49%	7%	50%

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделу процесінің тиімділігі диагностикалық зерттеулермен қамтамасыз етілді және расталды. Нәтижелер анықтаушы және бастапқы кезеңдегі салыстырмалы деректері бойынша берілген. Зерттеу барысында эксперименттің бастапқы кезеңінде респонденттердің үштен екісінен кемі бейімделу компоненттерінің қалыптасуының жоғары деңгейі болғаны анықталды (кесте 10, сурет 9). Әсіресе, мотивациялық (38%) және реттеуші (мінез-құлық) компоненттер (28%) әлсіз қалыптасқан. Мінез-құлықты реттеуде басты назар дуальды оқытуда болашақ педагогтың практикаға бағдарланған қызмет ортасымен өзара іс-қимылын реттеу қабілетіне аударылды. Мінез-құлық реттелуінің негізгі элементтері: өзін-өзі бағалау, жүйке-психикалық тұрақтылық деңгейі, сондай-

ақ «студент-студент», «студент-оқытушы», «студент-тәлімгер» жүйесіндегі білім беру процесіне қатысушыларды мақұлдау, мойындау болып табылады».

Кесте 10 - Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың басында болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделу компоненттерінің қалыптасу деңгейі

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларында кәсіби бейімделуінің компоненттері	Кәсіби бейімделу компоненттерінің қалыптасу деңгейлері		
	Жоғары	Орта	төмен
Мотивациялық-құндылық	11%	44%	45%
Танымдық-қажеттілік	9%	43%	48%
Іс-әрекетті реттеуші	10%	48%	42%
Рефлексивті-бағалау	8%	41%	51%

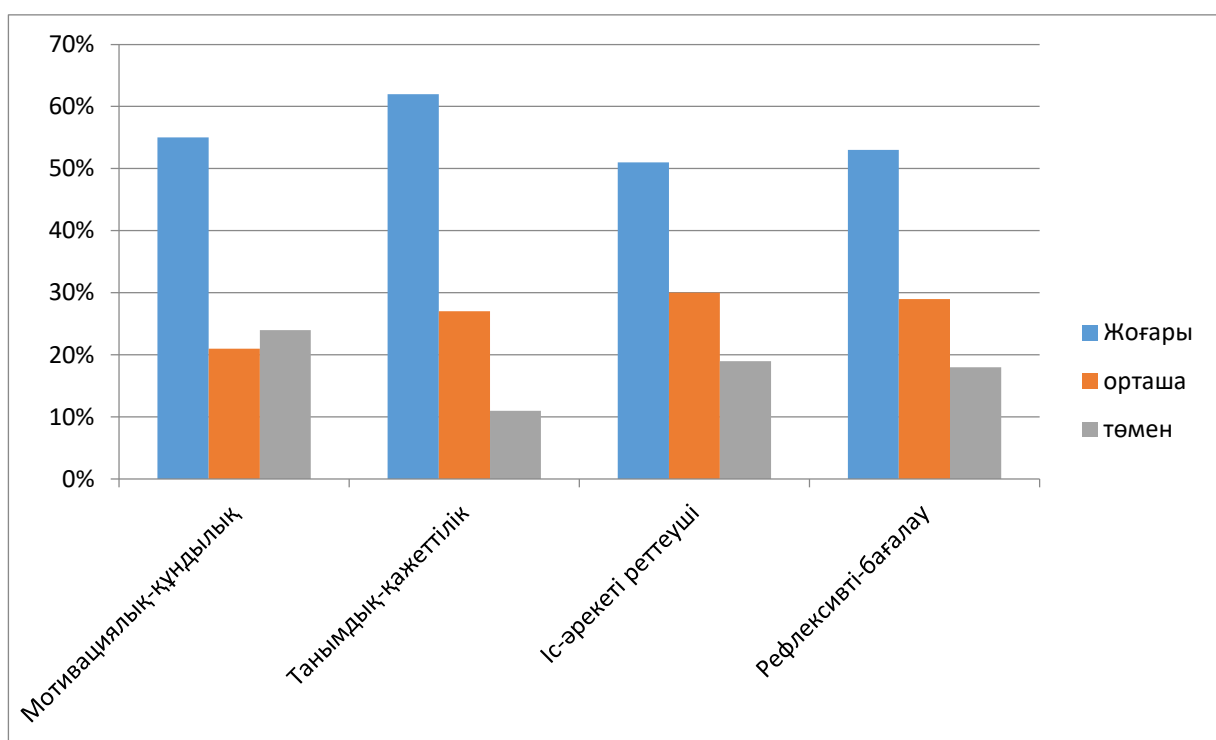

Сурет 9 - Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың басында болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделу компоненттерінің қалыптасу деңгейі

Осылайша, қалыптастырушы эксперимент нәтижелері жүргізілген жұмыстың тиімділігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді, себебі болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделу деңгейінің өсу көрсеткіштері барлық компоненттер бойынша айтарлықтай өзгерді. Танымдық компоненттің қалыптасуының жоғары деңгейіне студенттердің 62% жетті. Мотивациялық – 55% және реттеушілік (мінез-құлық) – 51%. Тиісінше кәсіптік бейімделу компоненттерінің қалыптасуының төмен деңгейі бар студенттер саны азайды (кесте 11, сурет 10).

Кесте 11 - Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың соңында болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделу компоненттерінің қалыптасу деңгейі

Болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделуінің компоненттері	Кәсіби бейімделу компоненттерінің қалыптасу деңгейлері		
	жоғары	орта	төмен
Мотивациялық-құндылық	31%	57%	12%
Танымдық-қажеттілік	29%	61%	10%
Іс-әрекеті реттеуші	30%	59%	11%
Рефлексивті-бағалау	27%	63%	10%

Сурет 10 - Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың соңында болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделу компоненттерінің қалыптасу деңгейі

Жалпы біздің зерттеуіміздің нәтижелері жүйелі мақсатты жұмысымыз болашақ мамандардың дуальды білім беру жағдайларына кәсіби бейімделу процесін табысты ұйымдастыруға мүмкіндік беретіндігін растайды. Студенттер педагогикалық мамандықты игеруге мақсатты бағытталған, оның әлеуметтік және жеке маңыздылығын түсінеді, "кәсіби бейімделген маман" санатына тұлғаның үздіксіз дамуы мен жетілуін қамтамасыз ететін әріптес кәсіпорынмен бірыңғай өзара әрекеттестікте ЖОО-ның практикаға бағдарланған білім беру ортасында өзін қолайлы сезінеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жаһандық бәсекеге қабілетті жоғары кәсіби білікті мамандарын даярлау еліміздің экономикалық өсімінің жаңа моделін құруды қамтамасыз ететін маңызды фактор екендігін атап өткіміз келеді. Осы тұрғыдан қарастыратын болсақ, заманауи өндірістің жүрегі соғып тұру үшін бүгінгі отандық орта кәсіптік білім беру саласының басты міндеті заманауи инновациялық технологияларды меңгерген, цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге үлес қосатын орта буынды кәсіптік біліктілігі мен еңбек құлшынысы жоғары мамандар даярлау болып табылады.

Нарықтық экономикада отандық тауар өндіру мен өткізу, қызмет көрсету ісін жаһандық желіге бейімдеуге бет алуы инновациялық өндіріс саласында қандай жағдай болмасын еңбек етуге дайын кәсіби білікті мамандарды қажет етеді. Бұл мәселені шешудің тиімді тетіктерінің бірі ретінде ақпараттық-технологиялық жаңалықтардың сәт санап өзгеріп отырған қазіргі кезеңде кәсіптік білім беру мекемесі мен әлеуметтік әріптес ретінде кәсіпорынның өзара әрекеттестігі нәтижесінде дуальды оқытуды іске асырумен қамтамасыз етуге болатындығы. Еңбек нарығында жұмыс берушінің кәсіптік білім беру мекемесін бітірген түлектерге қоятын талаптары арта түсті.

Біз зерттеуімізде болашақ мамандарды кәсіби даярлауда теориялық білімдерін іс-тәжірибеде бекітуге, еңбек ұжымында тәлімгердің жетекшілігімен заманауи өндірістік қондырғыларда жұмыс істеуге, кәсіптік білімін, іскерліктерін және дағдыларын, еңбек адамының шынайы бейнесін ұғынуға, еңбектің құндылық мәні мен мамандығы бойынша кәсіптік шебер деңгейін меңгеруге, жұмыс берушінің жоғары сұраныстарына жауап беруге, студенттердің бойында еңбек құндылығының қалыптасуына мүмкіндік беретін қазіргі кезеңдегі өндірісте бастаған дуальды оқыту жүйесінің тиімділігін ғылыми-теориялық және әдіснамалық тұрғыдан негіздедік.

Қазіргі кезеңдегі «еңбек құндылықтары» ұғымының тұлға санасында интерпретациялануы мен еңбек етуге деген ынтаның төмендеуі, кәсіби бейімделуі, материалдық құндылықтарды алмастыру тенденцияларына талдау жасадық.

Дуальды оқыту жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдіснамалық-теориялық негіздері тұжырымдалды. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімделуінің теориялық моделін құрастыруда әдіснамалық ұстанымдардың мазмұндық сипаттамасы берілді.

Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімделуі моделінің құрылымы және мазмұны ашылып көрсетілді. Құрастырған моделіміздің құрылымдық компоненттерінің мазмұндық сипаттамасы берілді. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің әдістемелік негіздері, формалары құрастырылды. Біз құрастырған модельді жүзеге асырудың тиімділігін қамтамасыз еткен педагогикалық шарттарды анықтадық. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби

бейімдеу бойынша тәжірибелік-экспериментальдық жұмыстады ұйымдастырудың әдістемесі мен болжамдық аппаратын құрастырдық және оны жүзеге асырдық. Тәжірибелік-экспериментальдық жұмыстарға, оның нәтижелеріне талдау, сараптау жұмыстары жүргізілді.

Қорыта айтқанда, «Дуальды оқыту жүйесінде дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу» ұғымы нақтыланып, құрылымы мен мазмұны анықталды, дуальды оқыту жағдайындағы студенттердің бойында кәсіби бейінділікті қалыптастыру моделі жасалды, дуальды оқыту жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби бейімделу педагогикалық шарттары айқындалды:

– *бірінші шарт* – оқу-танымдық іс-әрекеттегі студенттің субъектілік белсенділігі принциптерінде бейімделу процесін басқару;

– *екінші шарт* – жоғары оқу орны мен өндірісті біріктіруді қамтамасыз ететін практикаға бағдарланған білім беру ортасын құру;

– *үшінші шарт* – болашақ мамандардың кәсіби бейімделу процесін кешенді оқу-әдістемелік қамтамасыз ету.

Болашақ мамандардың кәсіби бейімделу мазмұны мен әдістемесі негізделіп, оқу-әдістемелік кешенмен қамтамасыздандырылды, «Дуальды оқыту негіздері» атты оқу құралы жасалынып, оқу үдерісіне ендірілді (қосымша Д) және олардың тиімділігі практика жүзінде дәлелденді.

Дуальды оқыту жүйесінде болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуде әлеуметтік әріптестік арқылы жүзеге асыру жүйелі және көпқұрылымды үдеріс. Сондықтан, дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеп, дуальды оқытуды жүзеге асырып отырған әлеуметтік әріптестіктің мүмкіндіктері жоғары. Сонымен бірге дуальды оқыту жүйесінің болашақ мамандарды кәсіптік бейімдеу мәселесі болашақта әлі де ғылыми зерттеулерге жүк болары сөзсіз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Егоров В.В., Скибицкий Э.Г. Организация и технология научного исследования. - Новосибирск: ОАО «Новосибирское книжное изд-во», 2006. – 476 с.
- 2 Бахтина И.Л., Лобут А.А., Мартюшов Л.Н. Методология и методы научного познания: учебное пособие. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2016. – 119 с.
- 3 Бряник Н.В. Введение в современную теорию познания: учеб. пособие. - М.: Акад. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2003. - 288 с.
- 4 Рузавин Г.И. Методология научного познания: учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 287 с.
- 5 Александрова Е.А. и др. Методология педагогики / под общ. ред. В.Г.Рындак. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 296 с.
- 6 Методы системного педагогического исследования: учеб. пособие / под ред. Н.В.Кузьминой. - Л.: ЛГУ, 1980. - 172 с.
- 7 Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов. - Челябинск: Изд-во РБИУ, 2010. – 217 с.
- 8 Методология профессионального образования: сборник научных статей Международной научно-практической конференции, посвященной научному вкладу академика РАО А.М.Новикова / сост.: Аксенова М.А., Гудилина С.И., Яковлева М.Б.; под науч. ред. проф. Ломакиной Т.Ю., Никитина М.В. – М.: ФГБУ РАО, 2018. – 424 с.
- 9 Беляева А.П. Методология и теория профессиональной педагогики. - СПб., 1999. - 480 с.
- 10 Батышев С.Я. Научная организация учебно-воспитательного процесса. - М.: Высшая школа, 1980. – 224 с.
- 11 Батышев С.Я. Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. – М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1997. – 512 с.
- 12 Современный философский словарь / под ред. В.Е.Кемерова. - М.: Одиссей, 1996. - 529 с.
- 13 Мижериков В.А. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений. - Ростов н/Д.: Изд-во «Феникс», 1998. – 544 с.
- 14 Современный словарь по педагогике / сост. Е.С.Рапацевич. - Минск: Современ. слово, 2001. - 928 с.
- 15 Краевский В.В. Методология педагогической науки. - М.: Центр «Школьная книга», 2001. - 248 с.
- 16 Краевский В.В., Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2006. - 400 с.
- 17 Новиков А.М. Методология образования. – М.: Эгвес, 2006. - 488 с.

- 18 Полонский В.М. Оценка качества научно-педагогических исследований. - М.: Педагогика, 1987. – 142 с.
- 19 Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208 с.
- 20 Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология: учебное пособие. – М.: КРАСАНД, 2014. – 636 с.
- 21 Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 1998. - 640 с.
- 22 Слостенин В.А., Каширин В.П. Педагогика и психология: учеб. пособие. - М.: Издательский центр «Академия», 2007. - 480 с.
- 23 Крившенко Л.П. и др. Педагогика: учебник / под ред. Л.П.Крившенко. – М.: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2005. - 432 с.
- 24 Ибрагимов Г.И. Проблема методологии и методов педагогических исследований в учебниках по педагогике // Методология профессионального образования: сборник научных статей Международной научно-практической конференции, посвященной научному вкладу академика РАО А.М.Новикова / сост. Аксенова М.А., Гудилина С.И., Яковлева М.Б.; под науч. ред. проф. Ломакиной Т.Ю., Никитина М.В. – М.: ФГБУ РАО, 2018. – С. 101-107.
- 25 Безюлёва Г.В. Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной адаптации учащихся и студентов. - НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. - 320 с.
- 26 Бурякова О.Л., Шибанова Е.А., Шибанов Д.В., Чалых Н.А. Модель профессиональной адаптации студентов педагогического вуза // Теория и практика общественного развития. – 2013. - №10. - С.194-19.
- 27 Долгова В.И., Мельник Е.В., Моторина Ю.В. Адаптация молодых специалистов в образовательном учреждении // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 31. – С. 76–80.
- 28 Федосеева А.В. Психологическое содержание адаптации к профессиональной деятельности // Молодой ученый. - 2014. - №6. - С. 827-829.
- 29 Жолдасбекова С.А., Ахметова З., Балташ П.Н. К вопросу развития системы образования в Казахстане в дуальном формате // Материалы Всероссийской интернет-конференции студентов и школьников. - Томск: «Сократ», 2012. - С. 15-17.
- 30 Балташ П.Н., Жолдасбекова С.А. Проблемы подготовки специалистов по дуальной системе профессионального образования в Казахстане // Методист. - 2014. - №1. - С. 13-17.
- 31 Жолдасбекова С.А., Узакбаева С.А. Особенности подготовки будущих педагогов к дуальному обучению. – Шымкент: Алем, 2017. - 164 с.
- 32 Югфельд Е.А., Панкина М.В. Дуальная система образования как катализатор успешной профессиональной и социальной адаптации будущего специалиста // Образование и наука. - 2014. - №3(112). - С. 49 -62.

33 Самолдина Л.Н. Научно-методическое обеспечение дуальной целевой профессиональной подготовки студентов в ссузе: автореф. ... канд. пед. наук. - 13.00.01. – Казань, 2008. - 24 с.

34 Подкорытова Г.И. Управление процессом профессионального становления молодых педагогов // Молодой ученый. - 2018. - №51. - С. 96-99 // <https://moluch.ru/archive/237/55102/> (дата обращения: 19.10.2019).

35 Гордон В.М. Категория становления в марксистской диалектике // Философские науки. - 1984. - №4. – С. 40-45.

36 Петренко Е.И. Профессиональная адаптация молодого учителя в общеобразовательном учреждении // Молодой ученый. - 2017. - №50. - С. 256-260 // <https://moluch.ru/archive/184/47316/> (дата обращения: 19.10.2019).

Чучунева Д.О. Факторы, определяющие профессиональную адаптацию молодых учителей // <https://nsportal.ru> > library> faktory-opredelyayushchie - professionalnuyu /12.11.2015/ (дата обращения 05.09.2019).

37 Мельникова Н.Н. Стратегии поведения в процессе социально-психологической адаптации: дис. ... канд. психол. наук. - СПб., 1999. - 194 с.

38 Земцова В.И. О принципах и закономерностях адаптации студентов к профессиональной деятельности // Вестник ОГУ. – 2000. - №1(4). - С. 11-15.

39 Zholdasbekova S., Karatayev G., Axmet L., Anarmetob B. The Conceptual Model of Future Teachers Training to Dual Education in Vet (Vocational Education & Training) // Scopus, International Journal of Environmental & Science Education.(Netherlands). - 2016. - Vol. 11, issue 7. - P. 1527-1538.

40 Бузаубакова К.Ж., Кумисбекова Ж.Н., Аубакирова С.А. Внедрение и реализация системы дуального обучения в подготовке педагогических кадров // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия Педагогические науки. - 2015. - №4 (48). - С. 32-36.

41 Бондаревская Е.В. Концепция общепедагогической подготовки учителя в условиях многоуровневого образования в педагогическом ВУЗе: Научно-метод. разработка. - Ростов н/Д: РГПИД, 1992. - С. 20.

42 Атутов П.Р., Бабкин Н.И., Васильев Ю.К. и др. Связь трудового обучения с основами наук: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1983. - 128 с.

43 Фёдоров В.А., Колегова Е.Д. Инновационные технологии в управлении качеством образования / под ред. Г.М. Романцева. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2002. – 176 с.

44 Романенко И.Н. Проблема адаптации к профессиональной деятельности с позиции практико-направленного обучения // Молодой ученый. - 2009. - №11. - С. 303-306.

45 Бурай Л.В., Степанова Т.И., Сыроватская Т.А., Шитова Н.В. Психолого-педагогические аспекты практико-ориентированного обучения студентов-бакалавров педагогических профилей. - Старый Оскол: РОСА, 2018. – 112 с.

46 Карюкина О.А. Практико-ориентированный подход к профессиональной адаптации будущих педагогов дуального обучения //

Социальная сеть работников образования. (Социальная сеть работников образования nsportal.ru / 16.11.2014/ (дата обращения 25.08.2019).

47 Гурье Л.И. Проектирование педагогических систем: уч. пособие. – Казань, 2004. – 212 с.

48 Иванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколова О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий: учебно-методическое пособие. - М.: АПК и ПРО, 2003. - 101 с.

49 Пестерева Ю.В. Реализация компетентностного подхода в процессе построения содержания образования в начальной школе: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Майкоп, 2007. - С. 4.

50 Мединцева И.П. Компетентностный подход в образовании // Педагогическое мастерство: материалы II Междунар. науч. конф. - М.: Буки-Веди, 2012 // <https://moluch.ru/conf/ped/archive/65/3148/> (дата обращения: 22.09.2019).

51 Berkimbaev K.M., Yessenkulova D.Yu., Amanov A.O. Communicative Culture, Communicative Competence And Professional Competence As A Component Of Future Teachers In Language Learning Environment // Recent trend in Science and Technology management. - London, 2017. - Vol. 2, №1. – P. 119-123.

53 Яралов Ф. Деятельностно-компетентностный подход к практико-ориентированному образованию // Высшее образование в России. – 2008. - №1. - С. 89 – 94.

54 Большая советская энциклопедия / ред. А.М. Прохоров. А-Англоб. - 3-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - Т. 1. - 608 с.

55 Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад; ред. кол.: М.М.Безруких, В.А.Болотов, Л.С.Глебова и др. - М.: Б.РЭ., 2002. - 528 с.

56 Милославова И.А. Адаптация как социально-психологическое явление // Социальная психология и философия / под ред. Б.Ф.Парыгина. - Л., 1973. - Вып. 2. - С. 111-120.

57 Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Эксмо, 2010. - 368 с.

58 Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М.: Издательский центр «Академия», 1995. - 378 с.

59 Георгиевский А.Б. Эволюция адаптаций. Историко-методологическое исследование. - Ленинград: Наука, 1989. - 191 с.

60 Петровичев В.М. Процесс профессиональной адаптации молодых специалистов как объект научного исследования // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. - 2012. - №1. - С. 43–52.

61 Махмудова Ф.А. Нравственное воспитание как условие профессиональной адаптации молодого педагога: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - Махачкала, 2013. - 208 с.

62 Бабаева И.А. Социально-психологическая адаптация молодых рабочих: дис. ... канд. психол. наук. - Ленинград, 1985. - 148 с.

63 Слостенин В.А., Каширин В.П. Профессиональная адаптация специалиста. Психология и педагогика: учеб. пособие для студентов вузов. – М., 2001. – С. 420-437.

64 Мороз А.Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза: автореф. ... док. пед. наук. - Киев: ЮГУ, 1983. - 50 с.

65 Селеменова М.И. Организационно-педагогическая система профессиональной адаптации выпускников колледжа в условиях социального партнерства: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – М., 2010. - 302 с.

66 Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 2001. – 312 с.

67 Хлопков Ю.Г. Условия становления личностно-профессиональной индивидуальности будущих педагогов в вузе: дис. ... канд. пед. наук. - Ростов-на-Дону: РГПУ, 1996. - 193 с.

68 Снегирева Т.В. Соотношение объективных и субъективных компонентов социально-психологической адаптированности личности // В кн.: Экспериментальные исследования по проблемам общей, социальной психологии и дифференциальной психофизиологии. - М., 1976. - С. 116-125.

69 Арефьев С.Л. Изучение процесса профессиональной адаптации психолога в промышленности: автореф. ... канд. психол. наук. – Л., 1978. – 17 с.

70 Зеер Э.Ф. Профессиональное становление личности инженера педагога. - Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1988. - 117 с.

71 Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учеб. пособие. - 2-е изд-е, перераб. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 2003. - 480 с.

72 Карелина И.М. Профессиональная адаптация работников // Организационная психология / под ред. П.К.Власова, С.А.Маничева, Г.В.Суходольского. - 2-е изд., испр. и перераб. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та; Харьков: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 480 с.

73 Слостенин В.А. Профессиональная адаптация молодых педагогов // Советский педагог. - 1976. - №3. - С. 88-95 // <https://www.monographies.ru> > book > section (дата обращения: 15.05.2019).

74 Камалов Ю.Н., Жолдасбекова С.А., Узахова А.С. Кэсіби психология. - Шымкент: М.Әуезов ат. ОҚМУ, 2014. – 106 б.

75 Французова О.А. Особенности адаптации к профессиональной деятельности выпускников ссузов (статья) // Российская молодежь в полит., эконом., прав., культ, и образ, пространстве XXI века: Материалы межвузовской конференции в рамках II всероссийской недели молодежной науки. - Тверь: ТФ МФЮА, 2009. – 44 с.

76 Абдигапбарова У.М. К вопросу подготовки педагогических кадров в условиях дуально-ориентированного обучения. - Алматы: Вестник КазНПУ, 2017 // <http://articlekz.com/article/19421> (дата обращения: 15.05.2019).

77 [Дуальное образование](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дуальное_образование). - Википедия. [https://ru.wikipedia.org > wiki > Дуальное образование](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дуальное_образование) (дата обращения 28.08.2019).

78 Федотова Г.А. Развитие дуальной формы профессионального образования: Опыт ФРГ и России: автореф. ... док. пед. наук: 13.00.08. – М., 2002. - 35 с.

79 Романов С.П. Развитие дуальной системы инженерно-педагогического образования в высшем учебном заведении: автореф. ... док. пед. наук. - 13.00.08. - Нижний Новгород, 2008. - 43 с.

80 Балташ П.Н., Жолдасбекова С.А. и др. К вопросу развития системы образования Казахстана в дуальном формате. – 2015 // <http://www.http//gigabaza.ru>. (дата обращения: 12.03.2019).

81 Самолдина Л.Н. Научно-методическое обеспечение дуальной целевой профессиональной подготовки студентов в ссузе: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – Казань, 2008. - 24 с. // <http://www.krirpo.ru> › activity-2 › method-support-dual › docs › analiz_opyta(дата обращения: 23.01.2019).

82 Communiqué of the European Ministers for Vocational Education and Training the European Social Partners and the European Commission, meeting in Bruges on 7 December 2010 to review the strategic approach and priorities of the Copenhagen process for 2011-2020 // http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/vocational-policy/doc/brugescom_en.pdf(дата обращения: 23.01.2019).

83 Жолдасбекова С.А., Нуржанбаева Ж.О., Мамедов Р.А., Каратаев Г.С. Дидактические условия подготовки педагогических кадров в вузе к дуальному обучению // Материалы международного научно-практического конф. «Актуальные проблемы и тенденции инноваций в современной науке и образовании» посвященной 60-летию профессора Т.А.Турумбекова. -Түркістан, 2017. – С. 449-453.

84 Жолдасбекова С.А., Нуржанбаева Ж.О. Дуальді оқыту жүйесінің студенттердің еңбек құндылығының трансформациялануындағы орны мен ролі // «Еуразиялық экономикалық одақ: интеграция және мәдениетаралық қарым-қатынас» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. - Шымкент, 2015. - С. 294-397.

85 Абульханова-Славская К.А. О путях построения типологии личности // Психологический журнал. - 1983. - Т. 2, №1. - С. 24.

86 Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека // Мир философии: Книга для чтения. Человек. Общество. Культура. – М., 1984. - 313 с.

87 Платонов К.К. Структура и развитие личности. - М., 1986. - 256 с.

88 Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособие. - М.: Высш. шк., 1991. -207 с.

89 Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. - Ростов н/Дону, 1996. - 512 с.

90 Чекалина А.А. Гендерная психология: учеб. пособие. - М.: Ось-8, 2006. - 256 с.

91 Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.: Прайм - ЕВРОЗНАК, 2002. - 320 с.

92 Уотсон Д. Психология как наука о поведении. - М., 1926.

- 93 Левин К. Теория поля в социальных кругах / пер. с англ. С.С.Суприна. – Спб.: Сенсор, 2000. – 368 с.
- 94 Смирнов С.Д. Психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособие для вузов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Академия, 2005. - 400 с.
- 95 Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / пер. с англ. - М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с.
- 96 Пиаже Ж. Избранные психологические труды. - М., 1969. - 282 с.
- 97 Лазурский А.Ф. Классификация личности. - Л., 1924. - 290 с.
- 98 Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности // Вопросы психологии. - 1989. - №1. - С. 92-100.
- 99 Маковеева О.С. Педагогические условия формирования и развития полоролевых представлений старших подростков в общеобразовательной школе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Пенза, 2005. – 190 с.
- 100 Агабян Н.Б. Формирование современной личности в поликультурной среде // Педагогическое образование и наука. - 2001. - №4. - С. 48-56.
- 101 Маллаев Д.М., Омарова П.О., Магомедова А.Н. Роль семьи в социализации детей с ограниченными возможностями развития. - М.: ДГПУ, 2008. - 176 с.
- 102 Араканцева Т.А. Гендерные аспекты родительско-детских отношений: учеб. пособие. - М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2006. - 61 с.
- 103 Сазонов А.Д., Сазонов И.А. Как помочь молодому человеку найти свою профессию: методическое руководство. - Курган: КГПИ, 1990. - 104 с.
- 104 Редлих С.М. Социально-профессиональная адаптация начинающих педагогов. - М.: Новокузнецк, 1999. - 106 с.
- 105 Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем.- М.: Прогресс, 1990. - 808 с.
- 106 Лукиан С. Сочинения // В 2-х т. / пер. с древнегреч.; под ред. А.И.Зайцева. - СПб.: Алетейя, 2001. - Т. 1. - 480 с.
- 107 Шапарь В.Б., Россоха В.Е., Шапарь О.В. Новейший психологический словарь / под общ. ред. В.Б.Шапаря. - Ростов н/Д.: Феникс, 2005. - 808 с.
- 108 Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука. - М., 1983. - 284 с.
- 109 Большой толковый социологический словарь / пер. с англ. - М.: Вече; АСТ, 1999. - Т.2. - 528 с.
- 110 Парсонс Т. Муж и жена = MAN AND WIFE: Роман / пер. с англ. Н.МакКендрик. - М.: Торнтон и Сагден, 2005. - 384 с.
- 111 Наумова Н.Ф. Философия и социология личности. - М.: КАНОН+; РООИ "Реабилитация", 2006. - 576 с.
- 112 Дьяченко М.И., Кандыбович А.А. Психология высшей школы. - Минск: Университетское, 1993. - 374 с.
- 113 Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика: учеб. пособие для вузов. - Екатеринбург: Деловая книга, 1996. - 344 с.

- 114 Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии). - Ереван, 1988. – 263 с.
- 115 Шестак Н.В. Высшая школа: технология обучения. - М.: Вузовская книга, 2000. - 80 с.
- 116 Столярчук Л.И. Полоролевая социализация школьников: теория и практика воспитания. - Волгоград: Перемена. 1999. - 275 с.
- 117 Рубин Б.Г., Колесников Ю.С. Студент глазами социолога. - Ростов-н/Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1968. - 278 с.
- 118 Международная стандартная квалификации ЮНЕСКО. – МСКО, 2011.
- 119 Краткий психолого-педагогический словарь // <https://conspsects.ru/content/view/2/4/>(дата обращения:24.08.2019).
- 120 Степанова И.Ю., Адольф В.А. Проектирование практико-ориентированной профессиональной подготовки педагога в вузе. - Красноярск, 2013. - 368 с.
- 121 Сергеев А.А., Сергеева М.Г. Модель специалиста в условиях непрерывного профессионального образования. - Тверь: ВА ВКО, 2008. - 286 с.
- 122 Соломин В.П., Рабош В.А., Гогоберидзе А.Г. Новая модель практико-ориентированной подготовки педагогов с учетом требований профессионального и образовательного стандарта // Педагогическое образование в России. - 2015. - №12. - С. 145-151.
- 123 Чернышева Е.И., Кубряков Е.А. Опыт реализации практико-ориентированной модели подготовки студентов педагогических вузов физико-математического профиля // Перспективы Науки и Образования. Междунар. электронный научный журнал. - 2018. - №5 (35). – С. 65-73.
- 124 Адольф В.А., Степанова И.Ю. Практико-ориентированная подготовка педагога в вузе через актуализацию его профессионального потенциала // Сибирский педагогический журнал. - 2015. - №2. - С. 111-116.
- 125 Ведерникова Л.В., Еланцева С.А., Поворознюк О.А. Модель процесса практико-ориентированной подготовки педагога в вузе // Сибирский пед. журнал. - 2018. - №3. - С. 55-68.
- 126 Пакулина С.А. Психологическая диагностика мотивации достижения успеха студентов педагогического вуза // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. - 2008. - №12 (88). – С.23-32.
- 127 Пакулина С.А., Кетько С.М. Методика диагностики мотивации учения студентов педагогического вуза // Электронный журнал «Психологическая наука и образование». - 2010. - №1 // <http://www.psyedu.ru> (дата обращения: 10.11.2019).
- 128 Овчинников М.В. Динамика мотивации учения студентов педагогического вуза и её формирование: дис. ... канд. психол. наук. – Алматы, 2008. - 168 с.
- 129 Коржавина Т.Н. Структурно-функциональная модель адаптации выпускников техникума к будущей профессиональной деятельности // Педагогическое образование в России. – 2016. - №6. – С. 56-61.

- 130 Хуторской А.В. Деятельность как содержание образования // Народное образование. – 2003. – №8. – С. 19-24.
- 131 Дубовицкая Т.Д., Крылова А.В. Методика исследования адаптированности студентов в вузе // Электронный журнал «Психологическая наука и образование». – 2010. - №2 // <http://www.psyedu.ru> (дата обращения: 05.07.2019).
- 132 Оруджалиева Э.Р. Диагностика готовности к профессиональной деятельности студентов-бакалавров педагогического образования: дис. ... канд.пед.наук: 13.00.08. - Махачкала, 2011. – 211 с.
- 133 Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф.Ильичева и др. - М.: Сов. энциклопедия, 1983. - 840 с.
- 134 Философский словарь / под ред. И.Т.Фролова. - 5-е изд. - М.: Политиздат, 1986. - 590 с.
- 135 Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: Рус. яз, 1987. - 685 с.
- 136 Педагогика: Большая современная энциклопедия / под ред. Е.С.Рапацевича. - Минск: Современное слово, 2005. - 627 с.
- 137 Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. - 2 изд. - Казань: Центр инновационных технологий, 2000. - 608 с.
- 138 Селезнева М.В. Сравнительный анализ понятий «субъект» и «субъектность» в зарубежной психологии // Вестник РУДН, серия Педагогика и психология. - 2015. - №2. – С. 47-54.
- 139 Богданович Н.В. Субъект как категория отечественной психологии: дис. ... канд. психол. наук. – М., 2004. - 176 с.
- 140 Дерябо С.Д. Личность: от субъективности к субъектности // Развитие личности. - 2002. - № 3. - С. 261-265.
- 141 Леонтьев Д.А. Что дает психологии понятие субъекта: субъектность как измерение личности // Эпистемология & философия науки. - 2010. - Т. 25, №3. - С. 136-153.
- 142 Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. - Ростов н/Д.: Феникс, 1996. - 512 с.
- 143 Панов В.И. Экопсихологические предпосылки изучения психической активности // Изв. Сарат. ун-та. Сер. Акмеология образования. Психология развития. - 2014. - Т. 3, вып. 3 (11). - С. 214-224.
- 144 Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности // Вопросы психологии. - 1996. - №1. - С. 5-19.
- 145 Лапицкая Е.В. Содержание и структура субъектного опыта студентов в образовательной деятельности // Историческая и социально-образовательная мысль. - 2015. – Т. 7, №6, ч. 1. - С. 348-352.
- 146 Шапарь В.Б., Россоха В.Е., Шапарь О.В. Новейший психологический словарь / под общ. ред. В.Б. Шапаря. – изд. 4-е. – Ростов н/Д.: Феникс, 2009. – 806 с.

- 147 Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. Психология личности в социалистическом обществе: активность и развитие личности. - М.: Наука, 1989. - С. 110-134.
- 148 Алексеева Л.Ф. Активность в жизнедеятельности человека. - Томск: Изд-во ЦНТИ, 2000. - 320 с.
- 149 Алексеева Л.Ф. Психологические механизмы развития активности человека // Активность личности: сб. науч. трудов. - Новосибирск: Изд-во НГПИ, 1998. – Ч. 2. - С. 16-29.
- 150 Кутеева В.П. Развитие активности личности будущего специалиста. - Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 1996. - 80 с.
- 151 Хайкин В.Л. Феномен активности в развитии личности: дис. ... док. психол. наук. - М., 2001. - 389 с.
- 152 Савченко Т.В. Роль активности в формировании субъектной позиции студентов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – №2. – С. 31–35.
- 153 Абульханова-Славская К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследований реальной личности) // Избранные психологические труды. - М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж: НПО «Модек», 1999. - 224 с.
- 154 Бузмаков В.Н. Развитие способностей, помогающих адаптации к профессиональной деятельности // Специалист. - 2002. - №12. - С. 21-24.
- 155 Антипов В.В. Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям. - М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. - 176 с.
- 156 Свиридов Н.А. Адаптационные процессы в среде молодежи // Социс. - 2002. - №1. - С. 90-96.
- 157 Адаптация студентов первого курса педагогического вуза к учебной деятельности / сост. В. Н. Ретюнский. - Орск: Изд-во ОГПИ, 1997. - 51 с.
- 158 Адаптация студентов педагогических специальностей к профессиональной деятельности / под ред. В.И.Земцовой. - Орск: Издательство ОГТИ, 2003. - 307 с.
- 159 Социальная философия: Словарь / сост. и ред. В.Е.Кемеров, Т.Х.Керимов. - Екатеринбург: Акад. Проект: Деловая книга, 2006. - 650 с.
- 160 Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М.Бим-Бад; ред. кол.: М.М.Безруких, В.А.Болотов, Л.С.Глебов и др. - М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 528 с.
- 161 Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям / под ред. Батышева С.Я., Новикова А.М. – изд. 3-е, переработ. - М.: Из-во ЭГВЕС, 2009. - 456 с.
- 162 Валежанина Т.В. Подходы к созданию практико-ориентированной образовательной среды в вузе // Матер. 1V заоч. Всероссийской конф. «Молодёжь и образование» // <https://sites.google.com/site/home/molodez-i-obrazovanie> > valezanina (дата обращения: 11.10.2019).

- 163 Калинина Т.М. Развитие профессионально-педагогического интереса будущего педагога: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - Челябинск, 1998. - 22 с.
- 164 Солянкина Л.Е. Практико-ориентированная образовательная среда как детерминант развития профессиональной компетентности будущего специалиста // Вестник ТГУ. - 2010. – №11(91). - С. 79-86.
- 165 Лимаренко А.А. Комплексное учебно-методическое обеспечение образовательного процесса // <https://nsportal.ru> > kompleksnoe-uchebno-metodicheskoe-obespechenie (дата обращения: 08.09.2019).
- 166 Вражнова М. О системе профессиональной адаптации студентов // Высшее образование в России. - 2004. - №9. - С. 118-124.
- 167 Иванищев Н.П. Об адаптации будущих учителей к профессиональной деятельности // Специалист. - 2004. - №10. - С. 13-15.
- 168 Кончанин Т.Л. Структура процесса адаптации молодых специалистов // В кн.: Актуальные проблемы науки. - Ростов: Феникс, 1970. - Вып. 2. - 188 с.
- 169 Семенова О.П. Об адаптации студентов-первокурсников // Специалист. - 2004. - №1. - С. 12-16.
- 170 Соловцева Е. Адаптация при обучении профессии // Народное образование. - 2004. - №9. - С. 202-207.
- 171 Гурова И.Г. Основные детерминанты успешной адаптации учащейся молодежи в вузе // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. - 2013. - №1. - С. 327-336.
- 172 Земцова Е.М. Адаптация студентов младших курсов к вузу как основа будущей конкурентоспособности специалиста // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Образование. Педагогические науки. - 2012. - №26. - С. 146-148.
- 173 Седин В.И., Леонова Е.В. Адаптация студента к обучению в вузе: психологические аспекты // Высшее образование в России. - 2009. - №7. - С. 83-89.
- 174 Толстоухова И.В. Адаптация первокурсников к студенческой жизни // В мире научных открытий. - Красноярск: ООО «НИЦ», 2015. - №1 (61). - С. 683-692.
- 175 Свиридов Н.А. Адаптационные процессы в среде молодежи // Социс. - 2002. - №1. - С. 90-96.
- 176 Мендубаева З.А. Педагогическая диагностика. Критерии и показатели экспертизы учебной книги // Молодой ученый. - 2012. - №7. - С. 291-299.
- 177 Образцов П.И. Методология педагогического исследования: учебное пособие для академического бакалавриата. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Изд. «Юрайт», 2019. - 156 с.
- 178 Максимов В.Е. Коучинг от А до Я. Возможно все. - СПб.: Издательство «Речь», 2004. - 272 с.

179 Афанасьева А.С. Коучинг-подход как один из методов мотивации студентов технических вузов // <https://nsportal.ru> > vuz > k (дата обращения: 21.11.2019).

180 Рыбина О.С. Образовательный коучинг для личной эффективности и профессиональной компетентности студентов // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы Междунар. науч. конф. - Уфа: Лето, 2011. - С. 112-114.

181 Цыбина Е.А. Коучинг в обучении студентов старших курсов английскому языку: учебное пособие. – Ульяновск: УЛГТУ, 2007. – 75 с.

182 Tech-centered vocational school opens in Daejeon. Korea Joong Daily. – 2015-2016.

183 Oliver, Christian; Buseong, Kang (11 June 2010). "South Korea faces problem of 'over-education'". Financial Times. – 2016 // https://en.m.wikipedia.org/wiki/Dual_education_system (дата обращения: 18.09.2019).

184 Hasmori Akhmal Annas, Yunos Jailani Md, Hamzah Rohana, Aripin Muhammad Afzamiman. Revealed Knowledge Integration in National Dual Training System (NDTS): Philosophy, Issues, and Challenges. Akhmal Annas Hasmori et al. // Procedia - Social and Behavioral Sciences 204 (2015) 191 – 197 4th World Congress on Technical and Vocational Education and Training (WoCTVET). - Malaysia, 2014. – 100 p.

185 Almeria, Spain Ana del Carmen Tolino Fernández-Henarejos & Mª Ángeles Hernández-Prados. The dual vocational training. Program of labor health in the Company // 7th International Conference on Intercultural Education “Education, Health and ICT for a Transcultural World”, EDUNEM 2016. - Spain: University of Murcia, 2016. – P. 30100.

186 Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. - 3-е изд., испр. – М.: Академия, 2006. - 208 с.

187 Ивлиева И.А. Методолого-теоретические основы оценочно-критериальной системы многоуровневой подготовки: дис. ... док. пед. наук. - СПб., 1998. - 471 с.

188 Комелина В.А., Кириллова Т.В., Короткова Т.А. Критерии оценки готовности будущих учителей технологии и предпринимательства к творческой деятельности // Глобальный научный потенциал. – 2012. – №4 (13). – С. 35–38.

189 Башкирова О.Н. Формирование готовности студентов педвуза к использованию воспитательных возможностей учебного процесса: дис. ... канд. пед. наук. - Калуга, 2008. - 184 с.

190 Алферова Г.В. Формирование у студентов педвуза готовности к профессиональному общению с родителями: дис. ... канд. пед. наук. - Волгоград, 1996. - 178 с.

191 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. - 4-е изд., дополненное. - М.: А ТЕМП, 2004. - 944 с.

- 192 Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.; Ростов н/Д.: МарТ, 2005. – 448 с.
- 193 Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология. – М.: СИНТЕГ, 2007. - 668 с.
- 194 Краевский В.В. Методология научного исследования. – СПб., 2001. - 162 с.
- 195 Михайлова Э.В. Критерии и уровни сформированности мотивационной готовности обучаемых к профессиональному развитию и самореализации в области дизайна // Педагогический процесс и проблемы его организации: сб. науч. статей / отв. ред. И.В. Павлов. – Чебоксары: НИИ педагогики и психологии, 2012. – Вып. 4. – С. 42-45.
- 196 Философия: Учебное пособие для высших учебных заведений (Издание 6-е, переработанное и дополненное). - Ростов н/Д.: "Феникс", 2003. - 576 с.
- 197 Слизкова Е.В., Панфилова О.В. Профессиональная мотивация студентов как средство повышения качества подготовки в педагогическом вузе // Сибирский пед. журнал. - 2016. - №4. - С. 103-112.
- 198 Кобзарь А.И. Прикладная математическая статистика. - М.: Физматлит, 2006. - 816 с.
- 199 Лемешко Б.Ю., Лемешко С.Б., Постовалов С.Н. Сравнительный анализ мощности критериев согласия при близких конкурирующих гипотезах. Проверка простых гипотез // Сибирский журнал индустриальной математики. - 2008. -Т. 11, №2 (34). - С. 96 – 111.
- 200 Реан А.А. Психология изучения личности. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. - 288 с.
- 201 Zholdasbtkova S., Imankulova L., Nurzhanbaeva Zh. The level indicators of the professional readiness of future teachers to dual training Man In. - India, 2017. – Vol. 97, issue 21. - P. 705-714.
- 202 Жолдасбекова С.А., Мамедов Р.А. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеу үдерісіне қалыптастыру // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2019. - №1(73). - Б. 86-90.
- 203 Жолдасбекова С.А., Нуржанбаева Ж.О., Мамедов Р.А. Дуальды оқыту жүйесінде ментор қызметін ұйымдастыру ерекшеліктері // ПФА Хабаршысы. Қазақстан. – 2019. - №1. - Б. 16-22.
- 204 Мамедов Р.А., Жолдасбекова С.А. Дуальды білім беру жағдайында болашақ мамандардың кәсіби бейімделу ерекшеліктері // Қазақстанның ғылымы мен білімі. – 2019. - №1(73). - Б. 85-90.
- 205 Жолдасбекова С.А., Нуржанбаева Ж.О., Мамедов Р.А., Тағаева Г.Ж. Дуальды оқыту негіздері: оқу құралы. - Шымкент: Әлем, 2017. - 164 б.
- 206 Zholdasbekova S., Nurzhanbaeva Zh., Mamedov R., Saipov A., Zhentaeva B., Tilemisova A. Didactic Conditions of Improvement of Pedagogical Personnel Training at Higher Education Institutions to Dual Education in the System of VET Scopus // International journal of Environmental & Science Education. – Netherlands, 2017. - Vol. 11, issue 18. - P. 12345-12359.

207 Сихимбаев И.Б., Капбарова Г.Ш., Тасполтаева М.Р., Саухамбаева М.Ж. Педагогическое руководство организацией самостоятельных занятий студентов в свободное время // Инновационные подходы в современной науке: сб. ст. по материалам XI Международной научно-практической конференции «Инновационные подходы в современной науке». – М.: Изд. «Интернаука», 2017. – №11(11). – С. 70-76.

ҚОСЫМША А

Договор

О реализации дуальной формы образования в ЮКГУ им. М.Ауезова по подготовке студентов высшего образования по специальности 5В012000-«Профессиональное обучение» с колледжем «Легкой промышленности и сервиса».

В целях реализации дуальной формы образования в ЮКГУ им.М.Ауезова по специальности 5В012000-«Профессиональное обучение» и повышения качества подготовки студентов, развития социального партнерства, эффективности учебной и научно-исследовательской работы, повышения квалификации работников предприятия и преподавателей, мы нижеподписавшиеся в лице ректора. РГП на ПХВ Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауезова д.и.н., профессора Кожамжарова Д. П., далее «Университет», с одной стороны, и директора колледжа «Легкой промышленности и сервиса» Тагаева Г.Ж. «Предприятие», с другой стороны, заключили договор о совместном сотрудничестве.

1. Предмет договора

Предметом договора является реализация совместной дуальной формы образования между «Университетом» и «Предприятием» по подготовке студентов специальности 5В012000-«Профессиональное обучение». Договор предусматривает параллельное обучение студентов с ведением деятельности рабочего по конкретной специальности, согласно требованиям, предъявляемым МОН РК;

- обеспечивает одновременное формирование навыков специалиста, которые улучшают, качество получаемого образования;
- обеспечивает целевую подготовку конкурентоспособного специалиста с дальнейшим его трудоустройством;
- усиливает взаимодействие государственного и частного партнерства;
- обеспечивает финансовую независимость обучающегося за счет собственной трудовой деятельности.

2. Обязанности университета:

- 2.1. Создает необходимые условия для учебного процесса;
- 2.1.2. Согласовывает с организации (предприятием) учебные планы и программы для подготовки обучаемого по дуальному обучению;
- 2.1.3. Реализует образовательные программы по дуальному обучению с учетом требований организации (предприятие);
- 2.1.4. Составление расписания учебных занятия и графика посещения предприятие с учетом режима работы и специфики предприятия.
- 2.2. Привлечение в учебный процесс ведущих специалистов от предприятие.
- 2.3. Оказание со стороны университета на взаимовыгодных условиях консалтинговых услуги при освоении новых технологических оборудований, новой техники и технологий.
- 2.4. Внедрение результатов НИР в производственный процесс предприятия и привлечение специалистов предприятия к выполнению НИР.
- 2.5. Проводит промежуточную и итоговую аттестацию в учебном заведении и принимает участие в оценке профессиональной подготовленности и присвоении квалификаций.
- 2.6. Содействует трудоустройству выпускников, обучившихся по дуальному обучению и подтвердивших свою квалификацию.

3. Обязанности предприятия:

- 3.1. Обеспечение возможности свободного перемещения работника-студент по всему технологическому циклу и по территории, соблюдение внутренних норм техники безопасности.
- 3.1.2. Предоставления помещений для представителей ВУЗа для проведения теоретических, лабораторных и практических занятий на базе предприятия.
- 3.1.3. Закрепляет наставника на полный период прохождения производственного обучения и профессиональной практики за обучаемым от предприятия;

- 3.1.4 Согласования необходимой документации для организации реализации совместной деятельности.
- 3.1.5 Контроль над студентами во время прохождения практики.
- 3.1.6 Назначение ответственного куратора для консультации и контроля студентов.
- 3.1.8. Совместно с Вузом разрабатывает требования к организации деятельности студентов согласно действующему трудовому законодательству.
- 3.1.9. Содействует в трудоустройстве выпускников, обучившихся по дуальной системе и подтвердивших свою квалификацию.
- 3.2.1. Обеспечивает организацию проведения производственного обучения и профессиональной практика в соответствии с образовательными программами, согласно заключенному договору;
- 3.2.2. Обеспечивает обучаемого средствами индивидуальной защиты согласно инструкциям организации (предприятия) и инструментами, необходимыми для обучения;
- 3.2.3. Предоставляет ученические, рабочие места в соответствии с техникой безопасности;
- 3.2.4. Знакомит с условиями работы, нормативными правовыми актами, регулируемыми данную сферу, условиями безопасности и охраны труда;
- 3.2.5. Проводит все виды инструктажей, предусмотренные законодательством по охране труда, технике безопасности, и локальными документами организации (предприятия).

4. Обязанности студентов:

- 4.1. Студент берет на себя следующие обязательства
- 4.1.2. Знакомится с условиями работы, нормативными правовыми актами, регулируемыми данную сферу, условиями безопасности и охраны труда;
- 4.1.3. Соблюдает учебную и производственную дисциплину, правила внутреннего трудового распорядка, требования по охране труда и технике, пожарной безопасности, соблюдать внутреннюю форму одежды.
- 4.2. Проходит полный курс обучения установленным учебным планом.
- 4.3. Соблюдать кодекс корпоративной этики и правила внутреннего распорядка.
- 4.4. Использовать профессиональные навыки в процессе обучения.
- 4.5. Принимать активную участие во всех мероприятиях организуемых предприятием направленные на улучшение учебно-воспитательного процесса.

Права сторон:

- 4.1. Все споры, возникающие при организации дуальной формы образования ведение деятельности студента будут решаться согласно действующему законодательству Республики Казахстан.
- 4.2. Настоящий договор может иметь в дальнейшем продолжение, которое за подписью ответственных сторон будет реализоваться в организационной деятельности.

5. Срок действия договора:

1. Срок действия договора с «___» _____ г. по «___» _____ г.

Юридические адреса сторон:

РГП на ПХВ
Южно-Казахстанский
Государственный университет
им. М. Ауэзова
160012, г. Шымкент
пр. Тауке-хана, 5
Ректор ЮКУ им. М. Ауэзова

Кожамжарова Д.П. _____ г.

Управление образования г. Шымкент
Колледж
«Легкой промышленности и сервиса»
160000 г. Шымкент
ул. Туркестанская, 2А
Директор колледжа
Легкой промышленности и сервиса
Тагасва Г. Ж.

_____ г.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
 МІНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
 THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
 ОҚУ ЖОСПАРЫ/ УЧЕБНЫЙ ПЛАН/ CURRICULUM

Мамадық: шифр - 6M012000 "Қасітпк оқуы" / Специальность: 6M012000 «Professional education» /
 Мамандық: шифр - 6M012000 "Қасітпк оқуы" / Специальность: 6M012000 «Professional education»

Оқыту бағыты: ғылыми-педагогикалық / Направление подготовки: научное-педагогическое / Training direction: scientific and pedagogical

БЕКТЕМІНІ/ УТВЕРЖАДЫО/ APPROVED
 Университет ректоры/ профессор/ Председатель/ Д.П. Кожамаханов/ D.P. Kozhymakhonov
 Д.П. Кожамаханов/ Д.П. Кожаманханов/ D.P. Kozhymakhonov

Мәуленов атындағы ОҚМУ ШЖҚ РМБ/ РП на ПХМ Юнеско, Қазақстанның мемлекеттік университеті ма.Ауаулы/ RSE on REM M.Auezov, South Kazakhstan State University

Білім беру деңгейі: Жоғары оқу орнының екінші/белгісі, Магистратура.
 Уровень подготовки: Высшее образование, Магистратура.
 Training level: Postgraduate education. Master program.

Бекітіліс күресі: шифр/ 6M012000 "Қасітпк оқуы", мамандық бағыты: ғылыми-педагогикалық бағыты
 Присвоено статус: шифр/ 6M012000 «Профессиональное образование»
 Awarded degree: master of pedagogical sciences in specialty 6M012000 «Professional education»

Оқу мерзімі: 2 жыл/ Срок обучения: 2 года / Training period: 2 years
 Оқу мерзімінің басталуы: 2018-2019 оқу жылы/ Начало обучения: 2018-2019 уч год/ Beginning of training : 2018-2019 academic year
 * 2. күрестің орталы/ Переходный со 2 курса/ transitional from the 2 nd course

I. Оқу үдерісінің кестесі

I. Schedule of study process

Курс/ Күрсі/ Course	Қыркүйек/ сентябрь/ September	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	Темекі/ август/ August	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927
---------------------	-------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	------------------------	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

160011, Шымкент қаласы
Ташкент көшесі, 27-а
Сәттелі: 8-7252-3341-42
8-7252-3341-42
Факс: 8-7252-3341-40
E-mail: akpa_kaz@mail.ru
www.akpa.kz

160011, Үлкен Шымкент
көшесі Ташкент, 27-а
Тел.: 8-7252-3341-42
8-7252-3341-42
Факс: 8-7252-3341-40
E-mail: akpa_kaz@mail.ru
www.akpa.kz

ДУАЛДЫ ОҚУ ЖҮЙЕСІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ БОЙЫНДА ЫРТЫМАҚТАСТЫҚ КЕЛІСІМ-ШАРТЫ

Шымкент қ. _____ ж.

Келісім шарттың әр екі жағына әр екі тараптың директоры М.А. Жаңабайевтің етімімен бұдан әрі «Білім беру ұйымы» деп аталатын «Шымкент Қазақстан мамандандырылған университеті» иелігінде бір жақтық. Жарты иелігінде әр екі тараптың М.А. Жаңабайевтің етімімен бұдан әрі «Кәсіпорын» деп аталатын «ИП» «XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы.

Келісім шарттың екі, аты, әрісінің аты (бір бөлімі қазақ тілі)
Бұдан әрі «Студент» деп аталатын атымен атау үшін Қазақстан Республикасының құқық заңнамасындағы өзінше тиімділіктер туралы осы шарттың негізінде.

1. ШАРТТЫҢ МӘНІ

Осы келісім-шарт университет тарапынан практикалық дайындық сапалық жағынан оны дуалды оқу жүйесінің элементтерін енгізу мақсатында мамандандырылған маман.

1.1 Білім беру мақсаты: *2001/2009-Қазақстан оқу мақсаты бойынша білім беру*

1.2 Кәсіпорын білім беру бағдарламасының бейнелік сәйкес студенттерін білім алуға тәрбиелеу, артықшылық арнайы мамандандырылған кабинеттер және т.б. негізінде ұйымдастыруға.

1.3 Студент білім беру бағдарламасын өзінің қолжетпейтін мамандандырылған орталықта мүлдем бірегей әзірлеу және қолдануға қолжетпейтін мамандандырылған.

2. ТАРАПТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

2.1 *2001/2009-Қазақстан оқу мақсаты бойынша білім беру*

2.1.1 *2001/2009-Қазақстан оқу мақсаты бойынша білім беру* бойынша білім алу үшін оқу бағдарламасын және кәсіпорын иелігінде дуалды оқу жүйесі уақытына сәйкес кәсіпорынға жіберу.

2.1.2 ОҚТУ тарапынан әр білім алушылар тобына әдістер (курстар) берілуі.

2.1.3 Студентке осы Шартта белгіленген, оның міндеттері мен жауапкершіліктері тапсырылуы.

2.1.4 Кәсіпорынмен дуалды оқу бағдарламасын қолдану.

2.1.5 Кәсіпорынға дуалды оқудың басталуына 1 ай қалған мерзімде студенттердің тізімін құрамын, біріккен тізімдер кәсіпорын (студенттердің кәсіпорында білім алу мақсатымен), сондай-ақ олар кәсіпорынның сұранысы бойынша ақпаратты ұсыну.

2.1.6 Кәсіпорынның құзыметтері үшін міндетті болып табылатын өзбек тәртібін және ішкі тәртіп ережелерін білім алушымен тасталуға қатынасуға.

2.1.7 Кәсіпорын қызметкерлеріне дуалды оқудың жүзеге

ДОГОВОР О СОТРУДНИЧЕСТВЕ ПО РЕАЛИЗАЦИИ ДУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

г. Шымкент _____ ж.

«XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы иелігіндегі «Шымкент мамандандырылған университеті» иелігіндегі «ИП» «XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы. Жарты иелігіндегі әр екі тараптың М.А. Жаңабайевтің етімімен бұдан әрі «Кәсіпорын» деп аталатын «ИП» «XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы. Жарты иелігіндегі әр екі тараптың М.А. Жаңабайевтің етімімен бұдан әрі «Кәсіпорын» деп аталатын «ИП» «XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы.

«XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы иелігіндегі «Шымкент мамандандырылған университеті» иелігіндегі «ИП» «XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы. Жарты иелігіндегі әр екі тараптың М.А. Жаңабайевтің етімімен бұдан әрі «Кәсіпорын» деп аталатын «ИП» «XXI Ғасыр» дүниежүзілік маман жасау орталығы.

1. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРА

Целью настоящего договора является развитие сотрудничества в области реализации системы практической подготовки студентов университета и реализации элементов дуалды системы обучения.

1.1 Организация образования осуществляет обучение студентов по образовательной программе подготовки *2001/2009-Профессиональное обучение*

1.2 Предприятие обеспечивает студентов знаниями, приобретенными в практической области на базе образовательного центра, специализированных кабинетов и др. в соответствии с образовательной программой.

1.3 Студент выполняет образовательную программу, а также участвует в профессиональных конкурсах, соревнованиях, выставках, проектах, форумах и т.д.

2. ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ СТОРОН

2.1 Организация обеспечивает обучение.

2.1.1 Направить на предприятие студентов системы *2001/2009-Профессиональное обучение* согласно учебной программе в соответствии с программой и сроками подготовки дуалды обучения на базе предприятия.

2.1.2 Запретить за работой студентов обучающихся в соответствии с ОҚТУ.

2.1.3 Организациям студента с его обязанности ответственности, указанными в настоящем Договоре.

2.1.4 Сотрудничать с предприятием программой обучения.

2.1.5 За месяц до начала дуалды обучения направить предприятие списоковой состав студентов, либо его деятельности (с графиком обучения студентов на пред-

«Қазіргі заманғы дизайн» факультетінің деканының
 бастығы Г.Т. Сәндібәева « 29 » 08 2019ж
 «Қазіргі заманғы дизайн» факультетінің деканының
 бастығы Е.Т. Шертаев « 08 » 08 2019ж

**2019-2020 оқу жылындағы
 «Кәсіптік оқыту және өнер» кафедрасының
 ауалды оқыту элементтері бар ОІ ӨК жұмыс жоспары
 (5B010700-Бейнелеу өнері және сызу мамандығы, 107-71 тобы І
 жартыжылдық, Пәні: Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі)**

№	Іс-шаралар	Орындалу мерзімі	Шығыс құрамы	Жауапты орындаушы
1	2	3	4	5
Оқу жұмыстар				
1	Оқушыларды әр түрлі көркем материалдармен жұмыс істеу тәсіліне үйрету	1 апта Практикалық жұмыс. Ауызша тапсыру	Практикалық жұмыс	Усманов Б. Уралбаева К.
2	Оқу пәндері мазмұны түзілімінің теориялық негіздері және бейнелеу өнері сабақтарын талдау	2,3 апта Слайд. Презентацияны қорғау	Слайд	Усманов Б. Уралбаева К.
3	Өнерді қабылдау, тақырыпқа байланысты нұсқадан сурет салу (живопись, графика, мүсін өнері)	4 апта Практикалық жұмыс. Жазбаша тапсыру	Практикалық жұмыс	Усманов Б. Уралбаева К.
4	Бейнелеу өнері пәні бойынша оқу материалдарын жоспарлау	5,6 апта Реферат. Ауызша тапсыру	Реферат	Усманов Б. Уралбаева К.
5	Сәндік-қолданбалы өнерді оқып-үйрену тақырыптамалары	7,8 апта Баяндама. Ауызша	Баяндама	Усманов Б. Уралбаева К.

«СОГЛАСОВАНО»
Руководитель учебно-научно-
производственного комплекса
Сандыбаева У.Т. Сандыбаева
«29» 08 2019г.

«УТВЕРЖДАЮ»
Проректор по УМР
Шергаев Е.Т. Шергаев
«29» 08 2019г.

Программа УНПК с элементами дуального обучения

Образовательная программа:
Изобразительное искусство и
черчение
Факультет: Естественно-
творческий
Курс 3
Семестр 5

Түркістан облыстық білім басқармасы
 басшысы
 Г.Т. Салдыбаева
 2019ж.

Түркістан облыстық білім басқармасы
 Е.Т. Шертаев
 2019ж.

2019-2020 оқу жылындағы
 «Кәсіптік оқыту және өнер» кафедрасының
 аудалды оқыту элементтері бар ОҒӨК жұмыс жоспары
 (58012000-Кәсіптік оқыту мамандығы, 120-71 тобы II жартыжылдық)

№	Іс-шаралар	Орындалу мерзімі	Шығыс құжаты	Жауапты орындаушы
1	2	3	4	5
Оқу жұмыстар				
1	Кіріспе. Жандартылған білім беру мазмұнында оқытылатын көркем өнердің мақсаты мен міндеттері.	1 апта Практикалық жұмыс. Ауызша талқыру	Практикалық жұмыс	Бакирова Г.А. Уралбаева К.
2	2.5,7 сыныптарда оқытылатын көркем өнердің визуалды өнер бөлімімен танысу.	2 апта Слайд Презентация көрсету	Слайд	Бакирова Г.А. Уралбаева К.
3	2.5,7 сыныптарда оқытылатын көркем өнердің сәндік-қолданбалы өнер бөлімімен танысу.	3 апта Практикалық жұмыс. Жағбама	Практикалық жұмыс	Бакирова Г.А. Уралбаева К.
4	2.5,7 сыныптарда оқытылатын көркем өнердің дизайн және технология бөлімімен танысу.	4 апта Реферат. Ауызша талқыру	Реферат.	Бакирова Г.А. Уралбаева К.
5	2.5,7 сыныптарда оқытылатын көркем өнердің үй мәдениеті бөлімімен танысу.	5 апта Бағдарлама. Ауызша талқыру	Бағдарлама.	Бакирова Г.А. Уралбаева К.

«СОГЛАСОВАНО»

Руководитель учебно-научно-
производственного комплекса

Г.Т. Саидбаева Г.Т. Саидбаева

« 29 » 08 2019г.

«УТВЕРЖДАЮ»

Проректор по УМР

Е.Т. Шергась Е.Т. Шергась

« 29 » 08 2019г.

Программа УНИК с элементами дуального обучения

Образовательная программа:
Профессиональное обучение
Факультет Естественно-
творческий
Курс 3
Семестр 6

«Бекітемін»

Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік
университеті

Гуманитарлық
ғылымдар факультетінің
деканы, филос.ғ.к., доцент

С.Абжалов

2019ж.

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің ізденушісі Мамедов Рихсибай Абдурахмановичтің «Дуальді білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің ғылыми-педагогикалық негіздері» тақырыбындағы диссертациялық зерттеулерін болашақ мамандардың кәсіби іс-тәжірибелерінде тәжірибелік сынақтан өткізгендігі және университеттің оқу-тәрбие үдерісіне енгізу туралы

АКТИ

Ізденуші Мамедов Рихсибай Абдурахмановичтің «Дуальді білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеудің ғылыми-педагогикалық негіздері» тақырыбындағы диссертациялық зерттеулерін 2016-2019 жылдары Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеттің оқу үдерісі мен студенттердің педагогикалық іс-тәжірибелерінде практикалық сынақтан өткізілді.

Ізденуші мамандық білім алушылармен зерттеудің ғылыми теориялық мәнділігін нақтылаған оқу-әдістемелік, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстары жүргізілді, «Бастауышта оқыту педагогикасы және әдістемесі» мамандығы студенттерінің дуальді білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби бейімдеуге арналған оқу-әдістемелік құралдары әзірленіп, оқыту үдерісіне ендірілді:

- *Элективті курстың бағдарламасы: «Дуальды оқыту негіздері»;*

- *«Дуальды оқыту негіздері» оқу құралы.*

«Болашақ мамандарды дуальді білім беру жағдайларында кәсіби бейімдеу факторлары» семинары өткізілді.

Зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарының педагогикалық мамандықтары студенттерін кәсіби даярлау үдерісіне, кәсіби біліктілігін жетілдіру орталықтарында, колледждерде, жалпы орта білім беру, қосымша білім беру ұйымдарында пайдалануға болады.

**Білім технологиялары
кафедрасының меңгерушісі,
п.ғ.д., доцент**

Б.Т.Ортаев